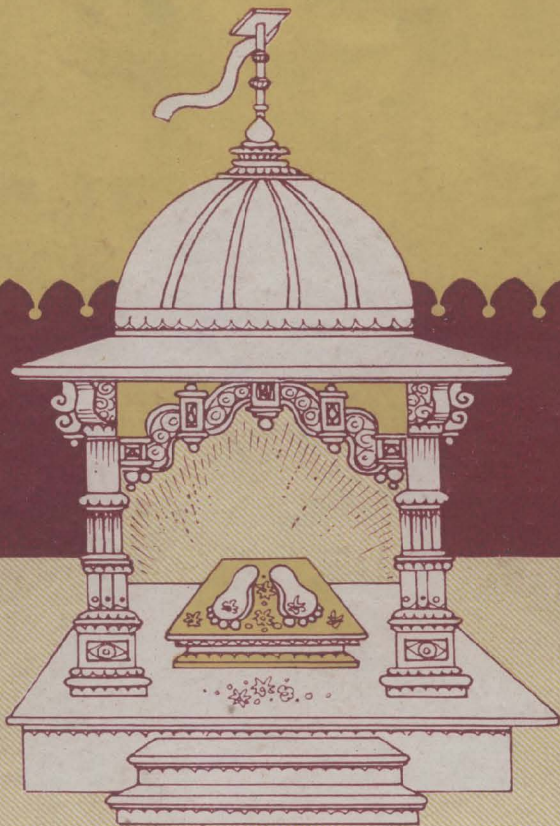

तिथिहेतु पंढामि

रमणलाल शी. शाह

तिविहेण वंदाभि

लेखक

रमणुलाल यी. शाह

प्रकाशक

श्री मुंअर्ध जैन युवक संघ

उटप, सरदार वी. पी. रोड

सुंअर्ध-४०० ००४

TIVIHEN VANDAMI – by Dr. Ramanlal C. Shah
(A collection of Obituary articles on Jain Saints.)
Published by – Shree Bombay Jain Yuvak Sangh
385, Sardar V. P. Road, Bombay-400004

First Edition – March 1993

Price Rs. 20-00

प्रथम आवृत्ति – मार्च १९९३

किंमत रु. २०-००

NO COPYRIGHT

प्रकाशक :

श्री मुंयर्ष नैन युवक संघ
३८५, सरदार वी. पी. रोड
मुंयर्ष ४०० ००४

मुप्य विक्रेता :

नवभारत साहित्य मंदिर
प्रिन्सेस स्ट्रीट, मुंयर्ष-२
अने

गांधी रोड, अमदावाद-१

मुद्रक :

लगवती मुद्रणालय
१८, अण्य ओस्टेट,
दूधेश्वर रोड,
अमदावाद-४

अर्पण

अ. सौ. प्रतिभाबेन शैलेशभाई कोठारी

तथा

श्री शैलेशभाई छिंभतलाव कोठारी

ने

दर सोमवारनी सवारनी

जिनमंदिरीनी सहयात्राना

हर्षोदलासना प्रतीकरूपे

—रमणभाई शाह

કોપીરાઈટનું વિસર્જન

મારા પ્રગટ થયેલ સર્વ ગ્રંથો અને અન્ય સર્વ લખાણોનાં અનુવાદ, સંક્ષેપ, સંપાદન, પુનઃપ્રકાશન ઇત્યાદિ માટેના કોઈ પણ પ્રકારના કોપીરાઈટ હવેથી રાખવામાં આવ્યા નથી. અન્ય કોઈ વ્યક્તિને કે કોઈ પ્રકાશકને કોઈ પણ ગ્રંથની પ્રથમ આવૃત્તિ માટે કોપીરાઈટ આપેલા હોય તો તેનું પણ વિસર્જન કરવામાં આવ્યું છે. હવે પછી પ્રકાશિત થનારા મારા કોઈ પણ લખાણ માટે પણ કોપીરાઈટ રહેશે નહિ.

મુંબઈ

તા. ૧-૧-૧૯૯૨

રમણલાલ ચી. શાહ

ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહનાં પુસ્તકો

એકાંકીસંગ્રહ

- શ્યામ રંગ સમીપે

જીવનચરિત્ર-રેખાચિત્ર-સંસ્મરણ

- ગુલામોનો મુક્તિદાતા
- ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી
- હેમચંદ્રાચાર્ય
- શ્રી મોહનલાલજી મહારાજ
- વંદનીય હૃદયસ્પર્શ, ભા. ૧-૨
- શેઠ મોતીશાહ
- ખેરરથી બ્રિગેડિયર
- પ્રભાવકસ્થવિરો, ભાગ ૧-૨-૩-૪
- તિવિહેણ વંદામિ

પ્રવાસ-શોધ-સફર

- એવરેસ્ટનું આરોહણ
- પાસપોર્ટની પાંખે
- ઉત્તરદ્રુવની શોધ-સફર
- પ્રદેશે જય-વિજયના
- શ્રી રાણકપુર તીર્થ

નિબંધ

- સાંપ્રત સહચિતન, ભાગ ૧-૨-૩
- અભિચિતના

સાહિત્ય-વિવેચન

- ગુજરાતી સાહિત્યનું રેખાદર્શન (અન્ય સાથે)
- આપણાં ક્ષયુકાચ્યો
- નરસિંહ પૂવેનું ગુજરાતી સાહિત્ય
- છુંગાકુ-શુભિ
- પડિલેહા
- સમયસુંદર
- ક્રિતિકા
- ૧૯૬૨નું અંધસ્થ વાક્યમય
- નળ-દમયંતીની કથાનો વિકાસ

સંશોધન-સંપાદન

- નલ-દવદંતી રાસ (સમયસુંદરકૃત)
- જંબૂસ્વામી રાસ (યશોવિજયજીકૃત)
- કુવલયમાળા (ઉદ્ધૃતોતનસૂરિકૃત)

- મૃગાવતીચરિત્ર ચોપાઈ (સમયસુંદરકૃત)
- નલ-દવદંતી પ્રબંધ (ગુણવિનયકૃત)
- યાવબ્યાસુત રિષિ ચોપાઈ (સમયસુંદરકૃત)
- નલરામ-દવદંતી ચરિત (ઋષિવર્ધનસૂરિકૃત)
- ધન્ના-શાલિભદ્ર ચોપાઈ (ગુણવિનયકૃત)
- બે લઘુ રાસકૃતિઓ (જ્ઞાનસાગરકૃત અને ક્ષમાકલ્યાણકૃત)

ધર્મ-તત્ત્વજ્ઞાન

- જૈન ધર્મ (જૂઠી આવૃત્તિ) ● જૈન ધર્મ (હિન્દી આવૃત્તિ)
- જૈન ધર્મ (મરાઠી આવૃત્તિ) ● બૌદ્ધ ધર્મ ● નિહવચાદ
- Shraman Bhagavan Mahavir & Jainism
- Buddhism – An Introduction
- જિનતત્ત્વ, ભાગ ૧-૨-૩-૪-૫ ● તાઓ દર્શન

સંક્ષેપ

- સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧ (પાઠ્યસંક્ષેપ)

અનુવાદ

- રાહુલ સાંકૃત્યાયન (સાહિત્ય અકાદમી - દિલ્હી)

સંપાદન (અન્ય સાથે)

- મનીષા ● શ્રેષ્ઠ નિબંધિકાઓ ● શબ્દલોક ● ચિંતનયાત્રા
- નીરાજના ● અક્ષરા ● અવગાહન ● જીવનદર્ષણ ● કવિતાકલ્પરી
- સમયચિંતન ● તત્ત્વવિચાર અને અભિવર્ધના
- મહત્તરા શ્રી મૃગાવતીશ્રીજી
- જૈન સાહિત્ય સમારોહ - ગુચ્છ ૧, ગુચ્છ ૨ ઇત્યાદિ

પ્રકીર્ણ

- એન. સી. સી.
- જૈન ઇગ્નવિધિ

કિચિત્

મારું એ પરમ સદ્ભાગ્ય રહ્યું છે કે અનેક સાધુભગવંતો, સંન્યાસીઓ, સાધ્વીજી મહારાજો વગેરેના અત્યંત નિકટના સંપર્કમાં આવવાનો અવસર મને સાંપડ્યો છે. મારા જીવનઘડતરમાં તેઓનું યોગદાન ઘણું મોટું રહ્યું છે.

છેલ્લા ત્રણેક દાયકામાં જે કેટલાંક સાધુ-સાધ્વી, સંત-સતી કાળઘર્મ પામ્યાં એમાંનાં કેટલાંકને શ્રદ્ધાંજલિ અર્પવા માટે તથા ઋણુસ્વીકારાર્થે મેં જે શ્રદ્ધાંજલિ-લેખો લખ્યા હતા તે ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં પ્રગટ થયા હતા. એવા કેટલાક લેખો આ સંગ્રહરૂપે પ્રકાશિત થાય છે. તે સમયે પ્રગટ થયેલા એ લેખોને આ ગ્રંથરૂપે પ્રગટ કરતાં પહેલાં તેમાં કેટલાક પ્રસંગો તથા જીવનપરિચય અંગે કેટલીક માહિતી ઉમેરવા સાથે ક્યાંક ક્યાંક શાબ્દિક સુધારા-વધારા કર્યા છે.

આ શ્રદ્ધાંજલિ-લેખો ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં પ્રગટ થયા તથા આ સંગ્રહરૂપે પ્રકાશિત થાય છે એ માટે શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘને હું ઋણી છું. સાહિત્યકારો, કેળવણીકારો, સમાજસેવકો વગેરેને અંજલિ અર્પતા ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં પ્રગટ થયેલા મારા લેખોના જે સંગ્રહો ‘વંદનીય હૃદયસ્પર્શ’ ભાગ ૧-૨ તરીકે પ્રગટ થઈ ચૂક્યા છે એ માટે પણ શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘને હું ઋણી છું.

આ લેખોની પ્રેસનકલ કરી આપવા માટે શ્રી ચીમનલાલ કલાધરનો તથા મુદ્રણકાર્યની વ્યવસ્થા બદલ ડૉ. શિવલાલ જેસલપુરા તથા શ્રી ગિરીશ જેસલપુરાનો આભારી છું.

આ શ્રદ્ધાંજલિ-લેખોમાંથી કોઈકને પણ પ્રેરણા મળશે તો મારો આ પ્રયાસ સફળ માનીશ.

મુંબઈ તા. ૧૮-૨-૯૩

રમણલાલ ચી. શાહ

असहाए सहायत्तं करंति मे संजमं करिन्तस्स ।

एएण कारणेणं नमामिऽहं सच्चसाहूणं ॥

[असहाय એવા મને સંયમપાલનમાં સહાય કરનારા હોવાથી
સર્વ સાધુઓને હું નમસ્કાર કરું છું.]

*

વિસયસુહનિયત્તાણં વિસુદ્ધચારિત્તનિયમજુત્તાણં ।

તત્ત્વગુણસાહગાણં સદા ય કિચ્ચુઙ્ગયાણ નમો ॥

[વિષયસુખથી નિવૃત્ત થયેલા, વિશુદ્ધ ચારિત્રપાલનમાં જોડાયેલા,
તથ્ય (સત્ય) ગુણોને સાધનારા તથા (મુક્તિમાર્ગમાં સહાય કરવારૂપી)
કૃત્યમાં સદા ઉદ્યમી એવા સાધુઓને નમસ્કાર થાયો.]

*

નિઙ્વાણસાહए જોગે જમ્હા સાહન્તિ સાહુણો ।

સમા વ સચ્ચભૂएમુ તમ્હા તે ભાવસાહૂણો ॥

[નિર્વાણસાધક યોગે વડે જોયો મોક્ષનું સાધન કરે છે તથા
સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે સમભાવ ધારણ કરે છે એટલે તેઓ 'ભાવ-
સાધુ' કહેવાય છે.]

અનુક્રમ

	પૃષ્ઠ
૧. પૂ. શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજ	૧
૨. પૂ. શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરિજી મહારાજ	૧૫
૩. પૂ. શ્રી વિજયધર્મસૂરિજી મહારાજ	૩૬
૪. પૂ. શ્રી કૈલાસસાગરસૂરિજી મહારાજ	૪૯
૫. પૂ. શ્રી ગુણસાગરસૂરિજી મહારાજ	૫૮
૬. પૂ. શ્રી તત્ત્વાનંદવિજયજી મહારાજ	૬૬
૭. પૂ. શ્રી મૃગાવતીશ્રીજી મહારાજ	૭૩
૮. પૂ. શ્રી લીલાવતીબાઈ મહાસતીજી	૮૮
૯. પૂ. શ્રી કુંદકુંદસૂરિજી મહારાજ	૯૧
૧૦. પૂ. શ્રી અભયસાગરજી મહારાજ	૯૯

शुद्धिपत्रक

पृ०	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
९	१३	आखुं'दंश पंडित	आखुं'दंश, पंडित
१०	९	अंभयनी	अंभयनी
१२	२२	अवा	अेवा
१२	२२	महात्माया	महात्माअे
१९	१३	परीदी	परीदी
२०	४	जमानां	जमानां
२०	२३	करता	करतां करतां
३०	४	करवां	करवां
३०	१०	आज	आ ज
३८	५	पापे	पासे
४४	१५	अेक	अे
४७	२०	बीडनी	बीडने
४९	११	भूर्तिमहात्मा	भूर्ति महात्मा
५१	३	आपा	आपवा
५२	२४	हनी	हती
५७	१३	अेक	अे
६१	२३	श्रुतशाहित्य	श्रुतसाहित्य
६८	१५	अंथ	अंथ प्रगट
७३	१०	शासनोति	शासनोन्नति
८०	१५	कुकुंय	कुकुंय
८७	८	शैलेषबाई	शैलेशबाई

तिविहेषु वंदामि

ધન્ય તે મુનિવરા રે

ધન્ય તે મુનિવરા રે જે ચાલે સમભાવે;
ભવસાગર લીલાએ ઝીતરે, સંયમ કિરિયા નાવે.
ભોગપંક તણ ઉપર ખેઠા, પંકજ પરે જે ન્યારા;
સિદ્ધ પરે નિજ વિક્રમ શરારા, ત્રિભુવન જન આધારા.
જ્ઞાનવંત જ્ઞાનીશું મળતાં, તન-મન-વચને સાચા;
દ્રવ્યભાવ સુધા જે ભાષે, સાચી જિનની વાચા.
મૂલ ઉત્તરગુણ સંગ્રહ કરતા, તજતા ભિક્ષા દોષો;
પગ પગ પ્રતદ્વષણ પરિહરતા, કરતા સંયમ પોષો.
મોહ પ્રતે હણતા નિત આગમ ભણતા સદ્ગુરુ પાસે;
દૂષમકાલે પણ ગુણવંતા, વરતે શુભ અભ્યાસે.
છટું ગુણકાણું ભવ અડવી ઉદ્ધંધણ જેણે લહિઉં;
તસ સોભાગ સકલ મુખ એકે, કેમ કરિ જાએ કહિઉં ?
ગુણકાણાની પરિણતિ જેહની, ન છીપે ભવ જંજાલે;
રહે શેલડી ઢાંકી રાખી, કેતી કાલ પરાલે ?
તેહવા ગુણ ધરવા અણધીરા, જે પણ સૂઝું ભાખી,
જિનશાસન શોભાવે તે પણ, સુધા સંવેગ પાખી.
ધન્ય તે મુનિવરા રે.

—ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી

પૂ. શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજ

પરમ પૂજ્ય શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજ વિ. સં. ૨૦૨૭ના જેઠ વદ ૬ ને ૧૪મી જૂન, ૧૯૭૧ના રોજ મુંબઈમાં કાળધર્મ પામ્યા. ‘આગમપ્રભાકર’ અને ‘શ્રુતશીલ’-વારિધિ’નું બિરુદ ધરાવનાર શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજે જીવનભર આગમ-સંશોધનસંપાદનનું ભગીરથ કાર્ય કર્યું હતું. તેઓ શ્રુતસાહિત્યના મર્મજ્ઞ હતા. જૈન સાહિત્ય અને તેની હસ્તપ્રતો વિશેની તેમની જાણકારી એટલી બધી કે જૈન સાહિત્યના ક્ષેત્રે સંશોધનનું કાર્ય કરનારને તેમની પાસેથી જોઈતી માહિતી સરળતાથી તરત ઉપલબ્ધ થતી. એમના કાળધર્મ પછી મુંબઈમાં બીજે દિવસે સેવારે તેમની પાલખી નીકળી હતી. એમાં હજારો માણસો જોડાયા હતા. ગુદા ગુદા વિસ્તારમાં ફરીને પાલખી વાલકેશ્વર બાણગંગાના સ્મશાનગૃહમાં આવી પહોંચી હતી. ત્યાં એમના પાર્થિવ દેહને જ્યારે અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં આવ્યો ત્યારે કેટલીયે વ્યક્તિઓની આંખમાંથી આંસુઓની ધારા વહી હતી.

જે કેટલીક વડીલ અને પૂજનીય વ્યક્તિઓ મારા જીવનઘડતરમાં પ્રેરણારૂપ બની ગઈ છે તેમાં પરમપૂજ્ય મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજ અગ્રસ્થાન ધરાવે છે. એમની પ્રેરણાએ જ મને પ્રાચીન જૈન સાહિત્ય પ્રત્યે અને એથી પણ વિશેષ જૈનધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન પ્રત્યે અનુરાગી બનાવ્યો છે. એમના આશીર્વાદથી જ જીવનમાં કેટલાંક કાર્યો હું સફળતા-

પૂર્વક પાર પાડી શક્યો છું. એ માટે એમના પ્રત્યે હું હંમેશાં ધણો જ ઋણી રહ્યો છું.

પૂજ્ય મહારાજસાહેબ સાથેના મારા પરિચય લગભગ દોઢ દાયકા જેટલો હતો. એમનાં પહેલવહેલાં દર્શન મેં કર્યાં અમદાવાદમાં ઓરિએન્ટલ કોન્ફરન્સ ભરાઈ ત્યારે. જૈન મુનિઓ પણ આવી કોન્ફરન્સમાં રસ લે છે એ જાણીને ત્યારે મને આશ્ચર્ય થયેલું અને આપણા જ્ઞાનભંડારો વિશે પૂ. મહારાજસાહેબે જે પ્રવચન કર્યું તે સાંભળીને તો મારી મુગ્ધતાનો પાર રહ્યો ન હતો !

મારે પૂજ્ય મહારાજસાહેબના વધુ નિકટના સંપર્કમાં આવવાનું બન્યું ઈ. સ. ૧૯૫૫માં. એ વર્ષે અમદાવાદમાં સેન્ટ ઝેવિયર્સ કોલેજની સ્થાપના થઈ. મુંબઈની સેન્ટ ઝેવિયર્સ કોલેજ તરફથી અમદાવાદની સેન્ટ ઝેવિયર્સ કોલેજમાં ગુજરાતી વિષયના અધ્યાપક તરીકે સેવા આપવા માટે, એક વર્ષ માટે મને મોકલવામાં આવ્યો હતો. સવારની કોલેજ હતી એટલે સમય પણ ઘણો મળતો હતો. રોજ સાંજે 'સરિત કુંજ' બંગલામાં પ્રજ્ઞાચક્ષુ પૂજ્ય પંડિતજી શ્રી સુખલાલજી પાસે હું જતો હતો. એમને એક-બે કલાક કંઈક વાંચી સંભળાવતો હતો. તે સમયે 'નલ-દમયંતીની કથાનો વિકાસ' એ વિષય પર શોધનિબંધ લખવાના કાર્યનો હજુ આરંભ જ મેં કર્યો હતો. પૂજ્ય પંડિતજી સાથે એ વિષયની વાત નીકળતાં એમણે એ માટે પૂજ્ય પુણ્યવિજયજી મહારાજનો સંપર્ક સાધવાનું અને એમનું માર્ગદર્શન મેળવવાનું સૂચન કર્યું. એ પ્રમાણે એક દિવસ બપોરે હું જૈન સોસાયટીના ઉપાશ્રયમાં

પૂ. પુણ્યવિજયજી મહારાજ પાસે જઈ ચડ્યો. પૂ. મહારાજ-સાહેબને મેં વંદન કર્યાં. પરંતુ વિધિસર વંદન કરતાં મને આવડતું નહોતું. પૂજ્ય મહારાજસાહેબને મારો કોઈ પરિચય ન હતો, પરંતુ પ્રથમ મુલાકાતે જ એમણે મારી સાથે કોઈ સ્વજનની જેમ ખૂબ ઉમળકાભેર વાત કરી. તેથી હું અત્યંત આનંદિત થઈ ગયો. એમના આવકારે મારું હૃદય જીતી લીધું. પોતાના કામમાંથી સમય કાઢી એમણે મારે માટે પુષ્કળ સમય આપ્યો. અને તે જ વખતે એમણે મારું કંઈ પણ ઠામઠોકાણું લીધા વિના મને મધ્યકાલીન જૈન કૃતિઓની એ હસ્તપ્રતો આપી. એમણે મારામાં મૂકેલા આ અસાધારણ વિશ્વાસને કારણે હું એમના વ્યક્તિત્વથી વધારે આકર્ષાયો. અને પછી તો એમને વંદન કરવાને તથા એમનું માર્ગદર્શન મેળવવાને જૈન સોસાયટીના ઉપાશ્રયે જવાનો મારો રોજનો કાર્યક્રમ બની ગયો.

એ દિવસોમાં અમેરિકાથી ડૉ. નોર્મન બ્રાઉનના વિદ્યાર્થી ડૉ. અરનેસ્ટ બેન્ડર કાલકાચાર્ય કથા ઉપર સંશોધન કરવા માટે અમદાવાદમાં આવીને રહ્યા હતા. મહારાજશ્રી અને એમની વચ્ચે ભાંગ્યા-તૂટ્યા અંગ્રેજીમાં વ્યવહાર ચાલતો જરૂર પડે તો તેઓ કોઈકને બોલાવી લેતા. એક દિવસ હું ગયો અને દુભાષિયા તરીકે મારે કામ કરવાનું આવ્યું એથી બંનેને સરળતા રહી. હું ઉપાશ્રયની પાસે જ ત્રણ-ચાર મિનિટના રસ્તે રહેતો હતો. મારે સવારે સાતથી દસ સુધી કોલેજમાં ભણાવવાનું હતું. એટલે આખો દિવસ સમય મળતો. આથી ડૉ. બેન્ડર અમદાવાદમાં રહ્યા ત્યાં સુધી રોજરોજ

દુભાષિયા તરીકે જવાનું મેં ચાલુ કર્યું. ડૉ. બેન્ડરે ઋષિ-વર્ધનકૃત 'નલરાય-દ્વદંતી ચરિત'નું સંપાદન કર્યું હતું. એટલે મારા શોધનિબંધ માટે એ સંપાદન પણ ઉપયોગી થઈ પડ્યું અને ડૉ. બેન્ડર સાથે પછીથી તેા એવી મૈત્રી બંધાઈ કે ભારતમાં જ્યારે જ્યારે આવે ત્યારે મારો સંપર્ક કર્યા વગર રહે નહિ. મુંબઈ યુનિવર્સિટીમાં મેં એમનાં વ્યાખ્યાનો પણ ગોઠવેલાં.

નળ-દ્વદંતીની કથા વિશેના શોધનિબંધની પૂર્વતૈયારીમાં મેં જે કેટલીક કૃતિઓ નોંધી હતી તેમાં સમયસુંદરકૃત 'નલ-દ્વદંતી રાસ' પણ હતો. પરંતુ એ કૃતિ અપ્રગટ હતી એટલે હસ્તપ્રતને આધારે એનો અભ્યાસ કરવાનો હતો. હસ્તપ્રતની લિપિ બરાબર વાંચનાં મને આવડતું નહોતું. પૂજ્ય મહારાજ-સાહેબ પાસેથી એ મને શીખવા મળ્યું, એટલું જ નહિ, એમની પ્રેરણાથી સમયસુંદરની એ કૃતિનું સંપાદન કરવાનું કાર્ય પણ મેં હાથ ધર્યું, જેમાં પૂજ્ય મહારાજસાહેબના શિષ્ય પૂજ્ય દર્શનવિજયજી મહારાજે પણ ઘણી સહાય કરી. પૂજ્ય પુણ્યવિજયજી મહારાજના હાથ નીચેની તાલીમને પરિણામે એ સંપાદન સારી રીતે તૈયાર થઈ શક્યું. એથી જ એ જ્યારે પુસ્તકરૂપે પ્રગટ થયું ત્યારે મેં એ પુસ્તક એમને અર્પણ કર્યું હતું. આમ જૂની ગુજરાતી ભાષામાં લખાયેલી જૈન રાસાદિ કૃતિઓના સંશોધન-સંપાદનના ક્ષેત્રમાં પૂજ્ય મહારાજસાહેબે જ મને પ્રવેશ કરાવ્યો અને એમની જ પ્રેરણાથી ત્યારપછી મેં ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજીકૃત 'જંબૂસ્વામી રાસ'નું સંપાદન પણ તૈયાર કરી પ્રકાશિત કર્યું.

એમાં મહારાજશ્રીએ આશીર્વાચન લખી આપ્યાં હતાં.

ઈ. સ. ૧૯૫૫-૫૬માં અમદાવાદની સેંટ ઝેવિયર્સ કોલેજમાં એક વર્ષ કામ કરી મારે મુંગઈ પાછા ફરવાનું થયું. પૂજ્ય મહારાજસાહેબને વંદન કરવા ગયો ત્યારે મારે ધર્મ પ્રત્યેનો અનુરાગ વધતો જોઈને એમણે મને સંભારણુ તરીકે એક પ્રાચીન કલાત્મક સિદ્ધચક્રની ભેટ આપી, જેના નિત્ય દર્શન-વંદનને પરિણામે, મારે પ્રામાણિકપણે કહેવું જોઈએ કે, મને જીવનમાં અસાધારણ લાભો થયા છે.

મુંગઈ આવીને પૂજ્ય મહારાજસાહેબ સાથે પત્રવ્યવહાર દ્વારા સંપર્ક રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ સૌને હશે એવો જ અનુભવ મને થયો હતો. પૂજ્ય મહારાજસાહેબની આ એક જાણીતી ખાસિયત હતી, કે તેઓ કોઈની સાથે સામાન્ય રીતે પત્રવ્યવહાર રાખતા નહિ. ટપાલટિકિટનો બને તેટલો ઓછામાં ઓછો પરિશ્રમ અને સંઘને ઓછામાં ઓછું ખર્ચ કરાવવાની ભાવનામાંથી આ વૃત્તિ જન્મેલી મનાય છે. પરંતુ અનિવાર્ય હોય ત્યારે પૂજ્ય મહારાજસાહેબ અવશ્ય પત્રનો જવાબ આપે છે, એવો પણ મને અનુભવ થયો હતો. મેં જ્યારે ધાર્મિક કે સાહિત્યિક વિષયની કોઈ અગત્યની બાબત વિશે એમનું માર્ગદર્શન મંગાવ્યું હોય ત્યારે ત્યારે અચૂક તેમના તરફથી સ્વચ્છ અને મરોડદાર અક્ષરે મુદાસર અને ચીવટપૂર્વક લખેલો પત્ર મળ્યો હોય.

મહારાજશ્રીએ અમદાવાદમાં ઘણાં ચાતુર્માસ કર્યાં. પોતાની તમિયતને કારણે તથા આગમસંશોધન માટે જરૂરી અંથો, હસ્તપ્રતો વગેરેની અનુકૂળતાને કારણે અમદાવાદમાં

એમને વિશેષ કાવતું. એમનાં બા-મહારાજ, સાધ્વી શ્રી રત્નશ્રી પણ અમદાવાદમાં હતાં એટલે એમની ખખરઅંતર પૂછવાની દૃષ્ટિએ પણ અમદાવાદ અનુકૂળ હતું. મહારાજશ્રીને નાની ઉંમરથી સંગ્રહણીનો રોગ થઈ ગયો હતો અને ઘણા ઉપચારો કરવા છતાં સંપૂર્ણપણે આરામ થતો નહિ. મહારાજશ્રી પાસે શરૂઆતમાં એક દિવસ હું બેઠો હતો ત્યારે મેં જોયું કે તેઓ લઘુશંકા માટે જાય, પણ ઘણી વાર લાગે. એક દિવસ સહજ જિજ્ઞાસાથી મેં પૂછ્યું ત્યારે એમણે કહ્યું કે સંગ્રહણીના રોગને કારણે હવે શરીર એટલું નબળું પડી ગયું છે કે શૌચની બંને ક્રિયાઓ-લઘુશંકા અને વડીશંકા-એક સાથે જ થાય છે. પોતાની આવી શારીરિક અવસ્થા હોવા છતાં જીવનભર તેમણે પૂર્ણ સ્વસ્થતાપૂર્વક ઘણું ભગીરથ સંશોધનકાર્ય કર્યું. મહારાજશ્રીના મુખ્ય શિષ્ય અને એમના અંગત મંત્રી જેવા પૂ. શ્રી રમણીકવિજયજી મહારાજ હૃદય-રોગની તકલીફને કારણે વહેલા કાળધર્મ પામ્યા. પૂજ્ય બા-મહારાજ પણ સુદીર્ઘ દીક્ષાપર્યાય પછી વિ. સં. ૨૦૨૨માં અમદાવાદમાં કાળધર્મ પામ્યાં હતાં.

મહારાજશ્રીના હાથ નીચે પ્રાકૃત ભાષા, લિપિ, જૈન ધર્મ વગેરે વિષયમાં પાટણ અને અમદાવાદમાં કેટલીક વ્યક્તિઓને સારી તાલીમ મળી હતી. ડૉ. ભોગીલાલ સાંડે-સરા, ડૉ. ઉમાકાન્ત શાહ, પંડિત અમૃતલાલ ભોજક, પંડિત લક્ષ્મણભાઈ વગેરે એમની પાસે સારી રીતે તૈયાર થયા હતા. મહારાજશ્રી પાસે તાલીમ લેવાને મને પણ સારો લાભ મળ્યો. ઈ. સ. ૧૯૫૫થી ૧૯૭૦-૭૧ સુધી કચારેય એવું

નહિ બન્યું હોય કે વરસમાં બે-ચાર વખત અમદાવાદ જઈને મહારાજશ્રીની સાથે કલાકો ગાળ્યા ન હોય.

પૂ. પુણ્યવિજયજી મહારાજ કપડવંજના વતની હતા. એમનું જન્મ-નામ મણિલાલ હતું. એમના પિતાનું નામ ડાહ્યાભાઈ દોશી અને માતાનું નામ માણેકબહેન હતું. મહારાજશ્રીનો જન્મ વિ. સં. ૧૯૫૨ના કારતક સુદ પાંચમને દિવસે, એટલે કે જ્ઞાનપંચમી અથવા લાભપંચમીને દિવસે થયો હતો. એ પણ કેવો સુંદર યોગાનુયોગ હતો! ડાહ્યાભાઈ દોશીની આર્થિક સ્થિતિ સાધારણ હતી. એટલે તેઓ નોકરી માટે મુંબઈ રહેતા અને કપડવંજ આવ-જા કરતા. પરંતુ એ દિવસોમાં મુંબઈનાં હવા-પાણી સારાં ગણાતાં નહિ. એટલે ડાહ્યાભાઈની તબિયત નરમગરમ રહેતી. માણેકબહેનને એક પછી એક એમ પાંચ સંતાનો થયેલાં, પણ તેમાંથી ચાર તો બાળવયમાં જ ગુજરી ગયેલાં. સદ્બાળ્યે મણિલાલ બચી ગયેલા. વળી મણિલાલ એક ઘાતમાંથી પણ ઊગરી ગયેલા. એક દિવસ કપડવંજમાં એ આખી શેરીમાં મોટી આગ લાગેલી અને તેમાં માણેકબહેનનું ઘર પણ ઝડપાયું. તેઓ તે વખતે બાળકને ઘરમાં એકલો રાખી નદીએ કપડાં ધોવા ગયેલાં. આગ લાગી તે વખતે બાળક મણિલાલના રડવાનો અવાજ સાંભળી પસાર થતા કોઈ એક વહોરા સદ્-ગૃહસ્થ આગવાળા ઘરમાં પહોંચી ગયા અને મણિલાલને બચાવીને પોતાને ઘરે લઈ ગયા. માણેકબહેન જ્યારે નદીએથી પાછાં આવ્યાં ત્યારે પોતાના ઘરને આગ લાગેલી જોઈને ડઘાઈ ગયાં અને રડવા લાગ્યાં. એમણે ત્યારે માન્યું કે પોતાનો

એકનો એક દીકરો પણ આગમાં બળી ગયો. એમણે તો રોકકળ કરી મૂકી. બાળકને લઈ જનાર વહોરાએ આખો દિવસ એને દૂધ તથા ખાવાનું આપીને એને સાચવ્યું, પણ રાત સુધી કોઈ લેવા ન આવ્યું એટલે બાળકને લઈને તેઓ ઘરે ઘરે તપાસ કરવા નીકળ્યા. તે વખતે મણિલાલ જીવતા છે એ જાણીને અને જોઈને માણેકબહેનના આશ્ચર્યાનંદને પાર ન રહ્યો. બાળકને છાતીસરસો ચાંપતાં એમની આંખમાંથી હર્ષાશ્રુ વહ્યાં.

સત્તાવીસ વર્ષની ઉંમરે માણેકબહેનના જીવનમાં એક ભારે મોટો આઘાત આવી પડ્યો. એમના પતિ ડાહ્યાભાઈનું અકાળ અવસાન થયું. વૈધવ્યનું ભારે દુઃખ માણેકબહેનને માથે આવી પડ્યું. આવી વિષમ સ્થિતિમાં ધર્મનું શરણુ આશ્વાસનરૂપ બની જાય. માણેકબહેન ધર્મ તરફ વળી ગયાં. દીકરાને શાળામાં ભણવા મોકલ્યો. દીકરો મોટો થાય પછી પોતે દીક્ષા લઈ સંયમજીવન ગાળવું એવી ભાવના તેઓ સેવવા લાગ્યાં. એમ કરતાં મણિલાલ ચૌદેક વરસની ઉંમરના થયા. માણેકબહેનને દ્વિધા હતી કે મણિલાલને કોના હાથમાં સોંપીને દીક્ષા લેવી? બીજી બાજુ મણિલાલની રુચિ અને પ્રકૃતિ જોતાં એમને લાગ્યું કે મણિલાલને જાણે ધરસંસાર કરતાં સંયમને માર્ગે વાળવામાં આવે તો તેઓ જીવનને વધુ સાર્થક અને ઉજ્જવળ કરી શકશે. કિશોર મણિલાલે પણ એ માટે હર્ષપૂર્વક સંમતિ દર્શાવી. આથી વિ. સં. ૧૯૬૫ના મહા વહ પાંચમના રોજ છાણી(વડોદરા પાસે)માં મુનિવર્ધ શ્રી ચતુરવિજયજી પાસે મણિલાલને દીક્ષા આપવામાં

આવી! મણિલાલનું નામ રાખવામાં આવ્યું 'મુનિ પુણ્ય-વિજયજી.'

મણિલાલની દીક્ષા પછી માણેકખહેને ઘરની બધી જવાબદારીઓ અને ખીજી બધી વ્યવસ્થા સમેટી લીધી. પછી તેઓ પાટીતાણા ગયાં. ત્યાં મોહનલાલજી મહારાજના સમુદાયમાં એમણે દીક્ષા લીધી. એમનું નામ રાખવામાં આવ્યું સાધ્વી શ્રી રત્નશ્રી. આમ, માતા અને પુત્ર બંને સંયમના પંથે વળ્યાં.

દીક્ષા પછી પૂ. પુણ્યવિજયજી મહારાજે પોતાના ગુરુ શ્રી ચતુરવિજયજી મહારાજ પાસે તથા દાદાગુરુ પ્રવર્તક શ્રી કાંતિવિજયજી મહારાજ પાસે સારો અભ્યાસ કર્યો. તદુપરાંત એમણે પૂ. સાગરાનંદજી મહારાજ, પૂ. લાવણ્યવિજયજી મહારાજ, પંડિત સુખલાલજી, શ્રી કુંવરજી આણંદજી પંડિત નિત્યાનંદ શાસ્ત્રી, પંડિત ભાઈલાલભાઈ, પંડિત વીરચંદભાઈ મેઘજી વગેરે પાસે સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અર્ધભાગધી, અપભ્રંશ, જૂની ગુજરાતી વગેરે ભાષાઓનો, શાસ્ત્રગ્રંથોનો, ગુદા ગુદા સૈકાઓની લિપિઓનો તથા હસ્તપ્રતોના સંશોધન-સંપાદનની પદ્ધતિનો ધણેા ઊંડો અભ્યાસ કર્યો. જૈન દર્શન ઉપરાંત અન્ય દર્શનોનું પણ એમણે સારું અધ્યયન કર્યું. મહારાજ-શ્રીની વિદ્વત્તાનો સમાજને અને વિશેષતઃ સુશિક્ષિત વર્ગને સારો પરિચય થયો. તે એટલે સુધી કે પોતે કોલેજ-યુનિવર્સિટીમાં અભ્યાસ કર્યો ન હોવા છતાં ગુદી ગુદી યુનિવર્સિટીઓ તરફથી તેમની પીએચ.ડી.ના પરીક્ષક તરીકે નિમણૂક થતી. ઈ. સ. ૧૯૬૧માં કાશ્મીરમાં ભરાયેલી ઓલ

ઈન્ડિયા ઓરિએન્ટલ કોન્ફરન્સના પ્રાકૃત અને જૈનધર્મ વિભાગના અધ્યક્ષ તરીકે એમની નિમણૂક થઈ હતી. પોતે તે ત્યાં જઈ ન શકે પણ પોતાનો અધ્યક્ષ તરીકેનો તે વિશેનો લેખ એમણે મોકલી આપ્યો હતો. એમના માર્ગ-દર્શન માટે નોર્મન પ્રાઉન, અરનેસ્ટ બેન્ડર વગેરે વિદેશના વિકાનો આવતા. અમેરિકાની ઓરિએન્ટલ સોસાયટીએ મહારાજશ્રીની માનદ સભ્ય તરીકે નિમણૂક કરી હતી, એ જેવું-તેવું બહુમાન ન ગણાય.

બાળપ્રહારી, લાંબા દીક્ષાપર્યાયવાળા, સંમયની આરાધનામાં મગ્નચિત્ત, જ્ઞાનવૃદ્ધ અને તપોવૃદ્ધ સ્થવિર પૂજ્ય મહારાજસાહેબે પોતાની તબિયતની પણ દરકાર કર્યા વગર પાટણ, જેસલમેર, અમદાવાદ વગેરે સ્થળે જૈન ભંડારોની હસ્તપ્રતોને વ્યવસ્થિત કરવાનું અમૂલ્ય કાર્ય કર્યું છે. અસહ્ય ગરમીમાં, માથે ભીનું પોતું મૂકીને ધીખતા પતરા નીચે બેસીને ભરખપોરે જ્યારે એમને મેં અમદાવાદમાં દેવસાના પાડાના ઉપાશ્રયમાં પ્રસન્ન ચિત્તે કાર્ય કરતા જ્ઞેયા ત્યારે તેો મારું મસ્તક એમના ચરણોમાં નમી પડ્યું હતું. એમના અથાગ પરિશ્રમયુક્ત અવિરત કાર્યને કારણે તેમજ ચારિત્ર્યની શ્રેષ્ઠતાને કારણે કોઈ સંઘે કે સમાજે તેઓ વર્ષોથી ઉપાશ્રયમાં પોતાના સ્વાધ્યાય-સંશોધનના કામને માટે લાઈટનો ઉપયોગ કરતા હોવા છતાં તેનો વિરોધ કે ઊહાપોહ કર્યો નથી. પૂજ્ય મહારાજસાહેબની આત્મિક શક્તિ એટલી પ્રબળ હતી કે અડધી રાત સુધી કાર્ય કર્યું હોય અને રાતના એક-બે કલાકની ઊંઘ મળી હોય તેો પણ ખીંજે દિવસે સવારે

તેઓ એવા જ સ્વસ્થ અને પ્રસન્ન હોય અને દિવસે આરામ લેવાની એમને જરૂર પણ ન હોય. આવી રીતે એકાદ દિવસ નહિ, દિવસોના દિવસ સુધી, મહિનાઓ સુધી કાર્ય કરવાની અસાધારણ શક્તિ તેઓ ધરાવતા હતા.

શું જૈન કે શું ખૌદ્ધ, શું હિન્દુ કે શું ખ્રિસ્તી, દરેક ધર્મ કે સંપ્રદાયના ત્યાગી સાધુઓમાં પણ જોવા મળે છે. લોકોષણની અભીપ્સા. ત્યાગી મહાત્માઓની લોકપ્રશંસા આપોઆપ જ થવા લાગે છે, તેમ છતાં સમય જતાં ક્યારેક કેટલાકમાં વધુ લોકોષણની વાસના જાગે છે, પરંતુ પૂજ્ય મહારાજસાહેબે એના ઉપર વિજય મેળવ્યો હતો. પોતાને આગ્રહપૂર્વક સહજ રીતે મળતી આચાર્યની પદવીની પણ એમણે ખેવના કરી નહોતી, તો ખીજી લોકોષણની તો વાત જ શી કરવી ?

મહારાજશ્રીની વિનમ્રતાનો એક પ્રસંગ મારા ચિત્તપટમાં હંમેશાં અંકિત રહેલો છે. ઈ.સ. ૧૯૬૩ના અરસામાં પૂ. શ્રી હેમસાગરસૂરિએ ‘કુવલયમાળા’ નામના ગ્રંથના અનુવાદ તથા સંશોધન-સંપાદનનું કાર્ય મને સોંપ્યું હતું. તે વખતે કેટલાક સમાસયુક્ત પ્રાકૃત શબ્દોના અર્થ બરાબર ખેસતા નહિ, એટલે પૂ. હેમસાગર મહારાજે સૂચન કર્યું કે એ માટે મારે પૂજ્ય પુણ્યવિજયજી મહારાજનું માર્ગદર્શન મેળવવું. એ પ્રમાણે એક દિવસ હું જ્યારે અમદાવાદ ગયેલો ત્યારે પૂ. પુણ્યવિજયજી મહારાજ પાસે તે કામ માટે લુણસાવાડાના ઉપાશ્રયે રાત્રે આઠેક વાગે પહોંચ્યો હતો. મહારાજશ્રી પાસે શબ્દોના અર્થની ચર્ચા કરતાં કરતાં રાતના લગભગ

દોઢ વાગી ગયા હશે. બધા અર્થ ખરાખર સંતોષકારક રીતે ખેતી ગયા. કામ પત્યું એટલે મહારાજશ્રી પાસે માંગલિક સાંભળીને હું નીકળતો હતો. તે વખતે મહારાજશ્રીએ કહ્યું, 'રમણભાઈ, મુંબઈ પહોંચો એટલે હેમસાગરસૂરિને મારી વંદના કહેજો.' મેં કહ્યું, 'પણ મહારાજશ્રી, હેમસાગરસૂરિ તો આપના કરતાં ઉંમરમાં, દીક્ષાપર્યાયમાં, જ્ઞાનમાં ઘણા જ નાના છે. આપની વંદના હોય?' એમણે કહ્યું, 'એ ગમે તે હોય, પણ તેઓ આચાર્ય છે અને હું મુનિ છું. એટલે મારે જ એમને વંદના કરવાની હોય!' મહારાજશ્રીની આવી ઉચ્ચ, ઉદાત્ત, વિનમ્ર ભાવનાથી હું બહુ પ્રભાવિત થયો હતો.

જીવનનાં વિવિધ ક્ષેત્રોમાં મહાન ગણાતી કેઈ કેઈ વ્યક્તિઓના નિકટના સંપર્કમાં આવવાની જ્યારે આપણને તક મળે છે ત્યારે તે દરેકનો આપણે અનુભવ એકસરખો નથી હોતો. કેટલીક મહાન ગણાતી વ્યક્તિઓના નિકટના સંપર્કમાં જેમ જેમ આપણે આવીએ છીએ અને જેમ જેમ એમની વિશ્વસનીય વ્યક્તિ બનીએ છીએ તેમ તેમ એ મહાપુરુષમાં રહેલાં અહંકાર, દંભ, ઉચ્ચ રાગદ્વેષ, સંકુચિત અને સ્વાર્થપરાયણ દંષ્ટ્ર, ખટપટ, ચારિત્ર્યની શિથિલતા, ઉપદેશ અને વર્તન વચ્ચેની વિસંવાદિતા ઇત્યાદિ આપણી નજરે ચડવા લાગે છે. અને વખત જતાં લોકદંષ્ટ્રિએ મહાન ગણાતા એ પુરુષમાં વામન પુરુષનું આપણને દર્શન થતું જાય છે. બીજી બાજુ કેટલાક અવા ખરેખર મહાત્માયા હોય છે કે જેમના નિકટના સંપર્કમાં જેમ જેમ આપણે આવતા જઈએ તેમ તેમ તેમના ચારિત્ર્યનાં આપણને ખબર ન હોય એવાં ઉજ્જવળ

પાસાંઓનું વધુ ને વધુ સુભગ દર્શન આપણને થતું જાય છે. પરમ પૂજ્ય પુણ્યવિજયજી મહારાજસાહેબના જેમ જેમ નિકટના પરિચયમાં મારે આવવાનું થતું ગયું તેમ તેમ એમના જીવનનાં અત્યંત ઉજ્જવળ પાસાંઓનું વધુ ને વધુ સરસ દર્શન મને હંમેશાં થતું ગયું હતું.

મુંબઈ શહેરમાં એમના વિહાર દરમિયાન મહારાજશ્રી મારા ચોપાટીના ઘરે પગલાં કરી ગયા હતા, પરંતુ વાલકેશ્વરના ચાતુર્માસ દરમિયાન મારે એમનો જેટલો લાભ લેવો જોઈતો હતો તેટલો, કૌટુંબિક અને વ્યાવસાયિક જવાબદારીઓને કારણે, લઈ શક્યો નહોતો. હું ઘણી વાર રાત્રે દસ વાગે એમની પાસે જતો, અને ખાર-એક વાગ્યા સુધી બેસતો. તેઓ અડધી રાત સુધી ઘણુંખરું જાગતા જ હોય અને કંઈક લેખન-વાંચન કરતા જ હોય. એ અરસામાં નાનાં ટેપરેકર્ડર નીકળ્યાં હતાં. મેં એમની વાતો, ઉપદેશવચનો, અનુભવો, કેટલાંક સ્તોત્રો વગેરે રેકર્ડ કરી લીધાં હતાં. એમની શ્રદ્ધાંજલિ સભામાં મેં જ્યારે આરંભમાં અને અંતે મહારાજશ્રીની વાણી સંભળાવી ત્યારે સૌ શ્રોતાઓ આશ્ચર્યમુગ્ધ થઈ ગયા હતા.

મુંબઈમાં બીજા ચાતુર્માસ પછી મહારાજશ્રીની બીમારી વધી જતાં એમને જ્યારે હોસ્પિટલમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા ત્યારે સેન્ટ ઝેવિયર્સ કોલેજમાંથી સાંજે છૂટીને હું એમની ખબર જોવા જતો. જે દિવસે રાત્રે તેઓ કાળધર્મ પામ્યા તે દિવસે મારે એમને મળવાનો યોગ નહિ હોય. કોલેજથી છૂટીને લગભગ સાડા સાત વાગે હું એમની પાસે જવા

નીકળ્યો. પહોંચવા આવ્યો ત્યાં એ આખા વિસ્તારની લાઇટ
 ગઈ. હોસ્પિટલના મકાનમાં અંધારું વ્યાપી ગયું. લિક્કટ અંધ
 થઈ ગઈ. વીસેક મિનિટ રાહ જોવા છતાં લાઇટ આવી નહિ,
 એટલે નિરાશ થઈ, બીજે દિવસે જવાનો વિચાર કરી ત્યાંથી
 ઘરે આવવા મેં ખસ પકડી. થોડી વાર થઈ ત્યાં લાઇટ ચાલુ
 થઈ, પણ હવે ખસમાંથી ભિતરી પાછા ફરવાનું મન ન થયું.
 હું ઘરે આવ્યો ત્યાં કલાકમાં જ સમાચાર આવ્યા કે મહા-
 રાજશ્રી કાળધર્મ પામ્યા છે. એ સમાચાર સાંભળતાં જ મેં
 જાણે વજ્રાઘાત અનુભવ્યો. જીવનનો એક આધારસ્તંભ ગુમાવ્યા
 જેવું લાગ્યું. અંતિમ મિલનનો અવસર ચૂક્યાનો વસવસો
 મનમાં રહી ગયો.

વિક્રાંતા, ઉદારતા, સમતા અને વત્સલતાના અવતાર
 સમા પૂજ્ય શ્રી પુણ્યવિશ્વજીના કાળધર્મથી મારું તો એક
 આશ્રયસ્થાન ચાલ્યું ગયું એવું મને લાગ્યું. એમની વાત્સલ્ય-
 સભર વાણી અને મધુર સ્વરે થતા વાર્તાલાપનું શ્રવણગુંજન
 તો હજુ પણ થયા કરે છે.

આવી એ વંદનીય પ્રેરણામૂર્તિને આપણી કોટિયઃ
 વંદના હો!

પૂ. શ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરીજી મહારાજ

સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ, સંઘ-સ્થવિર, જૈન શાસનના મહાન જ્યોતિર્ધર, યુગપુરુષ, પરમ ગીતાર્થ પૂજ્યપાદ આચાર્ય દેવ શ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ ૯૬ વર્ષની ઉંમરે અમદાવાદમાં સં. ૨૦૪૭ના અષાઠ વદ ૧૪- (તા. ૯-૮-૧૯૯૧) ના રોજ અરિહંત પરમાત્માના ધ્યાનમાં મગ્ન બનીને સમાધિપૂર્વક કાળધર્મ પામ્યા. એમના સ્વર્ગ-વાસથી જૈન શાસનને એક મહાન આચાર્યપ્રવરની ખોટ પડી છે.

છેલ્લાં ત્રણેક વર્ષથી એમની તબિયત નબળી રહેતી હતી, તેમ છતાં તેઓ અપ્રમત્ત રહેતા. તેઓ રાત્રે માત્ર બે કલાકની નિદ્રા લેતા અને ધ્યાનમાં તથા જપમાં સમય વિતાવતા. આવી વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ તેઓ નવી નવી ગાથાઓ કંઠસ્થ કરતા. સં. ૨૦૪૬નું ચાતુર્માસ ખંભાતમાં કરી તેઓ અમદાવાદ પધાર્યા હતા અને અંતિમ શિષ્ય મુનિ હિતરુચિ-વિજયની દીક્ષા પછી સાબરમતીમાં ચાતુર્માસ માટે પધાર્યા હતા.

પ. પૂ. સ્વ. વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજીનું ૭૯ વર્ષનું સુદીર્ઘ દીક્ષાજીવન સંખ્યાબંધ મહત્વની ઘટનાઓથી સભર હતું. એમનું જીવન એટલે ઇતિહાસ. છેલ્લા સૈકામાં થઈ ગયેલા મહાન જૈનાચાર્યોનો ઇતિહાસ પ. પૂ. રામચંદ્રસૂરીશ્વરજીના જીવન અને કાર્યની નોંધ વિના અધૂરો ગણાય.

૫ પૂ. ગચ્છાધિપતિના નિકટના સંપર્કમાં આવવાનું મારે છેલ્લાં થોડાં વર્ષોમાં વિશેષ બન્યું. એક રીતે કહીએ તો અમારો સંબંધ એક ગુદી જ ભૂમિકા ઉપરનો હતો. મારું વતન પાદરા છે. ૫. પૂ. વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી પાદરાના વતની હતા. એક જ ગામના વતની તરીકેનો અમારો સંબંધ, બીજા ભક્તો જેટલો ગાઠ નહિ તો પણ સહેજ ગુદી કેટિનેા હતો. મારા પિતાજી શ્રી ચીમનલાલ અમૃતલાલ શાહની હાલ ઉંમર ૯૬ વર્ષની છે. તેઓ અને પૂ. રામચંદ્રસૂરિ સહાધ્યાયી હતા.

૫. પૂ રામચંદ્રસૂરિ અને મારા પિતાશ્રીનો ઉછેર પાદરા ગામમાં સાથે થયો હતો. પાદરામાં તેઓ બંનેએ સરકારી (ગાયકવાડી) શાળામાં પ્રાથમિક શિક્ષણ સાથે લીધું હતું. મારા પિતાશ્રીનાં સંસ્મરણો હજુ પણ તાજાં છે. કાળ-ધર્મના થોડા દિવસ પહેલાં જ સ્વ. પૂ. રામચંદ્રસૂરિએ પાદરાના એક વતની શ્રી. મોતીલાલ કસ્તુરચંદ સાથે મારા પિતાશ્રીને ધર્મલાલ કહેવડાવ્યા હતા.

રામચંદ્રસૂરિનો જન્મ એમના મોસાળના ગામ દેહવાણમાં વિ. સં. ૧૯૫૨ના ફાગણ વદ ૪ ના રોજ થયો હતો. એમનું નામ ત્રિભુવન રાખવામાં આવ્યું હતું. એમના પિતાનું નામ છોટાલાલ અને માતાનું નામ સમરથબહેન હતું. બાળક ત્રિભુવનના જન્મ પછી માતા પિયરથી પાદરા આવે તે પહેલાં તો પિતાશ્રી છોટાલાલનું અવસાન થયું હતું. છોટાલાલને બીજા બે ભાઈઓ હતા. છોટાલાલની માતાનું નામ (ત્રિભુવનની દાદીમાનું નામ) રતનબા હતું. એમના કુટુંબમાં બાળકો

જીવતાં રહેતાં નહોતાં. જે બાળક જીવી જાય તેને કોઈની નજર ન લાગે તે માટે વિચિત્ર નામ પાડવાની પરંપરા ગામડાંઓમાં હજુ પણ ચાલી આવે છે. આથી બાળક ત્રિભુવનને માતા તથા દાદીમા ‘સખૂડો’ કહીને બોલાવતાં.

પાદરામાં ઝંડા બજાર તરફ આવેલી સરકારી શાળા પાસેની એક ખડકીમાં રતનબાનું કુટુંબ એક નાનકડા ઘરમાં રહેતું. તેમની આર્થિક સ્થિતિ સાધારણ હતી. થોડા વખત પછી ત્રિભુવનની માતા સમરથ મરકીના રોગમાં મૃત્યુ પામ્યાં. ત્યારે ત્રિભુવનની ઉંમર સાત વર્ષની હતી.

ત્રિભુવને પાદરાની સરકારી શાળામાં અભ્યાસ ચાલુ કર્યો. તે જમાનામાં છોકરાઓમાં અડધી ચઢી કે પાયજામા પહેરવાનો રિવાજ હજુ ચાલુ થયો નહોતો. ખમીશ, ધોતિયું અને માથે ટોપી પહેરીને શાળામાં વિદ્યાર્થીઓ જતા. મારા પિતાશ્રી અને ત્રિભુવન એક વર્ગમાં ભણતા. શાળામાં હજુ પીવાના પાણીની વ્યવસ્થા થઈ નહોતી એટલે છોકરાઓ આસપાસનાં ઘરોમાં જઈને પાણી પી આવતા. ત્રિભુવનનું ઘર શાળાની નજીક હતું એટલે કેટલાક જૈન છોકરાઓ ત્રિભુવનના ઘરે પાણી પીવા જતા.

શાળામાં ત્યારે હેડમાસ્તર તરીકે રણુકોડરાય નામના શિક્ષક હતા. બીજા શિક્ષકોમાં વિન્ધનાથ, ભૂલાભાઈ, વલ્લભભાઈ, મગનલાલ વગેરે હતા. મોહનલાલ નામના એક માસ્તરને એમના ચકલી જેવા નાકને કારણે ગામના બધા લોકો ‘મોહન ચકલી’ અથવા ‘ચકલી માસ્તર’ કહીને બોલાવતા.

ખુદ માસ્તર પોતે પણ પોતાને 'ચકલી માસ્તર' તરીકે ઓળખાવતા. લણાવવામાં તેઓ ધણા હોંશિયાર હતા. ત્રણ પેઢી સુધીના વિદ્યાર્થીઓને તેમણે લણાવેલા. આ ચકલી માસ્તર પાસે મારા પિતાશ્રી સાથે ત્રિભુવને પણ અભ્યાસ કર્યો હતો.

એ દિવસોમાં પાદરામાં અંગ્રેજી શાળા ચાલુ થઈ ગઈ હતી. ધણાખરા વિદ્યાર્થીઓ છ ધોરણ સુધીનો વર્નાક્યુલર ક્ષાઇનલનો અભ્યાસ કરતા. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ ચોથા ધોરણ પછી અંગ્રેજી શાળામાં ફર્સ્ટ સ્ટાન્ડર્ડમાં દાખલ થતા. ત્રિભુવને છઠ્ઠા ધોરણ સુધી અભ્યાસ ચાલુ રાખેલો. મારા પિતાશ્રી ચોથા ધોરણ પછી અંગ્રેજી શાળામાં (ટાવરવાળી શાળામાં) દાખલ થયેલા.

એ દિવસોમાં મુંબઈથી અમદાવાદ અને દિલ્હી સુધીની ઓડગેજ રેલવે લાઇન ચાલુ થઈ ગયેલી. ભારતની રેલવેનું આયોજન સિમલાનું રેલવે બોર્ડ કરતું. મુંબઈથી જિપોલી ટ્રેન વડોદરા રાજ્યમાંથી પસાર થઈ દિલ્હી જતી. એટલે રેલવે બોર્ડે એ વિભાગની ટ્રેન માટે 'બી. સી. આઈ. રેલવે' એવું નામ રાખવા વિચારેલું. બી. સી. આઈ. એટલે બોમ્બે એન્ડ સેન્ટ્રલ ઇન્ડિયા. પરંતુ ગાયકવાડ સરકારે એ નામમાં 'ખરોડા' શબ્દ ઉમેરવા માટે આગ્રહ રાખેલો અને એ શરતે પોતાના રાજ્યની પરવાનગી આપેલી. એટલે બોમ્બે, ખરોડા એન્ડ સેન્ટ્રલ ઇન્ડિયા રેલવે (બી.બી. એન્ડ સી.આઈ. રેલવે) એવું નામ રાખવું પડેલું. ગાયકવાડ સરકારે ડભોઈથી વિધા-મિત્રા સુધી આવતી પોતાની મીટરગેજ જી. ડી. રેલવે (ગાયકવાડ-ડભોઈ રેલવે)ને વિ. સં. ૧૯૫૩માં પાદરા સુધી

લ'ખાવી હતી. ત્યારપછી એ રેલવેને માસરરોડ સુધી લંખાવવામાં આવી અને એનું નામ ગાયકવાડ ખરોડા સ્ટેટ રેલવે રાખવામાં આવ્યું, પરંતુ માસરરોડથી આગળ બ્રિટિશ રાજ્ય ચાલુ થતું હતું. ગાયકવાડ સરકારની ઈચ્છા એ લાઇનને જંખુસર સુધી લઈ જવાની હતી. પરંતુ સિમલા ખોર્ડે ઘણાં વર્ષ સુધી એ પરવાનગી આપી નહોતી. એટલે એ વિસ્તારમાં ગાડામાં કે પગપાળા સફર કરવી પડતી.

શાળામાં અભ્યાસ કર્યા પછી ત્રિભુવનને નોકરીએ ખેસાડવામાં આવ્યો હતો. એ વખતે પાદરામાં ચુનીલાલ શિવલાલની અનાજની મોટી પેઢી ચાલતી હતી અને રાજસ્થાન તથા ઉત્તર ભારતમાંથી અનાજ ટ્રેન દ્વારા પાદરામાં આવતું. કિશોર ત્રિભુવનની હોંશિયારી જોઈને શેઠ ચુનીલાલે એને રાજસ્થાનમાં ખાલોતરા ગામે અનાજની પરીઢી માટે મોકલેલો. આવો દૂરનો પ્રવાસ જાતે એકલા કરવાને લીધે ત્રિભુવનની હોંશિયારીની વાત પાદરામાં જાણીતી થઈ ગઈ હતી.

ત્રિભુવનને વ્યાવહારિક કેળવણીમાં બહુ રસ ન હતો. પરંતુ નવઘરી નામની શેરીમાં આવેલા ઉપાશ્રયમાં સાંજે પાઠશાળા ચાલતી તેના અભ્યાસમાં વધુ રસ હતો. પાદરાની નવઘરી એ જમાનામાં ધર્મપ્રવૃત્તિઓથી સતત ધખકતી રહેતી. મોટા મોટા આચાર્ય ભગવંતો પાદરા જેવા નાના ગામને ચાતુર્માસનો લાભ આપતા. પ. પૂ. શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરિજીએ પણ કેટલાંક ચાતુર્માસ પાદરામાં કર્યાં હતાં. એ જમાનામાં પાદરામાં વખતોવખત દીક્ષાના પ્રસંગો ઊભા થતા. જૈન સાધુ

સમાજમાં પાદરાનું યોગદાન નાના ગામના પ્રમાણમાં ઘણું મોટું રહ્યું છે. છેલ્લાં પચાસ-સાઠ વર્ષમાં પાદરામાંથી પચાસ-થી વધુ વ્યક્તિઓએ દીક્ષા લીધી છે, એમાં પાદરાની જૈન પાઠશાળાનો પણ ઠીક ઠીક ફાળો રહ્યો છે. એ જમનામાં પાઠશાળાનો વહીવટ વકીલ મોહનલાલ હીમચંદ તથા ડાહ્યાભાઈ વનમાળીદાસ કરતા.

પાદરામાં બે દેરાસર છે. નવધરી પાસેનું શાન્તિનાથ ભગવાનનું મોટું દેરાસર અને ઝંડા બજાર પાસે આવેલું સંભવનાથ ભગવાનનું નાનું દેરાસર. ત્રિભુવન નાના દેરાસર પાસે રહેતો એટલે ત્યાં પૂજા કરવા જતો. પણ પાઠશાળા શક્ત નવધરીમાં હતી. એટલે સાંજના નવધરીમાં ભણવા આવતો.

પાદરાના ધાર્મિક વાતાવરણમાં વખતોવખત પધારતા સાધુ ભગવંતોની પ્રેરક અને ઉદ્દબોધક વાણીનો લાભ મળવા ઉપરાંત પાઠશાળાના એક શિક્ષક શ્રી ઊજમશી માસ્તરનું યોગદાન પણ ઘણું મોટું હતું. તેઓ કાઠિયાવાડમાં આવેલા ચોટીલા ગામના વતની હતા. એમની બહેનને પાદરામાં શ્રી કેશવલાલ પ્રેમચંદ સાથે પરણાવ્યાં હતાં. એટલે ઊજમશી માસ્તરને પાદરા આવવાનું વારંવાર ઘટું. તેમણે મહેસાણાની પાઠશાળામાં અભ્યાસ કર્યો હતો અને ધાર્મિક શિક્ષક તરીકે વ્યવસાયાર્થે પાદરામાં આવીને વસ્યા હતા, કારણ કે એમને પાદરાનું ધાર્મિક વાતાવરણ ગમી ગયું હતું.

તેમનો આત્મા ઘણી ઊંચી કોટિનો હતો. શિક્ષક તરીકેની નોકરી કરતા લોકોમાં ધર્મભાવના જગવવાની હોંશ તેમનામાં

ઘણી બધી હતી. પોતાના બાળ-ક્રિશોર વિદ્યાર્થીઓને સૂત્રો, સ્તવનો, સજ્જાયો તેઓ કંઠસ્થ કરાવતા. તેઓ એટલા બધા ઉત્સાહપૂર્વક અભ્યાસ કરાવતા કે વિદ્યાર્થીઓ ગાથાઓ, સ્તવનો, સજ્જાયો હોંશે હોંશે કંઠસ્થ કરતા.

ઊજ્જમશી માસ્તરને કંઠ બહુ મધુર હતો. તેમના ઉચ્ચારો અત્યંત શુદ્ધ હતા. તેઓ સંગીતના જાણુકાર હતા. હારમોનિયમ સરસ વગાડતા અને મધુર કંઠે સ્તવનો, સજ્જાયો ગાતા અને વિદ્યાર્થીઓને ગવડાવતા. તેઓ કવિ પણ હતા અને પોતે નવાં નવાં સ્તવનો, સજ્જાયોની રચના કરતા. એમની સ્વરચિત કૃતિઓની એક પુસ્તિકા પણ છપાયેલી.

વિદ્યાર્થીઓમાં ધર્મભાવના વધારવા માટે ઊજ્જમશી માસ્તર દર પૂનમે તથા રજાના દિવસે પાદરાની આસપાસનાં ગામોમાં પાઠશાળાના વિદ્યાર્થીઓને પગપાળા જત્રા કરવા લઈ જતા, અને ત્યાં દેરાસરમાં સ્નાત્રપૂજા રાગરાગિણી સાથે ભણાવતા. પાદરા પાસે આવેલા કાના કડિયાના ગામ દરાપરા તો મહિનામાં એ-ત્રણ વાર જત્રા માટે જવાનું થતું પાદરાની જેમ દરાપરા પણ ત્યારે ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓથી ગુંજતું. ઊજ્જમશી માસ્તર દરાપરાની પાઠશાળામાં ભણાવવા પણ જતા. ઊજ્જમશી માસ્તરને આ વ્યવસાય નિમિત્તે પોતાને પણ ધર્મને રંગ એટલો બધો લાગ્યો હતો કે વખત જતાં તેમણે શિક્ષકને વ્યવસાય છોડી દઈને પૂ. નીતિસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી હતી. તેઓ મુનિ ઉદયવિજયજી બન્યા હતા. સમય જતાં આચાર્યની પદવી ધારણ કરી તેઓ પૂ. ઉદયસૂરિ બન્યા હતા. મારા પિતાશ્રી જ્યારે પણ પ. પૂ. સ્વ. રામચંદ્રસૂરિને વંદનાથે

મળવા જતા ત્યારે ઊજમશી માસ્તરને અચૂક યાદ કરતા. ત્રિભુવનને ખાલ્યકાળમાં અને કિશોરાવસ્થામાં પંચ પ્રતિકમણનાં સૂત્રો તથા જીવવિચાર, નવતત્ત્વ ઇત્યાદિ સૂત્રો અને સ્તવનો તથા સજ્જાત્ય કંઠસ્થ કરવાનો ઉત્સાહ જાગ્યો હતો. તેમાં આ ઊજમશી માસ્તરનું યોગદાન પણ ઘણું મોટું હતું. (મારા પિતાશ્રીને આજે ૯૬ વર્ષની વયે પણ પંચ પ્રતિકમણ, નવ-સ્મરણ, જીવવિચાર, નવતત્ત્વની ગાથાઓ તથા દોઢસો જેટલાં સ્તવનો કંઠસ્થ છે. અને રોજ વારાફરતી તેનું પઠન કરવાનો મહાવરો છે.) ઊજમશી માસ્તરે ત્રિભુવનને ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીકૃત સમક્રિતાના સડસઠ યોલની સજ્જાત્ય સરસ પાઠી કરાવી હતી. એની પરીક્ષામાં ત્રિભુવન પ્રથમ નંબરે આવ્યો હતો.

કિશોર ત્રિભુવન ધર્મ-અભ્યાસમાં ઘણો તેજસ્વી હતો અને સાધુ ભગવંતના સંપર્કને દીધે દીક્ષા લેવાના કોડ એના મનમાં જન્મ્યા હતા. પરંતુ એનાં દાદીમા, એના કાકાઓ એને દીક્ષા લેતાં અટકાવતાં હતાં, કારણ કે ત્રણ ભાઈઓ વચ્ચે આ એક જ દીકરો હતો. ત્રિભુવનના પિતાના એક કાકાએ તો ત્રિભુવન જો દીક્ષા ન લે તો પોતાની દુકાન ત્રિભુવનના નામ પર કરી આપવાનું પ્રલોભન પણ ખતાવ્યું હતું, પરંતુ એથી ત્રિભુવન જરા પણ આકર્ષિત થયો નહોતો.

ત્રિભુવનના એક મામાએ એવી દલીલ કરી કે તારે દીક્ષા લેવી હોય તો લેજે, પરંતુ તારાં નવાં સીવડાવેલાં કપડાં ફાટી જાય પછી દીક્ષા લેજે. જવાબમાં ત્રિભુવને કહેલું કે 'ફાતર આપો તો હમણાં જ કપડાં ફાટી નાખું.'

ત્રિભુવનને સમજાવવા માટે કાકાએ પાઠરાના એક વકીલને કહ્યું. વકીલે ત્રિભુવનને પાઠરાના પારસી ન્યાયાધીશ નાનાભાઈ પેસ્તાનજી નવસારીવાલા પાસે લઈ જઈને દીક્ષા ન લેવા માટે સમજાવવા વિનંતી કરી, પરંતુ એ ન્યાયાધીશ પણ ત્રિભુવનની દલીલ આગળ નિરુત્તર થઈ ગયા હતા અને કહ્યું હતું કે આ છોકરો દીક્ષા લીધા વગર રહેશે નહિ.

એ દિવસોમાં ગાયકવાડી રાજ્યમાં દીક્ષા અંગે કેટલાક કડક ધારાઓ હતા. એમાં પણ ત્રિભુવનના સગાઓએ છાપામાં નોટિસ છપાવી હતી કે ‘કોઈએ ત્રિભુવનને દીક્ષા આપવી નહિ. જે કોઈ દીક્ષા આપશે તેની સામે કાયદેસરનાં પગલાં લેવામાં આવશે.’

કિશોર ત્રિભુવને દીક્ષા લેવાનો અડગ નિશ્ચય કર્યો હતો, પરંતુ કોની પાસે દીક્ષા લેવી એ નિર્ણય હજુ થઈ શક્યો ન હતો. ખીજી બાજુ ત્રિભુવનની દીક્ષા અંગે કાયદેસરની ચેતવણી પછી દીક્ષા આપવાની બાબતમાં સાધુભગવંતો પણ વિમાસણ અનુભવતા. ત્રિભુવનને પૂ. દાનવિજયજી મહારાજનું આતુર્ભાસ પાઠરા પાસે દરાપરા નામના ગામમાં થયું હતું તે વખતે ઊજમશી માસ્તર સાથે વારંવાર દરાપરા જવાને લીધે પૂ. દાનવિજયજી મહારાજ તથા તેમના શિષ્ય પૂ. પ્રેમવિજયજી મહારાજ સાથે ગાઠ સંપર્ક થયો હતો. પોતાની દાદીમાની હયાતી સુધી દીક્ષા ન લેવાનો વિચાર જ્યારે એણે પૂ. પ્રેમવિજયજી મહારાજ પાસે વ્યક્ત કર્યો ત્યારે મહારાજશ્રીએ એટલું જ કહ્યું, ‘ત્રિભુવન! કાળની કોને ખબર છે? કોને ખબર છે કે તું પહેલાં જઈશ કે દાદીમા પહેલાં જશે?’

પૂ. પ્રેમવિજયજી મહારાજનું આ વાક્ય ત્રિભુવનના હૃદયમાં સોંસરવું ઊતરી ગયું અને વહેલી તકે દીક્ષા લેવાનું નક્કી કર્યું. એણે થોડા વખત પછી વડોદરામાં પૂ. પ્રેમ-વિજયજી મહારાજ પાસે જઈને પોતાની દીક્ષાનું મુહૂર્ત કઠાવ્યું. પરંતુ એ માટે સમય ઓછો હતો (ઓછો હોય એ જરૂરી પણ હતું.) એને દીક્ષા ચૂપચાપ લેવી હતી. દીક્ષા વડોદરા રાજ્યની હદની બહાર આપવામાં આવે તો તાત્કાલિક કાયદાનો કોઈ પ્રશ્ન ઊભો ન થાય. એટલે પૂ. પ્રેમવિજયજી મહારાજે ત્રિભુવનને દીક્ષા માટે બ્રિટિશ સરહદમાં આવેલા જંબુસર ગામે પહોંચવાનું કહ્યું. માસર રોડ પહોંચી ત્યાંથી પગે ચાલીને જંબુસર જવાનું હતું. ત્રિભુવન વિશ્વા-મિત્રીથી ટ્રેનમાં બેઠો. રસ્તામાં પાદરા સ્ટેશન આવતું હતું. મુસાફરોની ચડઊતરમાં પોતાના ગામના કોઈ માણસો પોતાને જોઈ ન જાય તે માટે પાદરા સ્ટેશન આવતાં પહેલાં ત્રિભુવન પાટિયાં નીચે સૂઈને સંતાર્થ ગયો હતો. સાંજના માસર રોડ પહોંચીને પગપાળા ચાલીને તે જંબુસર રાતના સાડા અગિયાર વાગે પહોંચ્યો. ઉપાશ્રયમાં જઈને એણે મોટા મહારાજને બધી વાત જણાવી. બીજે દિવસે આમોદમાં દીક્ષા આપવાનું વિચારાયું હતું, પરંતુ ત્યાં પણ ઉપાશ્રયમાં ત્રિભુવનનાં દૂરનાં એક કાકી ત્રિભુવનને જોઈ ગયાં. એટલે આમોદમાં દીક્ષા આપવાનું માંડી વાળવામાં આવ્યું, અને જૈનોની વસતી વગરના તીર્થધામ ગંધારમાં દીક્ષા આપવાનું નક્કી થયું. મુનિ મંગળવિજયજીએ એ કાર્ય માટે હિંમત દર્શાવી. તેઓ તથા મુનિ નયવિજયજી તથા મુનિ પ્રકાશવિજયજી કિશોર ત્રિભુ-

વનની સાથે ૧૯ માઈલનો વિહાર કરી ગંધાર પહોંચ્યા. ગંધારમાં દીક્ષાના મુહૂર્તનો સમય થઈ ગયો હતો અને મુંડન માટે ગામમાંથી હજમને આવતાં વાર લાગી તો ત્યાં મુનિ મંગળવિજયજીએ પોતે કેશલોચ શરૂ કરી દીધો હતો. હજમ આવી પહોંચતાં મુંડન થયું. આ રીતે પાંચ-સાત જણની વચ્ચે ત્રિભુવનનો દીક્ષાવિધિ ગુપ્ત રીતે થઈ ગયો. એમનું નામ મુનિ રામવિજય રાખવામાં આવ્યું.

દીક્ષા પછી મુનિ મંગળવિજયજી નવદીક્ષિત સાધુ સાથે વિહાર કરીને ભરૂચ પહોંચી ગયા. આ બાગુ એમની દીક્ષાના સમાચાર પાદરામાં પહોંચતાં ત્યાં બહુ બળભળાટ મચી ગયો. સગાંસંબંધીઓમાં આ અંગે તુરત કાયદેસર પગલાં લેવાની વાતો થઈ. બીજી બાગુ દીક્ષિત ત્રિભુવનને બળજબરીથી ઉઠાવીને ઘરે લઈ આવવાની વાતો પણ વિચારાઈ. અલખત દીક્ષાના સમાચાર સાંભળ્યા પછી દાદીમા રતનબાનું હૈયું કંઈક ઢીલું પડ્યું. ત્રિભુવનને પાછો લઈ આવવા માટે જનારાં સગાંઓને આ બાબતમાં કંઈક ઉગ્ર બોલાચાલી કે બપાબપી ન થાય એ રીતે વર્તવા તેમણે વિનંતી કરી. સગાંઓ ભરૂચ પહોંચ્યાં, પણ નવદીક્ષિત રામવિજયજી મહારાજ તો પોતાના નિર્ણયમાં મજબૂત હતા. એટલે સગાંઓનું બહુ ચાલ્યું નહિ. તેઓ નિરાશ થઈને પાદરા પાછાં ફર્યાં અને દાદીમા રતનબાને બધી વાત કરી. બનેલી પરિસ્થિતિ સાથે હવે મનથી સમાધાન કરવા સિવાય તેમને માટે બીજો કોઈ રસ્તો રહ્યો ન હતો.

દીક્ષા પછી રામવિજયજી મહારાજે સં. ૧૯૬૯નું પ્રથમ

ચાતુર્માસ સિનેાર ગામમાં કચું. એ વખતે વ્યાખ્યાનની જવાબદારી શ્રી દાનવિજયજી મહારાજની હતી. પરંતુ એક દિવસ દાનવિજયજી મહારાજની તમિયત સારી ન હતી. ત્યારે એમના ગુરુ ભગવંત વડીલ પંજાબી મહારાજ ઉપાધ્યાય શ્રી વીરવિજયજીએ નૂતન સાધુ પૂ. રામવિજયજીને વ્યાખ્યાન આપવા માટે ફરમાવ્યું, કારણ કે રામવિજયજીમાં એ શક્તિ એમણે નિહાળી હતી. પાટ ઉપર બિરાજી વ્યાખ્યાન આપવાને રામવિજયજી માટે આ પહેલો જ પ્રસંગ હતો. પોતે ના પાડી છતાં ગુરુભગવંતની આજ્ઞા થતાં એ જવાબદારી એમણે સ્વીકારવી જ પડી. કયા વિષય ઉપર વ્યાખ્યાન આપવું એનો એમણે વિચાર કરી લીધો. સમકિતના સડસઠ બોલની સજ્જાય પોતાને જે કંઠસ્થ હતી એના વિવેચનરૂપે એમણે સરસ વ્યાખ્યાન આપ્યું. ઉપાધ્યાય શ્રી વીરવિજયજીએ એ વ્યાખ્યાન સાંભળીને તે વખતે આગાહી કરી હતી કે રામવિજયજી ભવિષ્યમાં એક સમર્થ વ્યાખ્યાતા થશે અને પોતાના વિષયને તર્કબદ્ધ રીતે શ્રોતાઓ સમક્ષ રજૂ કરી શકશે.

મુનિ શ્રી રામવિજયજીને દીક્ષાના પહેલા વર્ષે જ શરીરમાં થયેલા પિત્તપ્રકોપને કારણે દાહની અસહ્ય વેદના થઈ હતી. પરંતુ તે વખતે એમણે ચિત્તની પૂરી સમાધિ ભળવી હતી. ત્યારપછી પણ પિત્તને કારણે જ્યારે જ્યારે એમને દાહ ઉપડતો હતો ત્યારે ત્યારે તેઓ પૂરી સ્વસ્થતા ધારણ કરતા.

શ્રી રામવિજયજી મહારાજે વિ. સં. ૧૯૭૦ તથા

૧૯૭૧નાં ચાતુર્માસ ગુરુમહારાજ સાથે ભાવનગરમાં કર્યાં. તે દરમિયાન 'કમ્મપયડી'ને અભ્યાસ ગુરુભગવંત પાસે એમણે કર્યો હતો. ત્યારપછી પોતાના ગુરુભગવંતો સાથે જ તેઓ વિહાર કરતા રહ્યા હતા. એમના વિદ્યાભ્યાસ માટે પ્રત્યેક ચાતુર્માસમાં પંડિતોની વ્યવસ્થા કરવામાં આવતી. એને પરિણામે એમનો શાસ્ત્રીય અભ્યાસ ઘણો ઊંડો થયો હતો. એમની બુદ્ધિશક્તિ ઘણી બધી ખીલી હતી. દીક્ષાના સાતમા વર્ષથી તેઓ સરસ વ્યાખ્યાન આપતા થઈ ગયા હતા. એટલી યુવાનવયે પણ એમના વ્યાખ્યાનનો પ્રભાવ શ્રોતાઓ ઉપર જબરદસ્ત પડતો, જે એમના જીવનના અંત પર્યન્ત રહ્યો હતો.

પૂજ્ય શ્રી રામવિજયજી મહારાજની વાણીનો પ્રભાવ શ્રોતાઓ ઉપર એટલો બધો પડતો કે તે સાંભળીને કેટલાકના હૃદયમાં ત્યાગ-વૈરાગ્યનો ભાવ ઊભરાઈ આવતો. કેટલાકને દીક્ષા લેવાનું મન થતું. પૂ. શ્રી રામવિજયજીના અંગત સંપર્કમાં આવતી વ્યક્તિ ઉપર જાણે કે કોઈ પવિત્ર જાદુઈ અસર થતી અને એમની પાસે દીક્ષા લેવાનું મન થતું. પૂ. રામવિજયજી મહારાજનું પોતાનું ચારિત્ર એટલું ઊંચી કોટિનું હતું. એમનો શાસ્ત્રાભ્યાસ ઘણો ઊંડો હતો. એમની તર્કશક્તિ અને ખીલાને સમજાવવાની શૈલી એવી અદ્ભુત હતી અને એમનો વાત્સલ્યભાવ એટલો છલકાઈ રહેતો કે એમની પાસે દીક્ષા લેવાનો ઉમંગ એમના ગાઠ પરિચયમાં આવનારને થઈ આવતો. યુવાનવયે જ અમદાવાદના કોટયાધિપતિ શેઠ શ્રી જેશિંગલાલે તેમની પાસે દીક્ષા લીધી હતી.

એ ઘટનાએ અનેક લોકોને આશ્ચર્યચકિત કરી દીધા હતા. આવા તો ખીમ અનેક પ્રસંગો છે. પોતાના સ્વજન ધર છોડીને દીક્ષા લે એ ઘટના કોઈ પણ કુટુંબને વ્યવહારુ દષ્ટિએ ન ગમે એ દેખીતી વાત છે. પૂજ્ય શ્રી રામવિજયજી પાસે દીક્ષા લેનારાઓની સંખ્યા વધતી જતી હતી. એ સંજોગોમાં દીક્ષાવિરોધી વાતાવરણ પ્રસરે એ સ્વાભાવિક હતું. પોતાના પતિએ પૂ. રામવિજયજી પાસે દીક્ષા લીધી હતી એના વિરોધમાં રતનબાઈ નામની એક મહિલાએ એક જાહેરસભામાં જઈને ‘મારો પતિ મને પાછો આપો’ એમ કહીને રામવિજયજીનાં કપડાં ખેંચવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. આ અધડો કોર્ટ સુધી ગયો હતો અને કોર્ટે રામવિજયજીને નિર્દોષ જાહેર કર્યા હતા.

શ્રી રામવિજયજી મહારાજ ઉપર આવાં જુદાં જુદાં કારણોસર જુદે જુદે સ્થળે મળીને લગભગ ત્રીસેક જેટલી વાર કોર્ટમાં જુખાની આપવા જવાનું થયું હશે. પરંતુ તે દરેકમાં કોર્ટે પૂ. મહારાજશ્રીને નિર્દોષ જાહેર કર્યા હતા.

સં. ૧૯૭૬નું ચાતુર્માસ એમણે અમદાવાદમાં વિદ્યા-શાળામાં કયું હતું. આઝાદી પૂર્વેના એ દિવસો હતા. ચાનું વ્યસન લોકોમાં વધતું જતું હતું. એ વખતે ચાનો વિરોધ પણ સખત થતો હતો. એ જમાનામાં અમદાવાદમાં રીચી રોડ (ગાંધી માર્ગ) પર આવેલી બે જાણીતી હોટેલોમાં આખો દિવસ ચા પીનારાનો ધસારો રહેતો. એમાં જૈનોની સંખ્યા ઘણી મોટી હતી. સાથે અમશ્ય પણ ખાવાનું. હોટેલમાં રોજનું સત્તર મણુ દૂધ વપરાતું. એ વખતે રામવિજયજી

મહારાજે એની સામે ઝુ'બેશ ઉપાડી હતી. ઠેર ઠેર પ્રવચનો કર્યાં હતાં અને એ પ્રવચનોનો પ્રભાવ લોકો ઉપર એટલો અધો પડ્યો હતો કે હોટેલની ધરાકી એકદમ ઘટી ગઈ અને રોજના સત્તર મણુ દૂધને બદલે માત્ર બે-ત્રણ મણુ જેટલું દૂધ વપરાવા લાગ્યું હતું. આજે તો ચાના વ્યસનનો કોઈ વિરોધ રહ્યો નથી. પણ એ જમાનામાં રામવિજયજી મહારાજની વાણીનો પ્રભાવ કેટલો અધો હતો તે આ ઘટના સૂચવે છે.

એ જ વર્ષમાં પ્રાણીહિંસાની ખીજી વિચિત્ર ઘટના પણ અમદાવાદમાં બની હતી. અમદાવાદમાં તે સમયે કૂતરાં-એનો ત્રાસ વધતો જતો હતો. એ ત્રાસમાંથી બચવું હોય તો કૂતરાંએને મારી નાખવાં જોઈએ એવો એક વિચાર વહેતો થયો હતો. આવા વિચારને જૈન સમાજ સ્વીકારે જ નહિ, બલકે એનો સખત વિરોધ કરે એ દેખીતું છે. પરંતુ શરમજનક ઘટના તો એવી બની કે પાશ્ચાત્ય કેળવણી લીધેલા એક સુધારાવાદી નાસ્તિક શ્રીમંત જૈન ઉદ્યોગપતિએ લોકોની લાગણીને વધુ દુભવવા માટે જાણી-જોઈને સંવત્સરીના પવિત્ર પર્વના દિવસે જ પોતાના અંગલાના કમ્પાઉન્ડમાં સાઠ જેટલાં કૂતરાંએને મરાવી નાખ્યાં હતાં. આ ઘટનાનો ત્યારે જબરહસ્ત વિરોધ થયો હતો. કૂતરાં મારવાની હિમાયત કરનારા સામે પૂ. રામવિજયજી મહારાજે પ્રખર આંદોલન ઉપાડ્યું હતું. પરિણામે કૂતરાંએને મારી નાખવાની હિમાયત કરતી પ્રવૃત્તિ તરત અંધ થઈ ગઈ હતી.

વિ. સં. ૧૯૭૬ નું વર્ષ અમદાવાદમાં મહત્વનું બની ગયું હતું. અમદાવાદમાં નવરાત્રીના દિવસો દરમિયાન માતાજીનો

ઉત્સવ થતો અને દશેરાના દિવસે ભદ્રકાળી માતાના મંદિરમાં બલિ તરીકે એક બકરાનો વધ કરવાનો રિવાજ ચાલ્યો આવતો હતો. અમદાવાદ જેવી ધર્મનગરીમાં ધર્મના નામે એક મોટા પંચેન્દ્રિય જીવનો વધ કરવામાં આવે એ રિવાજ અસહ્ય થઈ પડ્યો હતો. એ બંધ કરાવવા માટે પૂ. રામવિજયજી મહારાજે અમદાવાદમાં ઉચ્ચ આંદોલન ચાલુ કર્યું. પોળે પોળે જઈને એમણે પોતાના પ્રવચનમાં આ જ વિષય પર ભાર મૂક્યો અને આ હિંસક પ્રવૃત્તિ બંધ કરવા માટેના બધા જ ઉપાયો અજમાવી દેવા ઉદ્દ્યોધન કર્યું હતું. આ આંદોલનને પરિણામે અમદાવાદમાં ઠેર ઠેર આજ ચર્ચાનો વિષય બની ગયો. એમાં અહિંસાપ્રેમી હિન્દુઓ પણ જોડાયા. અમદાવાદમાં માણેકચોકમાં પચાસ હજારની મેદની સમક્ષ પૂ. રામવિજયજી મહારાજે જોરદાર ઉદ્દ્યોધન કર્યું. એથી અમદાવાદમાં એક મોટું આંદોલન સર્જાયું. ખીજી બાજુ સંઘો તરફથી કોર્ટને આશ્રય લેવામાં આવ્યો અને કાનૂની કાર્યવાહી પણ કરાવાઈ. પરિણામે ભદ્રકાળી માતાના મંદિરના પૂજારીઓ ગભરાઈ ગયા. વિજયાદશમીના દિવસે ભદ્રકાળી માતાના મંદિર આગળ આ હિંસક પ્રથા અટકાવવા હજારો માણસ એકત્ર થઈ ગયા. આવા પ્રચંડ વિરોધની સામે પૂજારીઓને નમતું જોખવું પડ્યું અને બકરાનો વધ થઈ શક્યો નહિ. લોકોએ હર્ષના પોકારો કર્યા. ત્યારથી ભદ્રકાળીના મંદિરમાં બકરાના વધની પ્રથા કાયમ માટે કાયદેસર બંધ થઈ ગઈ.

એ દિવસોમાં જૈન શાસનમાં એક વિચિત્ર ઘટના બનવા પામી હતી. લાલન નામના એક પંડિત ઘણા વિદ્વાન

હતા. એમનાં પ્રવચનોનો પ્રભાવ લોકો ઉપર બહુ સારો પડ્યો હતો. એમનો એક ગુદી કેટિનો અનુયાયી વર્ગ ઊભો થવા લાગ્યો હતો. એમના શિષ્યોમાં શિવજીભાઈ નામના એક શિષ્ય મુખ્ય હતા. લાલન જ્યાં જતા ત્યાં 'લાલન મહારાજ કી જય'ના જયનાદ એમના ભક્તજનો પોકારતા. એમના અનુયાયી વર્ગનો પંડિત લાલન પ્રત્યેની ભક્તિનો અતિરેક એટલી હદ સુધી થઈ ગયો કે તેઓ તેમને તીર્થ-કર તરીકે માનતા. એક દિવસ લાલન મહારાજની એમના ભક્તોએ સિદ્ધગિરિ - શત્રુજયની તળેટીમાં પચીસમા તીર્થ-કર તરીકે આરતી ઉતારી. આ ઘટનાએ જૈન સમાજમાં ઘણો ખળભળાટ મચાવી દીધો. તે સમયે આગમોદ્ધારક શ્રી સાગરાનંદજી મહારાજે આ ઘટનાનો સખત વિરોધ કર્યો હતો. પૂ. નામવિજયજી મહારાજે પણ આ ઘટના સામે આંદોલન જગાવ્યું હતું. એમણે પૂ. સાગરજી મહારાજ સાથે વિચાર-વિનિમય કરીને આ બાબતમાં કંઈક કરવું જોઈએ તેવો નિર્ણય કર્યો હતો. એ સમયે સાગરાનંદજી મહારાજના ભક્તોએ લાલન-શિવજી સામે આ બાબત અંગે અદાલતમાં કેસ દાખલ કર્યો હતો. અદાલતમાં જુખાની આપવા માટે છાણીથી ઉચ્ચ વિહાર કરીને પૂ. સાગરજી મહારાજ સુરત આવી પહોંચ્યા હતા. શાસ્ત્રોના આધારે એમણે આપેલી સમર્થ જુખાનીને કારણે અદાલતનો ચુકાદો લાલન-શિવજીની વિરુદ્ધ આવ્યો હતો.

એમ કહેવાય છે કે પંડિત લાલનને પોતાને તીર્થ-કર તરીકે ઓળખાવવાની કોઈ ઇચ્છા નહોતી, પરંતુ ભક્તોના

આગ્રહને તેઓ વશ થઈ ગયા હતા. એ માટે એમને પશ્ચા-
ત્તાપ થયો હતો. ત્યારપછી તે પંડિત લાલન અમદાવાદમાં
પૂ. રામવિજયજી મહારાજના વ્યાખ્યાનમાં આવતા અને એ
સાંભળીને તેમણે પોતાની ભૂલ માટે પોતાનો પશ્ચાત્તાપ
વ્યક્ત કર્યો હતો અને તેમના હૃદયનું પરિવર્તન થયું હતું.

દેવદ્રવ્ય, ખાળદીક્ષા, વ્યવહારુ કેળવણી, સમાજસુધારો,
તિથિચર્યા વગેરે વિષયોમાં પૂ. રામવિજયજી મહારાજ પોતાના
વિચારો મોક્ષના લક્ષ્યની દૃષ્ટિથી તત્ત્વદર્શન અને શાસ્ત્રના
આધારે સચોટ રીતે રજૂ કરતા, પરંતુ ફક્ત વર્તમાન વ્યવ-
હારુ ઉપયોગી દૃષ્ટિથી જ વિચારતા લોકો સાથે આવા વિષયોમાં
વૈચારિક સંઘર્ષ થાય અને તેના આઘાત-પ્રત્યાઘાત પડે એ
સ્વાભાવિક છે. પોતાના જીવનકાળ દરમિયાન પૂ. રામચંદ્ર-
સૂરિજી મહારાજે આવા ઘણા ઝઝાવાતો જોયા હતા અને તે
દરેક પ્રસંગે તેઓ જરાપણ ચલાયમાન થયા નહોતા. પોતાના
વિચારો અને પોતાના નિર્ણયમાં તેઓ હંમેશાં અડગ રહ્યા
હતા. એમની આવી નીડરતાને કારણે એમને કેટલીક વાર
સહન પણ કરવું પડતું પરંતુ તે બધું તેઓ નિર્ભયતાથી સહન
કરતા. એમના ઉપર ખૂન કરવાની ધમકીના પત્રો પણ ક્યારેક
આવતા અને એથી એમના ગુરુ મહારાજ શ્રી પ્રેમવિજયજી
રાત્રે ઉપાશ્રયમાં રામવિજયજીના સંથારાનું સ્થાન બદલાવી
નાખતા. એમની વહોરવા માટેની ગોચરીમાં ઝેર ભેળવી દેવાશે
એવી અફવાઓ પણ ઊડતી. એટલા માટે એમના એક શિષ્ય
ચારિત્રવિજયજી ભક્તિભાવપૂર્વક સ્વેચ્છાએ પહેલાં પોતે ગોચરી
વાપરી પછી જ એમને વાપરવા આપતા. રામવિજયજી

મહારાજની યુવાન વયે આવી કેટલીક કનડગત થોડો સમય ચાલેલી.

પૂ. રામચન્દ્રસૂરિ મહારાજે ગુજરાત અને રાજસ્થાન ઉપરાંત દિલ્હી, ઉત્તરપ્રદેશ, બિહાર, બંગાળ, કલકત્તા, સમૈત-શિખર, મધ્યપ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર, કર્ણાટક જેવા વિસ્તારોમાં સ્થળે સ્થળે વિહાર કરી પોતાની પ્રભાવક વાણીનો લાભ અનેક લોકોને આપ્યો હતો. અમદાવાદના પ્રેમાભાઈ હોલમાં ‘રામા-ચણ્ડમાં સંસ્કૃતિનો આદર્શ’ ઉપરનાં તેમનાં વ્યાખ્યાનો, પાવા-પુરીમાં ભગવાન મહાવીર સ્વામીના જીવનચરિત્ર પરનાં વ્યાખ્યાનો, રાજગૃહીમાં આગમસૂત્ર ઉપરની વાચના અને વ્યાખ્યાનો વગેરેએ અનેક લોકોને આકર્ષિત કર્યા હતા. એમના વ્યાખ્યાન દરમિયાન કોઈ પણ વ્યક્તિને કોઈ પણ વિષય ઉપર પ્રશ્ન પૂછવાની છૂટ રહેતી અને કેટલીય વાર તે આખું વ્યાખ્યાન પ્રશ્નોત્તરીરૂપ બની જતું. તેઓ વ્યાખ્યાનમાં ક્યારેય માર્છક વાપરતા નહિ. યુવાનવયે એમનો અવાજ બુલંદ હતો અને હજારોની મેદની તેમનું વ્યાખ્યાન શાંતિ-પૂર્વક સાંભળતી. વૃદ્ધાવસ્થામાં જીવનના અંત સુધી એમણે ક્યારેય વ્યાખ્યાન આપવાની બાબતમાં પ્રમાદ સેવ્યો નથી. અશક્તિ હોય, નાદુરસ્ત તબિયત હોય તે પણ તેઓ પાટ ઉપર બિરાજમાન થઈ અચૂક વ્યાખ્યાન આપતા. છેલ્લાં વર્ષોમાં તે એમનો અવાજ બધા શ્રોતાઓ સુધી પહોંચતો નહિ, તે પણ શ્રોતાઓ સંપૂર્ણ શાંતિ જાળવીને એમના શબ્દોને પકડવા પ્રયત્ન કરતા. કેટલાય લોકોને એમના પ્રત્યે શ્રદ્ધાપૂર્વકનો

એવો દૃઢ ભક્તિભાવ રહેતો કે પોતાને વ્યાખ્યાનમાં કશું સ્પષ્ટ સાંભળવા ન મળે તો પણ એમના પવિત્ર મુખાર-વિદનાં દર્શન કરીને પણ તેઓ અનેરો ઉત્સાહ અને સંતોષ અનુભવતા.

પૂ. આચાર્ય ભગવંત જ્યાં જ્યાં વિચર્યા ત્યાં ત્યાં એમના પગલે પગલે અંજનશલાકા, પ્રતિષ્ઠા, દીક્ષા, વડી દીક્ષા, પદવી-પ્રદાન, ઉપધાન, જિનમંદિરની વર્ષગાંઠ, સ્થયાત્રા, તીર્થંકર પરમાત્માના કલ્યાણકોની તથા અન્ય પર્વોની ઊજવણી, ઇત્યાદિ પ્રકારના ઉત્સવો સતત યોજાતા રહ્યા હતા. એમને પગલે પગલે ઉત્સવ થતો હતો. એમની પ્રેરણાથી સંઘ અને શાસનનાં ઘણાં મહત્વનાં કાર્યો સ્થળે સ્થળે થયાં છે. પોતાના સુદીર્ઘ જીવનકાળ દરમિયાન એમના હાથે અંજનશલાકા, પ્રતિષ્ઠા કે દીક્ષાના પ્રસંગો વર્તમાન સમયમાં જેટલા થયા છે એટલા અન્ય કોઈથી થયાનું જાણ્યું નથી. ખંભાતમાં એક સાથે ૨૪ અને અમલનેરમાં એક સાથે ૨૬ વ્યક્તિઓએ એમની પાસે દીક્ષા લીધી હતી. એમના પોતાના ૧૧૭ જેટલા શિષ્યો હતા. પ્રશિષ્યો મળીને એમને હાથે ૨૫૦ થી વધુ મુનિઓને અને ૫૦૦ થી વધુ સાધ્વીઓને દીક્ષા અપાઈ છે. એ ઘટના જૈન શાસનના ઇતિહાસમાં ઘણી મોટી ગણાશે. શતાધિક શિષ્ય-શિષ્યાઓ સાથે વિચરતા આચાર્ય ભગવંત તરીકે એમનું પુણ્યલોક નામ સુદીર્ઘ કાળ સુધી ગુંજતું રહેશે.

પૂ. આચાર્ય ભગવંત પોતાના સાધુસમુદાયમાં આચાર-પાલન માટે ખડુ જ ચુસ્ત રહ્યા હતા. જરા સરખી શિથિલ-તાને પણ તેઓ ચલાવી લેતા નહિ. પરંતુ પોતાના દીક્ષિત

સાધુઓને તેઓ પોતાની પ્રેરક વાણીથી અને વાતસહ્યભાવથી એવા તો આત્માભિમુખ બનાવી દેતા કે જેથી એમના સાધુઓ સાંસારિક પ્રલોભનો કે લોકેષણથી ચલિત થતા નહિ. એકંદરે ફોટા પાડવા-પડાવવાનું પણ એમના સમુદાયમાં નિષિદ્ધ રહ્યું છે. (અભણતાં કોઈ પાડી લે તે જુદી વાત છે.) વિવિધ યોજનાઓ માટે ટ્રસ્ટો કરાવી, ધન એકત્રિત કરાવવાનું લક્ષ્ય પણ એમના સમુદાયમાં રખાયું નથી.

પૂ. આચાર્ય લગવંત શાસનનાં કાર્યો માટે કે અનુકંપા જેવા વિષયો માટે પોતાની પ્રેરક વાણી વહાવતા, પરંતુ દાન આપવા માટે સીધી અપીલ કે વ્યક્તિગત દબાણ તેઓ ક્યારેય કરતા કે કરાવતા નહિ. પરંતુ એમના વક્તવ્યની અસર જ એવી થતી કે લોકો સામેથી દાન આપવા માટે હંમેશાં તત્પર રહેતા. એને પરિણામે એમની કોઈ પણ વાત ઉપર ધનની રેલમછેલ થઈ જતી. એમની આ એક વિશિષ્ટ લક્ષિય હતી. એમના કાળધર્મ પ્રસંગે એક કરોડ કરતાં અધિક રકમ ઉછામણીમાં એલાઈ તે એમના પ્રભાવક પુણ્યની પ્રતીતિ કરાવે છે.

સંસાર ભૂંડો, દુઃખમય અને છોડવા જેવો છે, લેવા જેવો સંયમ છે અને મેળવવા જેવો મોક્ષ છે એ વાતનું નિરંતર લક્ષ્ય રાખનાર અને રખાવનાર પરમ ગીતાર્થ પૂજ્ય-પાદ સ્વ. શ્રી રામચન્દ્રસૂરીશ્વરજીને કોટિ કોટિ ભાવભરી વંદના !

પૂ. શ્રી વિજયધર્મસૂરિજી મહારાજ

યુગદ્વિવાકર તરીકે જેમને બિરહાવવામાં આવ્યા હતા તે મહાન જૈન આચાર્ય પરમ પૂજ્ય શ્રી વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજ શનિવાર તા. ૬ ફી માર્ચ, ૧૯૮૨ના રોજ સવારે મુંબઈમાં મઝગાંવના ઉપાશ્રયમાં ૭૮ વર્ષની ઉંમરે નવકારમંત્રનું રટણ કરતાં કરતાં સમાધિપૂર્વક કાળધર્મ પામ્યા. ક્ષાણુ સુદ તેરસનો એ પવિત્ર દિવસ હતો, જે દિવસ યતુજ્ય મહાતીર્થની છ ગાવની પ્રદક્ષિણા કરવાનો મહિમા છે.

પૂ. વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી વિદેહ થતાં જૈન સમાજને એક મહાન આચાર્યની ખોટ પડી છે.

સ્વર્ગસ્થ આચાર્ય મહારાજની પાલખી ગોડીજીના ઉપાશ્રયેથી ધીજે દિવસે સવારે નીકળવાની જાહેરાત થઈ ગઈ હતી. એમના કાળધર્મના સમાચાર મુંબઈ અને બહારગામમાં વાયુવેગે પ્રસરી ગયા અને એમના પાર્થિવ દેહનાં અંતિમ દર્શન માટે સવારથી જ સેંકડો માણસોની લાઈન લાગી ગઈ હતી. હું અને મારાં પત્ની એમનાં દર્શન કરવા ગયાં ત્યારે અડધા કલાકે વારો આવ્યો. અંતિમ દર્શન માટે વ્યવસ્થા પણ સારી રખાઈ હતી. લાખો માણસોએ એમનાં અંતિમ દર્શન કર્યાં. એમ્બુર સુધીની ખાવીસ કિલોમીટર જેટલી લાંબી અંતિમ યાત્રામાં લાખો માણસોએ લાગ લીધે અને એમને માટેની ગુણાનુવાદ સભા પણ અજોડ અને યાદગાર બની.

પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજને પાંચેક વર્ષ પહેલાં પાલી-

તાણામાં લકવાનો ગંભીર હુમલો થયો હતો અને તેઓ એશુદ્ધ બની ગયા હતા, પરંતુ એ ગંભીર હાલતમાંથી તેઓ બેઠા થયા અને પોતાના આત્મબળ વડે તેમણે કેટલાંક અધૂરાં રહેલાં પોતાનાં મહત્ત્વનાં કાર્યો પાર પાડ્યાં.

પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજનો અમારા કુટુંબ ઉપર અનહદ ઉપકાર હતો. હું છેલ્લાં પંદરેક વર્ષથી તેમના ગાઠ સંપર્કમાં આવ્યો હતો. તેમના વિશેષ નિકટના સંપર્કમાં આવવાની તક મને અપાવી મારા મિત્ર શ્રી બાબુભાઈ (વ્રજલાલ) કપુરચંદ મહેતાએ. તેઓ દર અઠવાડિયે એક કે બે દિવસ રાતને વખતે પૂ. મહારાજસાહેબ જ્યાં હોય ત્યાં તેમની પાસે જતા. આઠઠસ મિત્રો એકઠા થતા. પૂ. મહારાજજી કોઈ એક શાસ્ત્રગ્રંથનું અધ્યયન કરાવતા. આ રાત્રિવર્ગમાં બાબુભાઈ પોતાની ગાડીમાં મને નિયમિત લઈ જતા. અમારા આ રાત્રિવર્ગમાં અડધો-પોણો કલાક મહારાજસાહેબ સમજાવે અને પછી પ્રશ્નોત્તરી થાય. આવી રીતે ચારેક વર્ષ, ખાસ કરીને ચાતુર્માસ દરમિયાન, પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ પાસે નિયમિત જવાનું બન્યું. આ રાત્રિવર્ગને કારણે પૂજ્ય મહારાજસાહેબ સાથે મારે આત્મીયતા થઈ. ચિત્ત ઉપર એક છાપ દબાવેલું અંકિત થઈ કે પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજે આપણા શાસ્ત્રગ્રંથોનું ઘણું ઊંડું અધ્યયન કર્યું છે. પ્રત્યેક વિષયનો તેમની પાસે તરત શાસ્ત્રીય ઉત્તર હાજર હોય. શાસ્ત્રોની સેંકડો પંક્તિઓ તેમને કંઠસ્થ હતી. અમારા બધા પ્રશ્નોની તેઓ વિવિધ દષ્ટિકોણથી સવિગત છણાવટ કરતા, જેથી અમને ચૂરો સંતોષ થાય. વગી તેમની દષ્ટિ હંમેશાં વ્યવહારનય

અને નિશ્ચયનયના સમન્વયની રહેતી. તેમનું હૃદય હંમેશાં કરુણાથી છલકાતું. કેટલાક વિવાહાસ્પદ પ્રશ્નોની છણાવટમાં પણ તેમના વક્તવ્યમાં અભિનિવેશ કે ગુદો મત ધરાવનાર પ્રત્યે અસહભાવ જોવા મળતો નહિ.

અમારા આ રાત્રિવર્ગમાં એક વખત એક નાગુક, ગંભીર ચર્ચા ચાલી. વાત એમ હતી કે ઈ. સ. ૧૯૭૨ માં શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ તરફથી એક દરખાસ્ત મારી પાસે આવી. જૈન યુવક સંઘ તરફથી પ્રતિવર્ષ યોજાતી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળામાં પ્રમુખસ્થાને બિરાજતા પ્રો. ગૌરીપ્રસાદ ગ્રાલાતું અવસાન થયું. સંઘની સમિતિએ એ સ્થાન માટે મારી પસંદગી કરી. હું સંઘની સમિતિમાં હતો. મેં નિશ્ચય કર્યો કે પૂજ્ય મહારાજશ્રી એ માટે સંમતિ આપે તો જ મારે એ સ્થાન સ્વીકારવું. એકંદરે સાધુ ભગવંતો ઉપાશ્રયની બહાર ચાલતી આવા પ્રકારની પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા માટે પોતાનો અભુગમો વ્યક્ત કરતા. એટલે મહારાજશ્રી મને સંમતિ આપશે કે નહિ તેનો મને સંશય હતો. રાત્રિવર્ગના બધા જ મિત્રોએ અભિપ્રાય આપ્યો કે ‘ઉપાશ્રયની બહાર એરકંડિશન-ડ હોલમાં ચાલતી એવી નાસ્તિક વ્યાખ્યાનમાળામાં રમણભાઈથી પ્રમુખ તરીકે જવાય જ નહિ.’ મહારાજશ્રી શો ઉત્તર આપે છે તે બહુવા હું ઉત્સુક હતો. થોડી વાર વિચાર કરી મહારાજશ્રીએ કહ્યું, ‘રમણભાઈએ એ વ્યાખ્યાનમાળાનું પ્રમુખસ્થાન સ્વીકારવું જ જોઈએ, આ તક જતી ન કરાય.’ મહારાજશ્રીના જવાબથી બધા આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. આ પ્રશ્નની ગુદા ગુદા દષ્ટકોણથી છણાવટ કરીને મહારાજશ્રીએ

કહ્યું, 'હું જે રીતે રમણભાઈને જાણું છું તે જોતાં રમણ-ભાઈના ત્યાં જવાથી તેઓ નાસ્તિક નહિ થાય, પણ વ્યા-ખ્યાનમાળા આસ્તિક થઈ જશે.' મહારાજશ્રીની સંમતિથી હું સાનંદાશ્રિયમાં ગરકાવ થઈ ગયો.

પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ પાપે વંદન અર્થે આવેલાં લોકોની હંમેશાં લીડ રહેતી. તેનું કારણ નાનાંમોટાં સહુની સાથે તેઓ આત્મીયતા દાખવતા. એને લીધે કોઈને એમની પાસે જતાં સંકોચ થતો નહિ. આચાર્ય મહારાજ પોતે દરેકની વાતમાં રસ લઈ તેને યોગ્ય માર્ગદર્શન આપતા. સેંકડો નહિ બલકે હજારો માણસોને તેઓ નામથી ઓળખતા. એમની પાસે કોઈ જય કે તરત તેઓ નામ દઈને ઓલાવતા. તેઓ ઉંમરમાં મોટા હતા એટલે કેટલાંયને એકવચનમાં સંબોધતા. પરંતુ એથી તેમનામાં રહેલું પિતાતુલ્ય વાત્સલ્ય પ્રતીત થતું અને તેને લીધે તે વિશેષ ગમતું.

પૂ. વિજયધર્મસૂરિ મહારાજનું સમગ્ર જીવન તેજસ્વી હતું. તેમનું ગૃહસ્થ જીવન થોડાં વર્ષોનું પણ ધર્મપરાયણ હતું. તેમનો જન્મ વિ. સં. ૧૯૬૦ માં વઢવાણમાં થયો હતો. તેમનું જન્મનામ ભાઈચંદ હતું. તેમના પિતાશ્રીનું નામ હીરાચંદભાઈ અને માતાનું નામ છબલબહેન હતું. તેમણે ૭ વર્ષની ઉંમરે પોતાના પિતા ગુમાવ્યા હતા. એમનાં ધર્મ-પરાયણ માતાએ ભાઈચંદને પ્રાથમિક શાળાના અભ્યાસની સાથે સાથે પાઠશાળામાં પંચપ્રતિકમણ સૂત્રનો અભ્યાસ કરાવ્યો. બાળક ભાઈચંદની સ્મૃતિ અને ગ્રહણશક્તિ ઘણી સતેજ હતી. નવ વર્ષની ઉંમરે તે તેઓ આસપાસનાં

ગામના લોકોને પ્રતિક્રમણ કરાવવા જતા. વધુ અભ્યાસને માટે ભાઈચંદને અમદાવાદની સુપ્રસિદ્ધ શાળા ચીમનલાલ નગીનદાસ છાત્રાલય(સી. એન. વિદ્યાવિહાર)માં દાખલ કરવામાં આવ્યા હતા. એમનો વિદ્યાભ્યાસ અમદાવાદમાં ઘણો સરસ ચાલતો હતો. ખીજી બાજુ છબલખહેને પાઠશાળામાં શિક્ષક તરીકે કામ ચાલુ કર્યું હતું. ધર્મ પ્રત્યે તેમની રુચિ ઉત્તરોત્તર વધતી જતી હતી. પોતાના ત્રણ પુત્રોમાંથી વચલા પુત્ર ભાઈચંદને પણ તેઓ એ જ માર્ગે વાળવા ઇચ્છતાં હતાં. નાની ઉંમરમાં જ માતાએ પોતાના આ પુત્રને દીક્ષા લેવા માટે પ્રેરણા કરી હતી. ભાઈચંદને જોઈને પૂ. વિજયમોહનસૂરિએ પણ છબલખહેનને એ જ ભલામણ કરી હતી. ૧૬ વર્ષની ઉંમરે ભાઈચંદ શાળાનો અભ્યાસ છોડી દઈને વઢવાણ પાછા આવ્યા. વિ. સં. ૧૯૭૬ માં મહેસાણા પાસે સાંગલુપુરમાં પૂ. વિજયમોહનસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી. એમનું નામ મુનિ ધર્મવિજય રાખવામાં આવ્યું. મુનિ પ્રતાપવિજયના શિષ્ય તરીકે તેઓને જાહેર કરવામાં આવ્યા. ચારેક વર્ષ પછી એમનાં માતૃશ્રી છબલખહેને પણ દીક્ષા લીધી અને તેમનું નામ સાધ્વી શ્રી કુશળશ્રીજી રાખવામાં આવ્યું.

દીક્ષા લીધા પછી મુનિ ધર્મવિજયે પૂ. મોહનસૂરિ પાસે ઉમંગલેર શાસ્ત્રાભ્યાસ ચાલુ કર્યો. તદુપરાંત વખત મળતાં તેમણે તે સમયના મહાન જૈન આચાર્ય પૂ. વિજયનેમિસૂરિ, પૂ. આનંદસાગરસૂરિ, પૂ. ઉદયસૂરિ વગેરે પાસે પણ વખતો-વખત શાસ્ત્રાભ્યાસ કર્યો. ભગવતીસૂત્ર, કર્મગ્રંથ, કર્મપ્રકૃતિ, પંચસંગ્રહ, બૃહત્કંઠપલાળ્ય, વિશેષાવશ્યક મહાભાળ્ય, તત્ત્વાર્થ-

સૂત્ર વગેરે શાસ્ત્રગ્રંથો ઉપરાંત કાવ્ય, નાટક, કોષ, વ્યાકરણ, ન્યાય ઇત્યાદિ વિષયોમાં પણ તેઓ પારંગત થયા. સમય જતાં તેમને ક્રમેક્રમે પ્રવર્તક, ગણિ, પંન્યાસ, ઉપાધ્યાય વગેરે પદવીઓ અપાઈ અને વિ. સં. ૨૦૦૭ માં મુંબઈમાં આચાર્યની પદવી આપવામાં આવી.

શ્રી વિજયધર્મસૂરિજી પ્રકાંડ પંડિત હતા. તેમણે સંખ્યાબંધ ગ્રંથો લખ્યા છે. સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને ગુજરાતી ભાષા પર તેઓ અસાધારણ પ્રભુત્વ ધરાવતા હતા. તેમણે નવતત્ત્વ પ્રકરણ ઉપર સંસ્કૃતમાં છ હજાર શ્લોકપ્રમાણ 'સુમંગલા' નામની ટીકા લખી છે. તદુપરાંત 'ભગવતીસૂત્રનાં પ્રવચનો', 'લઘુક્ષેત્રસમાસ', 'પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળા', 'શ્રવણ ભગવાન મહાવીર (પૂર્વભવ)' વગેરે સંખ્યાબંધ ગ્રંથો લખ્યા છે.

આચાર્ય થયા પછી શ્રી વિજયધર્મસૂરિજીની જાહેર ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ વધુ વેગથી ચાલવા લાગી. નૂતન જિનાલયનું નિર્માણ, જિનાલયોનો જીર્ણોદ્ધાર, અંજનશલાકા કે પ્રતિષ્ઠા, ઉપધાન અને માળારોપણ, મંદિરોની સાલગિરિ અને ઉજમણાં ઉપરાંત ધાર્મિક શિક્ષણ અને જૈન સાહિત્ય તથા કલાના પ્રચાર માટે તેમણે ઘણાં મોટાંમોટાં કાર્યો કર્યાં છે. તેમના હસ્તે થતાધિક મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર થયો છે. તેમની નિશ્રામાં પચીસેક વાર ઉપધાન તપની આરાધના થઈ છે. મુંબઈમાં ચૈંબુરમાં ઋષભદેવ ભગવાનના અને ઘાટકોપરમાં મુનિ સુવ્રતસ્વામીના દેરાસરનું નિર્માણ એમની પ્રેરણાથી થયું હતું. તદુપરાંત ધર્મશાળા, ભોજનશાળા, હોસ્પિટલ, ઉપાશ્રય,

દુબકાળ-રાહત, રેલરાહત વગેરે સામાજિક કાર્યો માટે પણ એમણે ઘણી પ્રેરણા આપી છે. એમના ઉપદેશથી છેલ્લા ત્રણ દાયકામાં વિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં પંચાવન કરાડથી વધુ રૂપિયાની રકમ ખર્ચાઈ છે. એ ઉપરથી પણ તેમની સુવાસ, શક્તિ અને દષ્ટિનો પરિચય મળી રહે છે. વિ. સં. ૨૦૩૫માં વઢવાણમાં જ્યારે એમનો અમૃત મહોત્સવ ઊજવવા માટે ઘણું મોટું ફંડ એકત્રિત થયું તે વખતે મોરળીમાં રેલ આવતાં એ તંમામ રકમ મોરળીના રાહતકાર્ય માટે વાપરવાની એમણે સૂચના આપી હતી, જે એમની સમયજ્ઞતા દર્શાવે છે.

શ્રી વિજયધર્મસૂરિજીનો પ્રભાવ એવો મોટો હતો કે કેટલાયે માણસો યથાશક્તિ જાહેર કાર્ય માટે પોતે જે રકમ દાન તરીકે વાપરવા ઇચ્છતા હોય તેની જાણ મહારાજશ્રીને કરી જતા. કેટલીક વાર મહારાજશ્રીની સૂચના અનુસાર એ રકમ વાપરવાને માટે કેટલાક દાતાઓને એક-બે વર્ષ કે વધુ સમય રાહ જોવી પડતી. મહારાજશ્રીને કોઈ પણ નવું કાર્ય ઉપાડતાં તે પાર પડશે કે કેમ તે વિશે સંશય રહેતો નહિ, કારણ કે દાતાઓ પાસેથી લાખો રૂપિયાનાં વચનો અગાઉથી તેમને મળેલાં રહેતાં. કોઈ પણ કાર્ય માટે મહારાજશ્રી ટહેલ નાખતા કે તરત તે માટે જોઈએ તે કરતાં વધુ નાણાં એકઠાં થઈ જતાં.

પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજને પગલે પગલે ઉત્સવ થતો. તેઓ જ્યાં જ્યાં વિચરતા ત્યાં ત્યાં ઉત્સવનું વાતાવરણ આપોઆપ સર્જાઈ જતું. કેટલેક સ્થળે સ્થાનિક માણસો વચ્ચે સુમેળ ન હોય તો સુમેળ સ્થપાઈ જતો. સુમેળ સ્થાપવા

તરફ તેમનું લક્ષ પણુ રહેતું. એક પ્રસંગ યાદ છે. દહાણુ પાસે ઓરડી અને ગોલવડ નામનાં બે ગામ છે. ત્યાં જૈનોનાં ઠીકઠીક વસ્તી છે. ઓરડીમાં પ્રતિષ્ઠાનો મહોત્સવ હતો. હું અને મારી પત્ની ત્યાં ગયાં હતાં. પ્રતિષ્ઠાના મહોત્સવ દરમિયાન પૂજ્ય મહારાજસાહેબને એવો વહેમ પડતો હતો કે આ મહોત્સવમાં ગોલવડના આગેવાનો ઉત્સાહભેર ભાગ લેતા નથી અને કંઈક નારાજ રહ્યા કરે છે. આચાર્ય મહારાજે તેમાંના કેટલાકને ઓલાવીને તેમની વાત જાણી. બંને ગામના લોકો વચ્ચે સુમેળ કરાવવા માટે એમણે જાહેર કયું કે પ્રતિષ્ઠાને બીજે દિવસે સવારે દેરાસરના દ્વારનું ઉદ્ઘાટન કરવાનો લાભ ગોલવડના સંઘને જ મળવો જોઈએ. એ માટે ગોલવડના સંઘે વહેલી સવારમાં ગોલવડથી વાજતેગાજતે ઓરડી આવવું પડે. સાથે આચાર્ય મહારાજ હોય તો જ એ શોભે. પરંતુ આચાર્ય મહારાજને હૃદયરોગની બીમારી હતી. એ શ્રમ લેવાનું કેમ કહી શકાય? પરંતુ આચાર્ય મહારાજે સામેથી પોતાની તત્પરતા બતાવી. વહેલી સવારમાં પોતે ઓરડીથી વિહાર કરી ગોલવડ ગયા અને ગોલવડના સંઘ સાથે પાછા તરત જ વિહાર કરીને ઓરડી પધાર્યા. પોતાની નાદુરસ્ત તબિયત છતાં બંને ગામના સંઘો વચ્ચે સુમેળ કરાવવાને માટે તેમણે વિહારનું આટલું બધું કષ્ટ ઉઠાવ્યું.

મહારાજશ્રી મુબંઈથી વિહાર કરી ગુજરાત તરફ વિચર્યા હતા ત્યારે ભરુચ પાસે દહેજ બંદરમાં એમની પ્રેરણાથી અને સહાયથી ત્યાંના જિનમંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર

થયો હતો અને ત્યાં પ્રતિષ્ઠાનો પ્રસંગ ભવ્ય રીતે એમની નિશ્રામાં યોજાયો હતો. એ પ્રસંગે એમના ઉમળકાભર્યા આગ્રહને વશ થઈ અમે સહકુટુંબ ત્યાં ગયાં હતાં એથી એમણે બહુ જ પ્રસન્નતા અનુભવી હતી અને અમને પણ એ મહોત્સવમાં ઉપસ્થિત રહેવાનો ઘણો આનંદ થયો હતો.

ઈ. સ. ૧૯૭૪માં લગવાન મહાવીરના ૨૫૦૦ માં નિર્વાણ મહોત્સવ પ્રસંગે પૂર્વ આફ્રિકામાં વ્યાખ્યાનો આપવા માટે મને અને મારાં પત્નીને જ્યારે નિમંત્રણ મળ્યું ત્યારે એમની પાસે આશીર્વાદ લેવા ગયેલાં. એ વખતે કેવા કેવા વિષયો પર વ્યાખ્યાનો આપવાં વગેરે ઘણી બાબતો વિશે એમણે સરસ માર્ગદર્શન આપ્યું હતું. એ વખતે આ મહોત્સવ નિસિત્તે મેં લગવાન મહાવીર અને જૈન ધર્મ વિશે લખેલી અંગ્રેજી પુસ્તિકા માટે એમણે આશીર્વાચન લખી આપ્યાં હતાં. એમના જ હસ્તાક્ષરનો ખટોક બનાવી પુસ્તિકામાં મેં એક ખટોક એક સંભારણારૂપે છાપ્યો હતો.

મહારાજશ્રીની નિશ્રામાં મુંબઈથી શત્રુજય મહાતીર્થનો છ'રી પાલિત સંઘ નીકળ્યો ત્યારે અમે એક દિવસ માટે મુંબઈના હાઈવે પર ચિરસાડથી મનોર ગામ સુધી પગે ચાલીને જોડાયા હતા. તદુપરાંત સંઘ અમારા વતન પાદરામાં પહોંચ્યો ત્યારે પણ એક દિવસ માટે અમે ફરીથી જોડાયા હતાં. પાદરામાં મારાં દાદીમા અમથીબહેન અમૃતલાલના નામથી બંધાયેલા ઉપાશ્રયમાં મુખ્ય પ્રેરણા મહારાજશ્રીની જ હતી એટલે ઉપાશ્રયના ઉદ્ઘાટનનો કાર્યક્રમ મહારાજશ્રીની નિશ્રામાં આ સંઘપ્રવેશ વખતે યોજાયો હતો. આ યાત્રાસંઘે

જે જે ગામે મુકામ કર્યો ત્યાં ત્યાં જીવહયા, સાધર્મિક ભક્તિ વગેરે પ્રકારનાં ઘણાં સરસ કાર્યો થયાં. વળી એક મહત્વની યાદગાર ઘટના તો એવી બની હતી કે મુંબઈ છોડતાં એક કૂતરો સંઘ સાથે જોડાઈ ગયો હતો. પોતે પણ યાત્રિક હોય તેમ સંઘ સાથે તે વિહાર કરતો, વ્યાખ્યાનમાં બેસતો, નવકારશી અને ચૌવિહાર કરતો. સંઘ સાથે શત્રુજય પર્વત પર ચડી આદીશ્વર દાદાનાં એણે દર્શન કર્યાં. પાછાં ફરતાં આ પવિત્ર કૂતરાને કોણ પોતાને ઘરે રાખે એ માટે મહારાજશ્રીની નિશ્રામાં ઉછામણી બોલાવવામાં આવી હતી.

પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજનું મનોબળ અને આત્મબળ કેવું હતું તેનો એક પ્રસંગ યાદ આવે છે. લકવાને લીધે તેમનાં જમણાં અંગે બરાબર કામ નહોતાં કરતાં. લાંબો સમય બેસી શકાતું નહિ. પરંતુ પૂજ્ય યશોવિજયજી મહારાજ અને જયાનંદવિજયજી મહારાજને આચાર્યની પદવી આપવાનો પ્રસંગ પાલીતાણામાં હતો. તે વખતના વડા પ્રધાન માનનીય મોરારજીભાઈ દેસાઈ આ પ્રસંગે આવવાના હતા. બપોર પછીનો સમય હતો. જે મંચ તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો ત્યાં આચાર્ય મહારાજને બેસવાનું હતું. તેમની તખિયત ઘણી નાદુરસ્ત હતી. તડકો પણ સખત હતો. તો પણ એ પ્રસંગે પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ પૂરી સ્વસ્થતા સાથે આખા કાર્યક્રમ દરમિયાન મંચ ઉપર બેઠા હતા. અપૂર્વ આત્મબળ સિવાય આવું કષ્ટ ઉઠાવી શકાય નહિ.

પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજનો અમારા પ્રત્યે સદ્ભાવ

ઘણો બધો હતો. ગમે તેટલા તેઓ શેકાયેલા હોય તો પણ અમે જઈએ કે તરત અમને સમય આપતા અને શુભાશિષ દર્શાવતા. વિ. સં. ૨૦૩૫માં પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ વઢવાણમાં આતુર્માસ કરતા હતા ત્યારે હું અને મારાં પત્ની તેમને વંદન કરવા ગયાં હતાં. અમે ઉપાશ્રયે પહોંચ્યાં કે તરત ચંદ્રસેનવિજય મહારાજે કહ્યું, ‘મહારાજજી તમને બહુ યાદ કરતા હતા. મહારાજજીને છ ઈંચની ધાતુની જે પ્રતિમાજી કોઈક આપી ગયું છે. એક મહાવીર સ્વામીની અને બીજી ગૌતમ સ્વામીની છે. મહારાજજી કહે આ બંને પ્રતિમાજી રમણભાઈ અને તારાબહેન આવે ત્યારે એમને મારે ભેટ આપવી છે.’ ચંદ્રસેન મહારાજની વાત સાંભળી અમને ઘણો હર્ષ થયો. અમે મહારાજજી પાસે ગયાં. તે દિવસે ખાસ કંઈ ભીડ નહોતી. મહારાજજી હવે ધીમે ધીમે પણ સ્પષ્ટ બોલી શકતા હતા. વાતચીત કરવામાં બહુ શ્રમ પડતો નહોતો. એ દિવસે અમારી સાથે એમણે નિરાંતે ધર્મની ઘણી વાતો કરી. અમને ખૂબ આનંદ થયો. તેઓ એ દિવસે બહુ જ પ્રસન્ન હતા. મહારાજસાહેબે બંને પ્રતિમા મંગાવી મંત્ર ભણીને તેના ઉપર વાસક્ષેપ નાખ્યો અને એ જે પ્રતિમાજી અમને આપી. અમારા જીવનનો આ એક અત્યંત પવિત્ર, મંગલમય, અવિસ્મરણીય પ્રસંગ હતો. પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંત પાસે કેટલાંક વર્ષ પૂર્વે અમે આજીવન ચતુર્થવ્રતની — બ્રહ્મચર્યની બાધા લીધી હતી ત્યારથી એમને અમારા પ્રત્યે અપાર વાત્સલ્યભાવ રહ્યો હતો.

પૂજ્ય મહારાજશ્રી પાસે કેટલીક લખિંધસિદ્ધિ હતી.

એમનું વચન મિથ્યા થતું નહિ એમના વાસદેવથી પોતાને લાભ થયો હોય એવી વાત ઘણા પાસેથી સાંભળી છે. એમના વાસદેવથી એક ભાઈ પરદેશમાં અકસ્માતથી બચી ગયાની વાત પણ હું જાણું છું. આ શ્રદ્ધાનો વિષય છે. અનેક લોકોને આવા નિઃસ્વાર્થ કરુણાસભર મહાત્મા પ્રત્યે શ્રદ્ધા હોય એ સ્વાભાવિક છે.

શ્રી વિજયધર્મસૂરિ મહારાજનો શિષ્યસમુદાય વિશાળ છે, જેમાં આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ ધરાવનાર સાહિત્ય-કલારત્ન-શ્રી વિજયયશોદેવસૂરિ, શતાવધાની શ્રી વિજયજ્ઞયાનંદસૂરિ, પ્રખર વ્યાખ્યાતા વિજયકનકરત્નસૂરિ વગેરેથી જૈન સમાજ સુપરિચિત છે. તેમના શિષ્યોએ ગુરુભક્તિનું અપ્રતિમ કાર્ય કર્યું છે. લકવા થયા પછી પૂ. આચાર્ય મહારાજને ખીજની સહાયની આપો દિવસ જરૂર પડતી. એમના બધા જ શિષ્યો-એ વૈયાવચ્ચનું ઉત્તમ કાર્ય કર્યું છે, પરંતુ તેમાં સવિશેષ ઉલ્લેખનીય છે પૂ. ચંદ્રસેનવિજયજી મહારાજ. એમણે સતત પાંચ વર્ષ સુધી રાત અને દિવસ તેમની પૂરી સંભાળ લીધી. ઊઠવા-બેસવામાં ટેકો આપવો, શૌચાદિ ક્રિયા કરાવવી, મુખ-માંથી ઝરતી લાળ સાફ કરવી, સમયે સમયે દવાઓ આપવી, આહારપાણીની સંભાળ રાખવી ઇત્યાદિ કાર્યો ઉપરાંત સતત જામતી ભક્તોની ભીડની મહારાજશ્રીને શ્રમ ન પડે એ રીતે વ્યવસ્થિત રાખવી - એ બધું અત્યંત પરિશ્રમભરેલું કાર્ય પૂરી નિષ્ઠાપૂર્વકની ગુરુભક્તિથી પ્રસન્નતાપૂર્વક કર્યું છે જે બદલ તેઓ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

પરમ પૂજ્ય વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી, મહારાજનો સમાજ ઉપર અસીમ ઉપકાર છે. તેઓ દિવંગત થયા, પરંતુ તેમની પ્રસન્ન અને પ્રભાવક સ્મૃતિ અનેક લોકોનાં હૃદયમાં ચિરકાળ સુધી અંકિત રહેશે.

આવા ધુરંધર મહાત્માને આપણાં કેટિશઃ વંદન હો.

પૂ. શ્રી કૈલાસસાગરસૂરિજી મહારાજ

૫. પૂ. આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ કૈલાસસાગરસૂરિજી મહારાજ અમદાવાદમાં વિ. સં. ૨૦૪૧ના જેઠ સુદ ૨ ને બુધવાર, ૨૨મી મે, ૧૯૮૫ના રોજ તોંતેર વર્ષની ઉંમરે કાળધર્મ પામ્યા. બીજે દિવસે અમદાવાદની અંકુર સોસાયટીથી નીકળેલી એમની પાલખી અઢાર કિલોમીટર દૂર કોળામાં મહાવીર જૈન આરાધના કેન્દ્રમાં લઈ જવામાં આવી અને ત્યાં એમના પાર્થિવ દેહને અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં આવ્યા. આટલી લાંબી અંતિમ યાત્રા ઉપરથી એમના પ્રત્યે લોકોનેા ભક્તિ-ભાવ કેટલો બધો હતો તેની પ્રતીતિ થાય છે. એમના સ્વર્ગવાસથી જૈન સમાજે એક ધ્યાનમગ્ન, આત્મરત, પ્રશાંત મૂર્તિમહાત્મા ગુમાવ્યા છે.

સ્વ. પૂ. કૈલાસસાગરસૂરિ યોગનિષ્ઠ મહાન જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરિના પ્રશિષ્ય હતા. સ્વ. પૂ. બુદ્ધિસાગર-સૂરિજીની પ્રેરણાથી શ્રી અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રસારક મંડળની સ્થાપના સિત્તેર વર્ષ પહેલાં માણસા મુકામે થયેલી. એ મંડળના વર્તમાન પ્રમુખ તરીકે મારે પૂ. કૈલાસસાગરસૂરિજીને કેટલીક વાર મળવાનું થયું હતું. પ્રથમ મુલાકાતથી જ એ પ્રશાન્ત સાધક, નિઃસ્પૃહ મહાત્માની એક વિશિષ્ટ મુદ્રા મારા ચિત્તમાં અંકિત થઈ ગઈ હતી.

એમનેા જન્મ પંજાબના લુધિયાણા જિલ્લાના જગરાંવ

નામનાં ગામમાં તા. ૧૯-૧૨-૧૯૧૩ના રોજ થયો હતો. તેમના માતાનું નામ રામરખીબાઈ અને પિતાનું નામ રામ-કૃષ્ણદાસ હતું. તેમનું સાંસારિક નામ કાશીરામ હતું. તેઓ લાહોરની સનાતન ધર્મ કોલેજમાંથી બી. એ. થયા હતા એટલે કે તેઓ એ વખતના સ્નાતક હતા. તેઓ હિંદી ભાષા બોલતા પણ ઉર્દૂ લિપિમાં લખતા કારણ કે એ પ્રદેશમાં ત્યારે શાળા-કોલેજમાં ઉર્દૂ લિપિને પ્રચાર હતો. કોલેજમાં એમણે અંગ્રેજી સાહિત્યનો વિષય લીધો હતો.

કિશોર કાશીરામને નાની વયથી ધર્મના સંસ્કાર મળ્યા હતા. તેઓ સ્થાનકવાસી કુટુંબના હતા. તેઓ સ્થાનકવાસી છોટાલાલજી મહારાજના ગાઠ સંપર્કમાં આવ્યા હતા. એથી એમની તત્ત્વજિજ્ઞાસા વધી હતી. તેઓ એમની પાસેથી તથા ગામમાં રહેતા પંડિત જગન્નાથજી શાસ્ત્રીજી પાસેથી પુસ્તકો લાવીને વાંચતા. એમણે કોલેજકાળ દરમિયાન ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીકૃત 'અધ્યાત્મસાર' નામનો ગ્રંથ પચાસેક વખત વાંચ્યો હતો. કાશીરામનાં લગ્ન શાંતાદેવી નામની રૂપવતી કન્યા સાથે થયાં હતાં, પરંતુ સાંસારિક જીવનમાંથી એમને રસ ઘટી ગયો હતો. દીક્ષા લઈ સાધુ થઈ આત્મસાધના કરવાની એમને લગની લાગી હતી. વયોવૃદ્ધ છોટાલાલજી મહારાજે પોતાની વૃદ્ધવસ્થાને કારણે, તથા કાશીરામની તત્ત્વજિજ્ઞાસા જોતાં એમને દીક્ષા આપવાની ના પાડી હતી અને ગુજરાતમાં જઈ મૂર્તિપૂજક સમુદાયમાં દીક્ષા લેવાની સલાહ આપી હતી. આથી એક દિવસ કાશીરામ ધરેથી કોઈને કહ્યા વગર ચાલી નીકળ્યા. આણુ, મુંબઈ, પાલિતાણા,

મહેસાણા વગેરે સ્થળે કર્યા, પરંતુ પંજાબથી આવેલા, સ્થાનક-વાસી સંપ્રદાયના અને એમાં પણ પરિણીત એવા અજ્ઞાણ યુવાનને કોઈ દીક્ષા આપા તૈયાર નહોતું, કારણ કે રખેને એ કોઈ આઝાદીની લડતના ક્રાંતિકારી હોય અને ધરપકડના વોરન્ટને કારણે સાધુનો વેશ લઈ સંતાવા આવ્યા હોય. છેવટે મહેસાણામાં યુદ્ધિસાગરના પ્રશિષ્ય શ્રી જિતેન્દ્રસાગર મહારાજ એમને દીક્ષા આપવા તૈયાર થયા અને તારંગા જઈ એકાન્તમાં એમને દીક્ષા આપી અને એમનું નામ રાખ્યું મુનિ આનંદસાગર.

દીક્ષા પછી વિહાર કરતાં કરતાં મુનિ આનંદસાગર પોતાના ગુરુમહારાજ સાથે ચાતુર્માસ માટે પેથાપુર પધાર્યા. અહીં યુદ્ધિસાગરજી મહારાજકૃત 'જૈનસૂત્રમાં મૂર્તિપૂજા' નામનો ગ્રંથ એમના વાંચવામાં આવ્યો અને મૂર્તિપૂજામાં એમની શ્રદ્ધા વધુ દઢ થઈ. પેથાપુરમાં પર્યુષણ પર્વની આરાધના ઘણી સારી રીતે કરીને મુનિ આનંદસાગરે પોતાનાં માતાપિતા, પત્ની, ભાઈ વગેરેને ખમાવવા માટે પત્ર લખ્યો. પરંતુ એથી તેા પોતે કયાં છે તે જાહેર થઈ ગયું અને તરત જ કુટુંબીજનો પેથાપુર આવી પહોંચ્યાં અને આગ્રહપૂર્વક ગુરુમહારાજ તથા સંઘને સમજાવીને આનંદસાગર પાસે કાચી દીક્ષા છોડાવીને એમને જગરાંવ પાછા લઈ ગયા.

ઘરે પરાણે પાછા જવું પડ્યું, પરંતુ ઘરે ગયા પછી કાશીરામે સાધુ જેવું જ જીવન જીવવાનું ચાલુ રાખ્યું. તેઓ રોજ એકાસણું કરતા અને ખેત્રણ વાનગી જ લેતા. તેઓ ઉકાળેલું પાણી પીતા, ચોવિહાર કરતા, આખો દિવસ સામાયિક

કરતા, મૌન ધારણ કરતા અને ભૂમિ ઉપર શયન કરતા. આથી છેવટે એમના પિતાશ્રીએ એમને દીક્ષા લેવાની સંમતિ આપી પણ તે સ્થાનકવાસી સાધુ પૂ. કૂલચંદ્રજી સ્વામી પાસે. પરંતુ કાશીરામે તેા સ્વ. પૂ. બુદ્ધિસાગરજીના સમુદાયમાં જ દીક્ષા લેવાને આગ્રહ રાખ્યો. એમ કરવામાં પિતાજીને પ્રતિષ્ઠાને પ્રશ્ન નડતો હતો. અંતરમાં તેઓ એવું ઇચ્છતા હતા કે કાશીરામ પોતાની મેળે ઘર છોડીને ચાલ્યા જાય અને જેમ કરવું હોય તેમ ભલે કરે, જેથી સમાજમાં પોતાની કોઈ વધુ ટીકા ન કરે.

ઘરમાં ચારેક મહિના એ રીતે રહીને કાશીરામ અનુકૂળ વાતાવરણ જણાતાં ફરી વાર ચૂપચાપ ઘરમાંથી નીકળીને ગુજરાતમાં પહોંચ્યા. ત્યાં અમદાવાદમાં પૂ. શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરિના ખીજા એક પ્રશિષ્ય પૂ. શ્રી ઋદ્ધિસાગરસૂરિજી પાસે એકાંતમાં દીક્ષા લઈ એમણે સાધુજીવનમાં ફરીથી પ્રવેશ કર્યો. એમનું નામ હવે મુનિ કૈલાસસાગર રાખવામાં આવ્યું. દીક્ષા પછી એમણે પિતાશ્રીને જણાવી દીધું કે પોતે હવે ઘરે પાછા નહિ ફરે, માટે પ્રયત્ન ન કરવો. પિતાશ્રી અને કુટુંબીજનોએ પણ આ વારતવિકતાનો સ્વીકાર કરી લીધો. આમ સંજોગવશાત્, દીક્ષા છોડી દેવી પડી હોય અને ફરી પાછા દીક્ષિત થયા હોય એવા મહાત્માઓનાં દષ્ટાંતો વિરલ છે.

દીક્ષા લીધા પછી કૈલાસસાગરજીએ સાણંદમાં વિદ્યાભ્યાસ ચાલુ કર્યો. સાણંદના સંઘે તેમને પંડિતની તથા ગ્રંથોની સરસ અનુકૂળતા કરી આપી. એમની સ્વાધ્યાય માટેની લગની એટલી વધી હતી કે એમનો સમય ન ખગડે

તે માટે એમના ગુરુમહારાજ પોતે ગોચરી વહોરી લાવતા. કૈલાસસાગરજી ચાતુર્માસ અન્યત્ર કરે, પણ શેષકાળમાં સાણુંદમાં આવીને પંડિતજી પાસે અભ્યાસ કરે. રોજની પચાસ જેટલી ગાથાઓ તેઓ કંઠસ્થ કરતા. ત્યારપછી એમણે પૂ. નેમિસૂરિ, પૂ. ઉદયસૂરિ, પૂ. લાવણ્યસૂરિ, પૂ. નંદનસૂરિ, પૂ. ધર્મધુરંધરસૂરિ, પૂ. ભદ્રંકરસૂરિ, પંડિત પુષ્પરાજજી, પંડિત પ્રભુદાસ ખેચરદાસ વગેરે પાસે આગમત્રંથો તથા અન્ય શાસ્ત્રત્રંથોનો જાંડો અભ્યાસ કર્યો. એમણે હેમચંદ્રાચાર્યના 'સિદ્ધહૈમ' વ્યાકરણ ઉપરાંત આગમત્રંથો તથા વાચક ઉમાસ્વાતિ, હરિભદ્રસૂરિ, હેમચંદ્રાચાર્ય, યશોવિજયજી વગેરેના ત્રંથોનો અભ્યાસ, હજારો ગાથાઓ કંઠસ્થ રાખવા સાથે કર્યો હતો. એમની યાદશક્તિ પણ ઘણી જ તીવ્ર હતી.

પૂ. કૈલાસસાગરજી મહારાજને વિ. સં. ૨૦૪૪માં પૂનામાં ગણિપદ, વિ. સં. ૨૦૦૫માં મુંબઈમાં પંચ્યાસપદ અને વિ. સં. ૨૦૧૧માં સાણુંદમાં ઉપાધ્યાયપદ આપવામાં આવ્યું હતું. ત્યારપછી તેમણે ગુજરાત બહાર વિહાર કર્યો. તેમણે રાજસ્થાન, કલકત્તા, મુંબઈ વગેરે સ્થળે કેટલાંક ચાતુર્માસ કર્યાં. વિ. સં. ૨૦૨૨માં એમને સાણુંદમાં આચાર્યની પદવી અને વિ. સં. ૨૦૩૬માં મહુડીમાં ગચ્છાધિપતિની પદવી આપવામાં આવી હતી.

પોતાના શિષ્ય પૂ. કલ્યાણસાગરજીના સહકાર અને તેમની દેખરેખથી સ્વ. કૈલાસસાગરસૂરિજીએ મહેસાણામાં સ્ત્રીમંધર-સ્વામીનું ભવ્ય અને અદ્વિતીય જિનાલય કરવાની સંઘોને પ્રેરણા કરી એ એમનું એક મહાન કાર્ય છે. એમને વર્તમાનકાળે

મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં વિચરતા શ્રી સીમંધરસ્વામીમાં અનન્ય શ્રદ્ધા હતી. એમને દઢ આંતરપ્રતીતિ હતી કે પોતે ભવાન્તરમાં મહાવિદેહક્ષેત્રમાં શ્રી સીમંધરસ્વામી પાસે દીક્ષા લેશે. તેઓ કહેતા કે—

‘મને જીવવાનો મોહ નથી,
અને મરવાનો ડર નથી;
જીવીશું તો સોહં સોહં કરીશું,
ને મરીશું તો મહાવિદેહ જઈશું.’

સ્વ. કૈલાસસાગરસૂરિજીની પ્રતિભા અનોખી હતી. તેઓ ખહુ ઓછું બોલતા. તેમની એક લાક્ષણિકતા એ હતી કે તેઓ ઉપાશ્રયમાં હોય ત્યારે, રસ્તામાં જતા-આવતા હોય ત્યારે અથવા કોઈની પશુ સાથે વાત કરતા હોય ત્યારે તેઓ નીચી દૃષ્ટિ રાખીને જ બોલતા. વાત કરનાર વ્યક્તિ સામે તેઓ ખહુ જ ઓછું જોતા અને નજર તો ભાગ્યે જ મેળવતા. વ્યાખ્યાન આપતી વખતે પણ તેઓ નીચી દૃષ્ટિ રાખીને જ બોલતા. તેઓ કહેતા કે આંખોનું મુખ્ય કામ તો ભગવાનનાં દર્શન કરવાનું છે, તદુપરાંત તેનું કામ સ્વાધ્યાય કરવા માટેનું છે, વળી હાલતાંચાલતાં જયણા રાખવા માટે દૃષ્ટિનો ઉપયોગ જરૂરી છે. સાંસારિક બાબતો અને વિષયો માટે દૃષ્ટિ વેડફી નાખવાની નથી. સ્ત્રી-સમુદાય તરફ એમની નજર જતી નહિ. સંયમ અને બ્રહ્મચર્યના તેઓ અખંડ આરાધક હતા. તેમની વાણીમાં પણ સંયમ જણાતો. તેઓ ઓછું અને મૃદુતાથી બોલતા. તેઓ પંજબના હતા, પરંતુ ગુજરાતી ભાષા એમની જીભે મધુરતાથી વસી ગઈ હતી.

તેઓ સાધુ તરીકે પોતાની દિનચર્યામાં ચુસ્ત હતા. જ્યારે પણ એકાન્ત મળે ત્યારે તેઓ ધ્યાનમાં લીન બની જતા. પોતાના દાદાગુરુ બુદ્ધિસાગરસૂરિના ગ્રંથોમાંથી એમને યોગસમાધિ માટેની પ્રેરણા મળી હતી. ધ્યાન ધરવા માટે તેઓ દાદાગુરુની જેમ જ ક્યારેક આસપાસના જંગલમાં, વગડામાં, ખેતરોમાં કે કોતરોમાં એકાન્ત સ્થળોમાં ચાલ્યા જતા.

સ્વ. કૈલાસસાગરસૂરિજીને મળવાનું મારે પ્રમાણમાં ઓછું થયું છે. પાલિતાણા, જામનગર, મહેસાણા, મહુડી, અમદાવાદ, ભાવનગર વગેરે સ્થળે હું એમને જ્યારે વાંદન કરવા ગયો હતો, ત્યારે બહુધા સ્વ. બુદ્ધિસાગરસૂરિના જીવન-કાર્ય અને સાહિત્ય વિષે વાતો નીકળતી.

સ્વ. કૈલાસસાગરસૂરિજી જ્યારે ભાવનગરમાં હતા ત્યારે એક કામ અંગે મળવા માટે તેમનો પત્ર આવેલો. હું અને મારાં પત્ની તેમને મળવા ભાવનગર ગયાં ત્યારે દાદાવાડીના ઉપાશ્રયમાં તેઓ હતા. ઉપાશ્રયમાં અમે ગયાં ત્યારે શિષ્યોએ કહ્યું કે તેઓ મકાનની અગાશીમાં બેઠા છે. અમે અગાશીમાં ગયાં ત્યાં તેઓ એકલા બેઠા હતા. લોકોની અવરજવર ઓછી રહે અને એકાંતમાં ધ્યાન ધરવાની અનુકૂળતા રહે માટે જ્યારે સમય મળે ત્યારે તેઓ અગાશીમાં બેસવાનું વધુ પસંદ કરે છે એમ તેમણે કહ્યું. રાત્રે પણ તેઓ ત્યાં જ સૂવાના હતા. શિયાળાની કડકડતી ઠંડીના દિવસો હતા. સૂવા માટે તેમનો પાતળો સંથારો હતો. અમે પૂછ્યું, ‘ઠંડીમાં આ સંથારો ઓછો નહિ પડે?’ એના જવાબમાં એમણે કહ્યું કે, ‘અમારે સાધુઓને વળી ઠંડી શું અને ગરમી શું?’ એ

સાંભળી અમારો એમને માટેનો પુન્યભાવ વધી ગયો. અમને થયું કે જેમનાં વચન ઉપર ભક્તો લાખો રૂપિયા ખર્ચવા તૈયાર હોય એવા આ મહાત્માને પોતાને માટે તો કશું જ જોઈતું નથી?

પૂ. કૈલાસસાગરસૂરિનાં ત્યાગવૈરાગ્ય સાચાં હતાં. એમની આધ્યાત્મિક સિદ્ધિ ઊંચી કોટિની હતી. તેમની પાસે કોઈની ટીકાનિંદા સાંભળવા ન મળે. એમની વાણીમાં મધુરતા, મૃદુતા અને નમ્રતા જણાયા વગર રહે નહિ. તેઓ પોતાને મળવા આવેલા સાધુઓ કે ગૃહસ્થોને ક્યારેય ઊભા થવાનું કહેતા નહિ. એથી કેટલીયે વાર એમને ગોચરીનું મોડું થઈ જતું. તેઓ ક્યારેય છાપું વાંચતા નહિ, પોતાના કોઈ કાર્યક્રમની છાપામાં જાહેરખબર ન આવે એ માટે સૂચના આપતા, તેમ છતાં અજાણતાં કોઈએ જાહેરખબર આપી દીધી હોય અને એમનું નામ છાપામાં છપાયું હોય તો તે જોવાની ઉત્સુકતા ધરાવતા નહિ.

પૂ. કૈલાસસાગરસૂરિ પોતે સવારના સાડાત્રણ વાગે ઊડી ધ્યાનમાં બેસી જતા, જપ કરતા. નવકારમંત્રનું રટણ તો આખો દિવસ એમનું ચાલતું જ હોય. તેઓ શિષ્યને જાતે જ ખરાખર સ્વાધ્યાય કરાવતા. એમાં તેઓ પ્રમાદ કરતા નહિ અને કરવા દેતા નહિ. તેમનામાં પોતાના શિષ્યો માટે અપાર વાત્સલ્ય હતું. નાનામાં નાના સાધુ સાથે વાત કરતી વખતે પણ તેઓ 'જી' કહીને વાત કરતા. તેઓ શિષ્યોને સંયમ-જીવનમાં પ્રોત્સાહિત કરતા.

પૂ. કૈલાસસાગરસૂરિ વચનસિદ્ધ પુરુષ હતા. એમના

આશીર્વચનથી કોઈ અકસ્માતમાંથી જીગરી ગયા હોય, કોઈની જીવલેણ બીમારી દૂર થઈ હોય, કોઈની ધંધાની આપત્તિનું કે કૌટુંબિક સમસ્યાનું નિરાકરણ થઈ ગયું હોય એવી ઘટનાઓ બની છે છતાં તેનો ઉલ્લેખ તેમના મુખેથી ક્યારેય સાંભળવા મળતો નહિ, એટલું જ નહિ કોઈ ઉલ્લેખ કરે તો તેની વાત તેઓ ટાળતા.

પૂ. કૈલાસસાગરસૂરિજીની તખ્તિયત પાલીના છેલ્લા ચાતુર્માસના વખતથી લથડવા લાગી હતી. તેમને બહુડપ્રેશર અને શ્વાસની તકલીફ દિવસે દિવસે વધતી રહી હતી. તેમ છતાં તેઓ ત્યાંથી વિહાર કરી અમદાવાદ પધાર્યા. તેઓ જ્યોતિષના અને યોગવિદ્યાના જાણકાર હતા. પોતાનો અંતકાળ તેમને જણાઈ ગયો હતો. તેઓ તે પ્રમાણે વાતચીતમાં અણસાર પણ આપતા. પોતાની ડાયરીમાં પણ એક પ્રમાણે નોંધ કરી હતી. અમદાવાદમાં અંકુર સોસાયટીમાં પધાર્યા પછી વિ.સં. ૨૦૪૧ના જેઠ સુદ બીજના દિવસે સવારે પડિલેહુણ પછી ઇરિયાવણીનો કાઉસગ્ગ કરતાં ‘અપ્પાણું’ વોસિરામિ’ બોલી લોગસ્સના કાઉસગ્ગ દરમિયાન તેમણે ૫-૪૭ કલાકે ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં દેહ છોડ્યો. મૃત્યુને તેઓ અતિક્રમી ગયા.

કાળધર્મ પછી બીજે દિવસે નીકળેલી એમની પાલખીની અંતિમ યાત્રા અમદાવાદમાં એક યાદગાર ઘટના બની ગઈ.

પૂ. કૈલાસસાગરસૂરિનું પવિત્ર જીવન અનેકને માટે પ્રેરણારૂપ બની રહે એવું છે.

પૂ. શ્રી ગુણસાગરસૂરિજી મહારાજ

અચલગચ્છાધિપતિ પ.પૂ આચાર્ય ભગવંત શ્રી ગુણ-
સાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજ ૭૭ વર્ષની વયે મુંબઈમાં સં.
૨૦૪૪ના ભાદરવા વદ અમાસને સોમવાર તા. ૧૦મી.
ઓક્ટોબરે રાત્રે ૧૨-૩૯ કલાકે નવકારમંત્રનું રટણ કરતાં કરતાં
કાળધર્મ પામ્યા હતા. એમના સ્વર્ગવાસથી જૈન સમાજને
એક મહાન તપસ્વી અને પ્રભાવક આચાર્યની ખોટ પડી છે.

જીવનના છેલ્લા એક દાયકામાં પૂ. ગુણસાગરસૂરિજીનું
નામ એમની અનેકવિધ શાસનપ્રવૃત્તિઓથી જૈન સમાજમાં
સુપ્રસિદ્ધ બની ગયું હતું.

પોતે દીક્ષા ન લે ત્યાં સુધી રોજ એકાસણાં કરવાની
પ્રતિજ્ઞા લેનાર અને દીક્ષા લીધા પછી પણ જીવનના અંત
સુધી, એમ પાંચ દાયકાથી વધુ સમય સળંગ એકાસણાં
કરનાર અને રોજ સવારના ઊડીને ૧૦૮ વાર ખમાસમણાં
દેનાર એવા ઉચ તપસ્વી અને વિહાર કરવાની બાબતમાં પણ
ઉચ વિહારી તરીકે સુપ્રસિદ્ધ એવા ગુણસાગરસૂરિજી મહારાજે
અચલગચ્છનું નામ છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોમાં ભારતભરમાં ગુંજતું
કરી દીધું હતું.

ગુણસાગરજી મહારાજનો જન્મ વિ. સં. ૧૯૬૬ના
મહા સુદ ૨ ને શુક્રવારના રોજ કચ્છમાં ગામ દેદિયામાં
થયો હતો. એમના પિતાશ્રીનું નામ લાલજી દેવશી અને
માતૃશ્રીનું નામ ધનખાઈ હતું. ગુણસાગરજી મહારાજનું સંસારી
નામ ગાંગજીભાઈ હતું.

પિતાશ્રી લાલજીભાઈએ મુંબઈમાં આવીને શીવરીમાં દુકાન કરી હતી. બાર વરસના ગાંગજીભાઈ પિતાશ્રી સાથે દુકાનમાં જોડાયા હતા એથી તેઓ શાળામાં વ્યાવહારિક શિક્ષણ ચાર ધોરણ સુધીનું જ લઈ શક્યા હતા. તેર વર્ષની ઉંમરે ગાંગજીભાઈને શીતળાને રોગ થયો હતો અને તેઓ એવી બેભાન સ્થિતિમાં હતા કે પિતાજીએ માનેલું કે તેઓ અવસાન પામ્યા છે, એટલે સ્મશાને લઈ જવાની તૈયારી કરવા વિચારેલું. પરંતુ શરીરમાં જરાક હલનચલન જણાતાં આશા જન્મી અને છ મહિનાની માંદગી પછી ગાંગજીભાઈ સ્વસ્થ થયા હતા.

પોતાનાં માતૃશ્રીને સામાયિક, પ્રતિક્રમણ વગેરેની વિધિ પુસ્તક વાંચીને કરાવતાં કરાવતાં અને માતૃશ્રીની સાથે તપશ્ચર્યા કરતાં કરતાં કિશોર ગાંગજીભાઈને ધર્મને રંગ લાગ્યો હતો તે એટલો દૃઢ બન્યો કે એક વખત માતૃશ્રી રસોઈ કરતાં હતાં ત્યારે ધગધગતું તેલ ગાંગજીભાઈના શરીર ઉપર પડ્યું તોપણ પોતાની તપશ્ચર્યા તોડી નહિ અને દવા લીધી નહિ.

યુવાન વયે તેમણે કચ્છનાં તીર્થોની યાત્રા કરી અને ત્યારપછી સમેતશિખર અને આસપાસનાં તીર્થોની યાત્રા કરી. તેઓ ધાર્મિક ઉત્સવોમાં ભાગ લેવા લાગ્યા હતા અને મુંબઈમાં કચ્છી મહાજનવાડીમાં સામાયિક, પૌષ્ઠ વગેરે કરવા લાગ્યા હતા.

યુવાન વયે તેઓ જામનગરમાં તે સમયના ગચ્છાધિપતિ પૂ. ગૌતમસાગરસૂરિ અને તેમના શિષ્ય નીતિસાગરજીના-

સંપર્કમાં આવ્યા. દીક્ષા લેવાની પોતાની ભાવના વ્યક્ત કરી અને એ પ્રમાણે વિ. સં. ૧૯૬૩માં તેમને ચોવીસ વર્ષની વયે કચ્છમાં પોતાને ગામ દેઢિયામાં દીક્ષા આપવામાં આવી. નીતિસાગરજીના તેઓ શિષ્ય બન્યા અને તેમનું નામ મુનિ ગુણસાગરજી રાખવામાં આવ્યું. કચ્છ માંડવીમાં, જામનગરમાં, ભુજમાં, કચ્છ ગોધરામાં, મોટા આસંબિયામાં એમ એક પછી એક એમનાં ચાતુર્માસ થતાં રહ્યાં. એમની અસાધારણ તેજસ્વિતા પારખીને ગુરુમહારાજે પંડિતો રાખીને એમને સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષાનો અભ્યાસ કરાવ્યો. સમય જતાં એમને ઉપાધ્યાયની પદવી આપવામાં આવી અને સં. ૨૦૦૩માં ગૌતમસાગરસૂરિજીએ તેમને ગચ્છની જવાબદારી પણ સોંપી.

વિ. સં. ૨૦૧૨માં મુંબઈમાં તેમને આચાર્યની પદવી આપવામાં આવી અને તેઓ ગચ્છાધિપતિ આચાર્ય ગુણસાગરસૂરિ થયા. ગચ્છાધિપતિ આચાર્ય ભગવંતે ત્યારપછી કચ્છ, રાજસ્થાન અને મુંબઈમાં અનેક સ્થળે વિહાર કરી અનેક શ્રેષ્ઠીઓને પ્રતિબોધ આપીને અનેક મહત્ત્વનાં કાર્યો કરાવ્યાં. એમણે શ્રી આર્યરક્ષિત જૈન તત્ત્વજ્ઞાન વિદ્યાપીઠની કચ્છમાં મેરાઉમાં સ્થાપના કરાવી; ભુજપુરથી ભદ્રેશ્વર તીર્થનો સંઘ કાઢ્યો; શ્રાવિકા વિદ્યાપીઠની મેરાઉમાં સ્થાપના કરાવી; કચ્છથી શત્રુજયની તીર્થયાત્રાનો સંઘ કઢાવ્યો. એ ઉપરાંત જિન મંદિર, ઉપાશ્રય, જ્ઞાનમંદિર, ધર્મશાળા, ગ્રંથાલય, પ્રતિષ્ઠા, જીર્ણોદ્ધાર, દીક્ષા, પદવી વગેરે વિવિધ પ્રકારનાં ધર્મકાર્યો વર્ષોવર્ષ એમણે મહોત્સવપૂર્વક કરાવ્યાં. એમણે

પોતાનાં માતૃશ્રીને દીક્ષા આપી એમનું નામ સાધ્વી શ્રી-
ધર્મશ્રી આપ્યું હતું.

છેલ્લા દાયકામાં એમણે મુ'બઈથી સમેતશિખરનો સંઘ
કઢાવ્યો હતો. ત્યારપછી સમેતશિખરથી શત્રુજયનો સંઘ
કઢાવ્યો હતો. આ એમની જેવીતેવી સિદ્ધિ નહોતી, કારણ
કે એમાં લાખો રૂપિયાના ખર્ચની અને વહીવટી વ્યવસ્થાની
જવાબદારી સંઘપતિઓએ ઉઠાવવાની હતી. એમણે સમેત-
શિખરમાં વીસ જિનાલયનું નિર્માણ ધર્મશાળા સહિત કરાવ્યું
અને કચ્છમાં બોતેર જિનાલયનું કાર્ય ઉપાશ્રયો, ધર્મશાળા
વગેરે સહિત ચાલુ કરાવ્યું હતું.

એમની પ્રેરણાથી વિવિધ પ્રકારનાં અધિવેશનો અને
સંમેલનો યોજાયાં હતાં. એમને જુદે જુદે સમયે વિવિધ
પદવીથી સંઘ અને સમાજે અલંકૃત કર્યાં હતા. એમની
પ્રેરણા અને સદુપદેશથી જુદે જુદે સ્થળે અને જુદે જુદે
સમયે કેટલાક યુવકોએ અને યુવતીઓએ દીક્ષા લીધી. એ
રીતે એમના હસ્તે ૧૧૫થી વધુ સાધ્વીજીઓએ દીક્ષા લીધી
અને પચાસેક સાધુઓએ દીક્ષા લીધી જેમાં એમના શિષ્યો
ગુણોદયસાગર અને કલાપ્રભસાગરને આચાર્યની પદવી પણ
અપાઈ હતી. આમ એમના પ્રભાવક ચરિત્રથી અચલગચ્છને
સાધુ-સાધ્વીઓનો વિશાળ સમુદાય સાંપડ્યો.

પૂ. ગુણસાગરસૂરિજીએ જૈન શાસનનાં જે વિવિધ
કાર્યો કર્યાં એમાં તેમના સાહિત્યક્ષેત્રે કરેલા સમૃદ્ધ પ્રદાનનું
પણ વિસ્મરણ ન થવું જોઈએ. તેઓ શ્રુતશાહિત્યના અભ્યાસી
હતા. તેઓ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત વગેરે ભાષાના પ્રખર પંડિત.

હતા. વળી કવિ પણ હતા. ગુજરાતી તેમજ સંસ્કૃત ભાષામાં તેમણે ઘણી રચનાઓ કરી છે. એમણે આર્થરક્ષિતસૂરિ, કલ્યાણસાગરસૂરિ અને ગૌતમસાગરસૂરિનાં ચરિત્રો સંસ્કૃત ભાષામાં રચેલ છે. આ ઉપરાંત ‘પર્વકથાસંગ્રહ’, ‘શ્રીપાળ-ચરિત્ર’, ‘પાર્શ્વનાથચરિત્ર’ વગેરે ગ્રંથો લખેલા છે. એમણે અનેક સ્તવનો, મોટી પૂજાઓ, ચોઢાળિયાં. સ્તુતિઓ, દુહાઓ પ્રાર્થનાઓ વગેરેની રચના કરી છે. સંસ્કૃત અને ગુજરાતીમાં ગદ્યમાં અને પદ્યમાં એમના હાથે વિપુલ સાહિત્ય લખાયું છે; એ એમની જેવીતેવી સિદ્ધિ નથી. એમનાં કેટલાંય સ્તવનો રાજની ધાર્મિક વિધિમાં અનેક લોકોના મુખે આજે પણ ગવાતાં રહ્યાં છે.

પૂ ગુણસાગરજી મહારાજ પોતાના ચારિત્રપાલનમાં અત્યંત ચુસ્ત રહેતા. વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ તેઓ શિષ્યોની સેવા ઓછી લેતા અને અપ્રમત્ત ભાવમાં રહેતા. ગૃહસ્થોએ વહોરાવેલાં નવાં વસ્ત્રો પણ તેઓ કરચલી પાડી પછી જ વાપરતા. તેઓ સાચે જ કહેતા અને શિષ્યોને સલાહ આપતા કે સાધુને નવાં વસ્ત્રો શોભે નહિ. એક વખત એમને હાથની આંગળીએ ગુમડું થયું અને એક શિષ્ય પાટો ખાંધવા નવું કપડું લઈ આવ્યા તો તે તેમણે સ્ત્રીકારેલું નહિ અને જૂના કપડાને પાટો ખાંધ્યો હતો. તેઓ કદી ભીંતે અઢકીને ખેસતા નહિ. શિષ્યોને અધ્યયન કરાવવામાં કે વાચના આપવામાં તેઓ આળસ કરતા નહિ.

પૂ. ગુણસાગરજી મહારાજનો પ્રથમ સંપર્ક મારે સં. ૨૦૩૨માં રાજસ્થાનમાં ખાડમેરમાં થયો હતો. એમના વિદ્વાન

શિષ્યરત્ન કલાપ્રભસાગરજીનો પત્રવ્યવહારથી મારે પરિચય થયો હતો; પરંતુ એમને રૂબરૂ મળવાનું થયું નહોતું. એ વર્ષે જેસલમેરની યાત્રાએ અમે ગયા હતા. ત્યાં જાણવા મળ્યું કે પૂ. કલાપ્રભસાગરજી અને એમના ગુરુમહારાજ શ્રી ગુણસાગરસૂરિણ ખાડમેરમાં પધાર્યા છે. એટલે અમારો કાર્યક્રમ બદલી જેસલમેરથી એમે સીધા ખાડમેર ગયા હતા. ત્યાં પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંત ગુણસાગરસૂરિણનાં પહેલી વાર દર્શન કર્યાં. બીજે દિવસે ત્યાં દીક્ષાનો એક પ્રસંગ હતો પરંતુ સંજોગવશાત્ અમારાથી ત્યાં રોકાવાય તેમ ન હતું.

ત્યારપછી પૂ ગુણસાગરજીની મુ'બઈમાં પધરામણી થઈ અને એમને વારંવાર મળવા જવાનું થયું. સમેતશિખરમાં પૂ. ગુણસાગરસૂરિણ અને પૂ. કલાપ્રભસાગરજીની પ્રેરણા અને આશીર્વાદથી યોજાયેલા વિદ્વદ્ સંમેલનમાં ભાગ લેવા માટે જવાનું થયું. ત્યારે એમનાં સાધુ-સાધ્વીઓમાંથી ઐજ્યુએટ થયેલા કોઈકને મારે પીએચ.ડી.નો અભ્યાસ કરાવવો એવી વાત થઈ. મારા મિત્ર શ્રી વસનજીભાઈ લખમ-શીનો પણ તે માટે આગ્રહ હતો અને બધી જ સુવિધા માટેની જવાબદારી તેમણે સ્વીકારી હતી. એટલે સમેતશિખરથી જ્યારે સંઘ શત્રુજયની યાત્રાએ પ્રયાણ કરતો હતો તે દિવસે સવારે પૂ સાધ્વીશ્રી પુણ્યોદયાશ્રીજીનાં શિષ્યા પૂ. મોક્ષગુણશ્રીજીને પંદરમા શતકના કવિ 'જયશેખરસૂરિના જીવનકવન' વિશે પીએચ.ડી.નો અભ્યાસ મારે કરાવવો એવું જાહેર કરવામાં આવ્યું અને એ માટે પૂ. આચાર્ય ભગવંતના વાસક્ષેપ સહિત આશીર્વાદ સાંપડ્યા.

સમેતશિખરથી સંઘ જ્યારે પાલિતાણા પહોંચ્યો ત્યારે પણ શ્રી વસનજીભાઈ સાથે મારે ત્યાં જવાનું થયું અને જૈન સાહિત્ય સંશોધનના ક્ષેત્રે શી શી યોજનાઓ કરવી તેની પણ આચાર્ય લગવંત અને પૂ. કલાપ્રભસાગરજી સાથે વિચારણા થઈ.

આમ પૂ. ગચ્છાધિપતિ ઉપરાંત પૂ. કલાપ્રભસાગર-સૂરિજી તથા પૂ. મોક્ષગુણાશ્રીજીને નિમિત્તે અચલગચ્છનાં સાધુ-સાધ્વીઓના વિશાળ સમુદાયના સંપર્કમાં આવવાનું સદ્ભાગ્ય મને સાંપડ્યું છે અને તેઓના ઉત્તમ ચરિત્ર-પાલનથી હું ઘણો પ્રભાવિત થયો છું. પ. પૂ. ગુણસાગરજી મહારાજ અત્યંત સરળ હૃદયના અને વત્સલ સ્વભાવના હતા. પોતાના શિષ્યોને પિતાતુલ્ય કે અધિક વાત્સલ્યથી તેઓ સંભાળતા અને તે દરેકની પ્રગતિ થાય તેની સતત દેખરેખ રાખતા હતા.

વયોવૃદ્ધ અવસ્થાને કારણે તેઓ વિહાર કરી શકતા નહોતા. પરંતુ તેમના શિષ્યો ઉત્સાહ અને ઉમંગથી તેમની ખુરશી કે ડાળી પોતાના ખભે જોંચકી લેતા અને ચાલતાં ચાલતાં જયનાદ કરતા કે—

ગુરુજી અમારો અંતરનાદ,
અમને આપો આશીર્વાદ.'

પૂ. ગુણસાગરજી મહારાજ ઉચ્ચવિહારી હતા. તેઓ ભારતમાં ઘણા પ્રદેશોમાં વિચર્યા હતા. છેલ્લે છેલ્લે મુંબઈ થી વિહાર કરી તેઓ કચ્છ પધાર્યા. ત્યાં ચાતુર્માસ કરી રાજસ્થાન પધાર્યા. હવે એક ચાતુર્માસ મુંબઈમાં કરી તેઓ

કચ્છમાં ઓંતેર જિનાલયમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવવા પાછા ફરવા ઇચ્છતા હતા, પરંતુ રાજસ્થાનમાં દંતાણીમાં હતા ત્યારે જ એમની તબિયત લથડવા લાગી હતી. તેઓ મુંબઈ ચાતુર્માસ માટે પધાર્યા, પણ કેન્સરની વ્યાધિને લીધે તેમની તબિયત ઉત્તરોત્તર બગડતી ગઈ. હું એમને તિરુપતિના ઉપાશ્રયે તથા યોગ્યે હોસ્પિટલમાં વંદન કરવા જતો, પરંતુ તેમના ચહેરા ઉપર ક્યારેય અસ્વસ્થતા જોવા મળતી નહિ. સાધ્વી શ્રી મોક્ષગુણાશ્રીજીનું પીએચ.ડી.નું કાર્ય મેં પૂરું કરાવ્યું છે એ સમાચાર મેં એમને આપ્યા ત્યારે એમણે બહુ જ હર્ષ વ્યક્ત કર્યો હતો. છેલ્લે હોસ્પિટલમાં જ એમણે દેહ છોડ્યો. એમના કાળધર્મના સમાચાર સાંભળી અનેક લોકોની આંખમાં આંસુ આવ્યાં.

અર્ધશતાબ્દીથી વધુ જેટલા દીક્ષાપર્યાયનાં વર્ષોમાં જૈન શાસનની અનેકવિધ સેવા બજાવનાર તથા અનેક કૃતિઓના રચયિતા આ મહાન ગચ્છાધિપતિ સ્વ. ગુણસાગરસૂરીશ્વરજીનું નામ અચલગચ્છના ઇતિહાસમાં સુવર્ણાક્ષરે લખાશે.

એમના લવ્યાત્માને કોટિ કોટિ પ્રણામ !

પૂ. શ્રી તત્ત્વાનંદવિજયજી મહારાજ

પરમ પૂજ્ય મુનિ શ્રી તત્ત્વાનંદવિજયજી મહારાજ-
સાહેબ રવિવાર, તા. ૩૧મી મે, ૧૯૮૧ના રોજ સવારે
મુંબઈમાં દાદરના જ્ઞાનમંદિરના ઉપાશ્રયમાં કાળધર્મ પામ્યા.
છેલ્લા લગભગ એક મહિનાથી તેમની તબિયત અસ્વસ્થ
રહેતી હતી. તેમને અવારનવાર તાવ આવતો હતો. એને
લીધે તેમનાથી ખોરાક લેવાતો નહોતો. છેલ્લે તેમને તાવ
અચાનક એકદમ વધી ગયો. દાકતરી નિદાન થાય તે પહેલાં
અને તેમને હોસ્પિટલમાં લઈ જવાય તે પહેલાં એમણે દેહ
છોડ્યો. સમાધિપૂર્વક તેઓ કાળધર્મ પામ્યા.

છેલ્લા મહિનામાં હું તેમને વંદન કરવા માટે બે વાર
ગયો હતો. લગભગ મહિના પહેલાં પહેલી વાર ગયો હતો
ત્યારે એક કલાક તેમની સાથે વાતચીત કરી હતી. પોતાને
તાવ આવે છે તેના ઉલ્લેખ તેમણે કર્યો હતો. તેમના ચહેરા
ઉપર જોઈએ તેટલી પ્રસન્નતા જણાતી નહોતી. તેઓ કાળધર્મ
પામ્યા તેના દસેક દિવસ પહેલાં બીજી વાર ગયો ત્યારે તેઓ
પૂજ્ય પ્રસન્ન હતા. તેમણે કહ્યું, 'તમે આજે આવ્યા તે સારું
કર્યું'. ગઈ કાલે આવ્યા હોત તો બહુ બેસી શકત નહિ.
ગઈ કાલ સુધી મને તાવ હતો. આજે સવારથી તાવ નથી.
ખોરાક લેવાયો છે અને પ્રસન્નતા અનુભવાય છે.

તે દિવસે તેમની સાથે લગભગ બે કલાક જ્ઞાનગોષ્ઠિ
ચાલી. તીર્થંકર પરમાત્માના મહિમા વિશે સમજાવતાં તેમણે

કહ્યું કે તીર્થંકરો જ્યારે સમવસરણમાં પધારે ત્યારે દેશના આપતાં પહેલાં ચતુર્વિધ સંઘને વંદન કરે, કારણ કે સંઘ એ તીર્થંકર પ છે. તેઓ 'નમો સંઘસ્સ, નમો તીથ્થસ્સ' એમ કહ્યા પછી દેશના શરૂ કરે છે. એવી જ રીતે તીર્થંકરો નિર્વાણ પામે ત્યારે એમના મુખમાંથી છેલ્લા શબ્દો નીકળે 'નમો સંઘસ્સ, નમો તીથ્થસ્સ.'

પૂજ્ય મહારાજસાહેબ સાથે તે દિવસે અરિહંત ભગવંત, સિદ્ધ ભગવંત, કેવળી ભગવંત, ચૌદ પૂર્વધર સાધુઓ વગેરે વિશે ઘણી વાતો નીકળી. તેઓ ખૂબ ઉત્સાહમાં ને ઉલ્લાસમાં હતા. તેમણે કહ્યું કે પોતે અંદરથી ખૂબ પ્રસન્નતા અનુભવે છે અને અંદરનો પ્રકાશ જાણે વધતો જતો હોય તેવું અનુભવાય છે. તે દિવસે તેમની તખિયત એટલી સારી હતી કે તેઓ આટલા જલદી કાળધર્મ પામશે એમ માની ન શકાય. તેમની ઉંમર પણ એવી મોટી નહોતી. તેમને હજુ સાઠ વર્ષ પણ પૂરાં થયાં નહોતાં. પરંતુ તેઓ યોગસમાધિ લઈ જીવન પૂરું કરશે એવો અણસાર મને આવતો હતો.

પૂ. તત્ત્વાનંદવિજયજી મહારાજ કચ્છના સાંહેરા ગામના વતની હતા. એમના પિતાનું નામ જેઠાભાઈ અને માતાનું નામ સોનાભાઈ હતું. એમનો જન્મ કારંજમાં થયો હતો અને એમનું નામ તેજપાર રાખવામાં આવ્યું હતું. તેમણે કચ્છ, મુંબઈ અને મહારાષ્ટ્રમાં શાળા-કોલેજમાં અભ્યાસ કર્યો હતો. કોલેજમાં ઇન્ટર સુધીના અભ્યાસ પછી તેમણે બે વર્ષ નોકરી કરી હતી. દરમિયાન તેઓ પૂ. શ્રી લક્ષ્મણસૂરિજીના સંપર્કમાં આવ્યા અને એમને દીક્ષા લેવાની ભાવના થઈ. પચીસ

વર્ષની વયે એમણે દીક્ષા લીધી અને પૂ. લક્ષ્મણસૂરિના શિષ્ય પૂ. કીર્તિચંદ્રસૂરિના શિષ્ય થયા. એમનું નામ મુનિ તત્ત્વાનંદવિજયજી રાખવામાં આવ્યું. દીક્ષા પછી એમણે પૂ. લક્ષ્મણસૂરિ પાસે સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અર્ધમાગધી વગેરે ભાષાઓનો તથા શાસ્ત્રગ્રંથોનો જીંડો અભ્યાસ કર્યો હતો. એક વખત પૂ. લક્ષ્મણસૂરિના શિષ્યોમાંથી કોણ કેટલી ભાષામાં વ્યાખ્યાન આપી શકે એ વિશે સ્પર્ધા યોજવામાં આવી હતી. તે વખતે ગુજરાતી, મરાઠી, હિન્દી, અંગ્રેજી, કચ્છી, સિંધી, સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત એમ આઠ ભાષામાં વ્યાખ્યાન આપવાની શક્તિની પૂ. તત્ત્વાનંદવિજયજીએ પ્રતીતિ કરાવી સર્વમાં પ્રથમ નંબર મેળવ્યો હતો.

સ્વ. પૂ. તત્ત્વાનંદવિજયજી મહારાજનું નામ પહેલવહેલું મેં સાંભળ્યું જ્યારે 'નમસ્કાર સ્વાધ્યાય' નામનો ગ્રંથ જૈન સાહિત્ય વિકાસ મંડળ તરફથી પ્રગટ થયો ત્યારે. નવકારમંત્ર વિશે પ્રાકૃત ભાષાનાં લખાણનાં સંશોધન-સંપાદનરૂપે એ ગ્રંથ થયો ત્યારે એના સંપાદક પૂ. શ્રી તત્ત્વાનંદવિજયજીની વિદ્વત્તાનો પરિચય થયો. ત્યારપછી 'નમસ્કાર સ્વાધ્યાય'નો બીજો ભાગ નવકારમંત્ર વિશેનાં પુર્વાચાર્યોના સંસ્કૃત લખાણોનાં સંશોધન-સંપાદનરૂપે પ્રગટ થયો હતો. ત્યારપછી 'નમસ્કાર સ્વાધ્યાય'નો ત્રીજો ભાગ નવકારમંત્ર વિશેનાં જૂની ગુજરાતી ભાષાનાં લખાણો વિશેના સંશોધન-સંપાદન તરીકે પ્રગટ થયો હતો. પ. પૂ. શ્રી વિજયધર્મસૂરીશ્વરજીની નિશ્રામાં મુખ્યર્થમાં સાન્તા-કુઝમાં એ ગ્રંથનું પ્રકાશનનો સમારોહ યોજાયો હતો. તે પ્રસંગે મને પ્રાસંગિક વક્તાવ્ય રજૂ કરવા માટે પૂ. તત્ત્વાનંદ-

વિજયજી મહારાજે ખાસ કહ્યું હતું. એ દિવસે એમને ખૂબ ઉલ્લાસ હતો, કે નમસ્કાર સ્વાધ્યાય વિશે તેમણે ઉપાડેલું સંશોધનકાર્ય વર્ષોની જહેમત પછી પૂરું થયું હતું.

પૂ. તત્ત્વાનંદવિજયજીના સંશોધનનો તેમજ આરાધનાનો મહત્ત્વનો એક વિષય તે નવકારમંત્ર હતો. સંસ્કૃત, અર્ધભાગધી અને જૂની ગુજરાતી ભાષામાં એ વિશે લખાયેલા એવા તમામ ઉપલબ્ધ સાહિત્યનો ઊંડો અભ્યાસ તેમણે કર્યો હતો. એમનું રાત-દિવસ ચિંતનમનન પણ નવકારમંત્ર વિશે રહેતું. એક સ્થળે ચાતુર્માસમાં દૈનિક વ્યાખ્યાન માટે પણ એમણે નવકારમંત્રનો વિષય રાખ્યો હતો. ચાર મહિના આ એક જ વિષય ઉપર વ્યાખ્યાનો આપવાનું તેમના જેવા વિદ્વાન મુનિ મહારાજથી જ ખની શકે, કારણ કે એમણે એ વિષયનું તલસ્પર્શી અવગાહન કર્યું હતું.

નવકારમંત્રમાં પ્રથમ પદ છે અરિહંત ભગવંતનું. અરિહંત ભગવંતના સ્વરૂપ વિશે પણ પૂ. તત્ત્વાનંદવિજયજીએ ઘણું જ ઊંડો અભ્યાસ કર્યો હતો. એમણે દેવાધિદેવ 'ભગવાન મહાવીર'ના જીવનચરિત્ર ઉપરાંત અરિહંત ભગવંતના સ્વરૂપનાં વિવિધ પાસાંઓનો શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિથી અને શાસ્ત્ર-ગ્રંથોમાંથી અનેક અવતરણો આપીને પરિચય કરાવ્યો છે. પૂ. મહારાજશ્રીએ નમસ્કાર સ્વાધ્યાયનાં ત્રણ ગ્રંથો અને દેવાધિદેવ ભગવાન મહાવીરના ગ્રંથમાં એટલું શાસ્ત્રીય વિદ્રતાપૂર્ણ અને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી સંશોધનકાર્ય કર્યું છે કે કેઈ પણ યુનિવર્સિટી એમને ડિ. લિટની પદવી જરૂર આપી શકે. વિદેશોના કેટલાયે વિદ્વાનોએ એમના આ ગ્રંથોની

કદર કરી છે. વર્તમાન સમયના જૈન વિદ્વાન સાધુઓમાં પૂ. તત્ત્વાનંદવિજયજીની આપણે જરૂર ગૌરવપૂર્વક ગણના કરી શકીએ.

પૂ. તત્ત્વાનંદવિજયજી કચ્છના વતની હતા, પરંતુ તેમના પિતાશ્રી વર્ષો પહેલાં મહારાષ્ટ્રમાં આવીને વસ્યા હતા. એટલે તત્ત્વાનંદવિજયજીને ઉછેર મહારાષ્ટ્રમાં થયો હતો. એને લીધે તેઓ મરાઠી ભાષા પણ સારી રીતે જાણતા હતા. એમણે આરંભમાં કેટલાય ગ્રંથો મરાઠી ભાષામાં વાંચ્યા હતા.

પૂ. તત્ત્વાનંદવિજયજીને પ્રત્યક્ષ પરિચય મને ઈ. સ. ૧૯૭૪માં થયો. ત્યારે તેઓ મુંબઈમાં ચોપાટીના ઉપાશ્રયે ચાતુર્માસ માટે બિરાજમાન હતા. અમારા મકાનમાં પહેલે માળે આ ઉપાશ્રય હતો. એટલે પૂ. મહારાજ પાસે રોજ સવારસાંજ જવાનું હતું તથા વ્યાખ્યાન પણ સાંભળવા મળતું. જૈન વિષયોમાં મારી કેટલીયે શંકાઓનું સમાધાન એમની પાસે થતું અને સરસ માર્ગદર્શન મળતું. મહારાજશ્રી અમારે ઘરે ઘણી વાર વહોરવા પધારતા. તેઓ દૂધ વહોરતા. એક વખત એમની સાથે વાત નીકળી ત્યારે જાણવા મળ્યું કે એમને પિત્તની તકલીફ છે એટલે દૂધ વધારે માફક આવે છે. એક વખત એમણે કહેલું કે અમને સાધુઓને વૃદ્ધાવસ્થામાં પ્રકૃતિને અનુકૂળ ગોચરી ન મળે તો આખો દિવસ બગડી જાય અને તબિયત પણ બગડે. એમની પિત્તની તકલીફને કારણે મરચાં વગરની ગોચરી અનુકૂળ રહેતી. છતાં કોઈક વાર કોઈક ઘરેથી અજાણતાં મરચાંવાળી વાનગી આવી જતી, એની અસર એમની તબિયત ઉપર થતી. યોગવિદ્યાનક

પણ તેઓ ઊંડા જાણકાર અને અભ્યાસી હતા. તેમને કેટલીક સ્વયંસ્કુરણ થતી. તેમની કુંડલિની જાગત રહેતી. એથી જ પૂ. તત્ત્વાનંદવિજયજીને વિશાળ સાધુ-સમુદાયમાં વિચરવું ગમતું નહિ. વ્યવહારના નિયમને ખાતર પોતાની સાથે એકાદ સાધુને રાખવા પડતા, પણ મનથી તેમને તે પણ બહુ ગમતું નહિ. વળી દર વખતે ગુરુમહારાજ નવા નવા દીક્ષિત એવા પ્રૌઢ સાધુઓ આપતા કે જેમની સાથે પ્રકૃતિમેળ થવો અઘરો રહેતો.

તેઓ જ્યારે મુંબઈ ખાતે મુલુન્ડમાં ખિરાજમાન હતા ત્યારે અમે કોઈ કોઈ વાર એમને વંદન કરવા જતાં. મારાં સાસુ પણ અમારી સાથે આવતાં, કારણ કે એમને પણ પૂજ્ય મહારાજશ્રી પ્રત્યે ખૂબ ભક્તિભાવ હતો. એક વખત અમે વંદન કરવા ગયાં ત્યારે મારાં સાસુ અમેરિકાના પ્રવાસે જવાનાં છે એ વાત નીકળી. એ વખતે એમણે થોડી વાર ધ્યાનમગ્ન થયા પછી મારાં સાસુને કહ્યું, 'તમે અમેરિકા ભલે જાવ, પણ છ અઠવાડિયાંથી એક દિવસ પણ વધુ ન રોકાતાં.' એમણે આપેલી તારીખ પ્રમાણે મારાં સાસુ અમેરિકાથી પાછાં આવી ગયાં. વધુ રોકાય તો ત્યાં એમને કોઈ અશુભ યોગ નડે એમ હતો એમ એમણે પાછળથી સૂચન કર્યું હતું.

છેલ્લા કેટલાક સમયથી તેઓ કોઈ કોઈ વખત એકલા વિચરતા અને ઘણુંખરું પરાંઓમાં રહેતા. ધ્યાન માટે એકલતા અને એકાંત એમને વધુ પ્રિય અને અનુકૂળ રહેતાં. મુંબઈ ખાતે પધારવા માટે મેં તેમને વિનંતી કરેલી, પરંતુ એમણે કહેવું કે ધ્યાનમાં અને જાપ માટે પરાંઓમાં જેવું એકાંત

મળે છે તેવું સુખઈ બાગુ મળતું નથી. માટે સુખઈ બાગુ આવવાનો ભાવ ખાસ થતો નથી. છેલ્લા કેટલાક સમયથી તેઓ દાદરમાં જ્ઞાનમંદિરના ઉપાશ્રયમાં હતા. અમે એક વખત એમને વંદન કરવા ગયાં ત્યારે ચોપાટીનું અમારું નાનું ઘર બહલીને વાલકેશ્વરમાં મોટું ઘર લેવાની વાટાઘાટ ચાલતી હતી એની વાત કરી, પણ એ માટે જરૂરી એટલાં નાણાંની અમારી પાસે સગવડ થાય એમ નથી એમ જણાવ્યું. એમણે કહ્યું, ‘રમણભાઈ, હું કહું છું કે તમારે એ ઘર લઈ લેવાનું છે. રોજ ભક્તામર સ્તોત્ર બોલજો. એક વર્ષમાં તમારો નાણાંનો પ્રશ્ન અચૂક ઘણી સારી રીતે પાર પડી જશે.’ જાણે એમની વાણી ક્ષણી હોય તેમ એમણે કહેલી સમયમર્યાદામાં આખો પ્રશ્ન સાનંદાશ્ચર્ય ઊકલી ગયો. જાણે તેઓ આશીર્વાદ વરસાવતા રહ્યા હોય એવો અનુભવ થયો. તેમનું ચાતુર્માસ ગોરેગામમાં જવાહરનગરમાં નક્કી થયું હતું. થોડા દિવસ પછી તેઓ એ તરફ વિહાર કરવાના હતા; પરંતુ એ પહેલાં તો તેઓ કાળધર્મ પામ્યા.

પૂ. તત્ત્વાનંદવિજયજી મહારાજના સ્વર્ગવાસથી અંગત રીતે અમારા કુટુંબને ઘણી મોટી ખોટ પડી છે. એમના કેટલાયે શબ્દોનું સ્મરણ અનેક વાર થયાં કયું છે. એમના જવાથી જૈન સમાજને પણ એક વિદ્વાન સંશોધક અને આરાધક સાધુ ભગવંતની મોટી ખોટ પડી છે.

એમના આત્માને કેટિ કેટિ વંદન હો !

પૂ. શ્રી મૃગાવતીશ્રીજી મહારાજ

પરમ પૂજ્ય જૈન ભારતી, મહત્તર સાધ્વીરત્ન શ્રી મૃગાવતીજી શુક્રવાર તા. ૧૮મી ગુલાઈ, ૧૯૮૬ના રોજ દિલ્હીમાં વલ્લભ સ્મારકના સ્થાનમાં સવારે આઠ વાગે સમાધિ-પૂર્વક કાળધર્મ પામ્યાં. આગલા દિવસથી જ એમને પોતાની અંતિમ ઘડીનો અણુસાર આવી ગયો હતો. એ સમયે ત્યાં ઉપસ્થિત રહેલા લોકોની, અને કેટલાકને વ્યક્તિગત નામ ઠેરને, એમણે ક્ષમાપના કરી લીધી અને પછી આત્મસમાધિમાં લીધે થઈ ગયાં. ખીજે દિવસે, ૬૧ વર્ષની ઉંમરે તેઓ કાળધર્મ પામ્યાં. તેર વર્ષની ઉંમરે દીક્ષા લઈ અડતાલીસ વર્ષના દીક્ષા-પર્યાય દરમ્યાન એમણે શાસન્નેતિનાં ઘણાં કાર્યો કર્યાં. એમના કાળધર્મથી એક તેજસ્વી સાધ્વીરત્નની આપણને ખોટ પડી છે.

તેમના કાળધર્મના સમાચાર દિલ્હીમાં અને ભારત-ભરમાં રેડિયો, ટી.વી. અને તાર દ્વારા પ્રસરી ગયા. એમની અંતિમ યાત્રા માટે ગામેગામથી અનેક લોકો આવી પહોંચ્યાં. એમના પાર્થિવ દેહને દિલ્હીમાં વલ્લભ સ્મારક ખાતે જ અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં આવ્યો.

એક મહાન જ્યોતિ સ્થૂળ રૂપે ભૂતકાળનાં વિલીન થઈ ગઈ; સૂક્ષ્મ રૂપે એ જ્યોતિ અનેકનાં હૈયાંમાં ચિરકાળ પર્યંત પ્રકાશતી રહેશે !

પૂજ્ય શ્રી મૃગાવતીશ્રીજી એટલે વર્તમાન સમયના

સાધ્વીગણોમાં એક પરમ તેજસ્વી પ્રતિભા. સૈકાઓમાં ક્યારેક જોવા મળે એવી એમની અનોખી વિરલ પ્રતિભા હતી. અંગત સંપર્કમાં આવ્યા હોઈએ તો એની સવિશેષ પ્રતીતિ થાય.

એક સાધ્વીજી મહારાજ પોતાના એકસઠ વર્ષ જેટલા જીવનકાળ દરમ્યાન, આટલાં બધાં મોટાં મોટાં કાર્યો કરી - કરાવી શકે એ જેવીતેવી સિદ્ધિ નથી. પરિશુદ્ધ ચારિત્રપાલન, અનન્ય પ્રભુભક્તિ, દઢ આત્મવિશ્વાસ, વિશદ વિચારશક્તિ, અડગ શ્રદ્ધા, પરમ ગુરુભક્તિ, ખીજના હૃદયને જીતવાની સહજસાધ્ય ધર્મકળા, અપાર વાત્સલ્ય, નિરંતર પ્રસન્નતા, ઊંડી સમજશક્તિ, અનોખી દીર્ઘદષ્ટિ, તાજગીભરી સ્મૃતિશક્તિ, આવશ્યક વ્યવહારદક્ષતા, પાત્રાનુસાર સદુપદેશ વગેરે જોતાં એમનામાં વ્યાવહારિક અને આધ્યાત્મિક એવા અનેક ઉચ્ચ સદ્ગુણોને સુલભ સમન્વય થયો હતો. એને લીધે જ એમના કાળધર્મથી અનેક લોકોએ એક માતાતુલ્ય સ્વજન ગુમાવ્યા જેવી લાગણી અનુભવી છે.

માતા ગુરુણી પૂજ્ય શીલવતીજી વિનમ્રતા અને વાત્સલ્યનાં મૂર્તિસમાં હતાં. પોતાની પુત્રી સાધ્વી-શિષ્યા મૃગાવતીશ્રીજીને જ્ઞાન અને ચારિત્રની આરાધનામાં સુસજ્જ કરીને આત્મસાધનાના ઉજ્જવળ પંથ તરફ દોરી જવાની એમની ભાવના હતી. એ માટે એમણે સતત લક્ષ આપ્યું હતું. પોતાની માતા પૂજ્ય શીલવતીશ્રીજીના સાંસ્કારિક અને આધ્યાત્મિક વારસાને પૂજ્ય મૃગાવતીશ્રીજીએ સવાયે સમૃદ્ધ કરીને દીપાવ્યો.

પૂજ્ય મૃગાવતીશ્રીજી જ્યારે યુવાન વયનાં હતાં ત્યારે.

વિચક્ષણતા, વિદગ્ધતા, તેજસ્વિતા અને બુદ્ધિગ્રાહ્યતા જોઈને, એમના જેવી સાધવીને માટે જ્ઞાન સંપન્ન કરવાની વ્યવસ્થા કરવાનું પૂજ્ય વલ્લભસૂરિજી, પૂજ્ય સમુદ્રસૂરિજી, પૂજ્ય શીલવતીશ્રીજી અને સંઘના શ્રેષ્ઠિઓએ વિચાર્યું. એ માટે અનુકૂળ સ્થળ અમદાવાદ જણાયું. પૂજ્ય મૃગાવતીજીએ અમદાવાદમાં ત્રણ વર્ષ રહી પૂજ્ય પુણ્યવિજયજી મહારાજ, પંડિત સુખલાલજી, પંડિત એચરદાસજી, પંડિત છોટેલાલ શાસ્ત્રી, પંડિત દલસુખભાઈ માલવણિયા વગેરે પાસે ભાષા, વ્યાકરણ, કોષ, આગમ ગ્રંથો અને પૂર્વાચાર્યોના અનન્ય મહાન ગ્રંથોના પરિશીલન ઉપરાંત અન્ય ધર્મોના મહત્વના ગ્રંથોનું પણ અધ્યયન કર્યું. આ અધ્યયનને પરિણામે મૃગાવતીજીની વિદ્યાપ્રતિભા ઘણી વિકાસ પામી. એમની એ પ્રકારની પારંગતતા જોઈને કલકત્તામાં ચાતુર્માસ દરમ્યાન પૂજ્ય વલ્લભસૂરિજીએ એમને વ્યાખ્યાન આપવાની અનુમતિ આપી. એથી મૃગાવતીજીની વ્યાખ્યાનશક્તિ ખીલી ઊઠી. ગુજરાત બહાર, વિશેષતઃ પંજાબમાં વિચરવાનું થતાં, વ્યાખ્યાન માટે ગુજરાતી અને હિન્દી એમ બંને ભાષા ઉપર એમણે પ્રભુત્વ મેળવી લીધું. તેમનાં વ્યાખ્યાનોની શ્રોતાઓ ઉપર ઊંડી અસર થતી, કારણ કે, એમની શાસ્ત્રસંગત વાણી હૃદયના ઊંડાણમાંથી પ્રગટ થતી.

લગભગ એ દાયકા પહેલાં પૂજ્ય શીલવતીશ્રીજી અને પૂજ્ય મૃગાવતીશ્રીજી જ્યારે મુંબઈમાં હતાં ત્યારે શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયના ડાયરેક્ટર મુરખી શ્રી કાન્તિલાલ કોરાએ મને તેમનો પરિચય કરાવ્યો હતો. ત્યારપછી મુંબઈમાં

કેટલીક વાર મારે એમને મળવાનું થયું હતું. શીલવતીશ્રીજી અપાર વાતસલ્યથી સભર હતાં એવું એમને મળતાં જ પ્રતીત થતું. એક વખત હું એમને વંદન કરવા ગયો. પછી ફરતો હતો ત્યારે તેઓ એટલું જ બોલ્યા, ‘ભાઈ, દાદરમાં અંધારું છે. જરા સાચવીને જાઓ.’ એ વાક્યમાં વાતસલ્યનો એવો અભૂતપૂર્વ રણકો મને સંભળાયો કે આજ દિવસ સુધી એ વાક્ય હજુ કાનમાં ગૂંજ્યા કરે છે. શીલવતીજી સંવત ૨૦૨૪માં મુંબઈમાં કાળધર્મ પામ્યાં. એમણે પોતાનાં પુત્રી-શિષ્યા મૃગાવતીજીને એવાં તૈયાર કર્યાં હતાં કે એમનામાં એમની માતાગુરુણી પૂજ્ય શીલવતીશ્રીજીનાં દર્શન થતાં.

પૂજ્ય મૃગાવતીજીએ પોતાનાં માતાગુરુણી શીલવતીજી સાથે સંવત ૨૦૨૪ સુધી એટલે કે લગભગ ત્રણ દાયકા સુધી ગુજરાત, રાજસ્થાન અને પંજાબમાં વિહાર કર્યો. ત્યાર-પછી છેલ્લાં અઠાર વર્ષમાં તેમણે પોતાની શિષ્યાઓ સાથે ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, કર્ણાટક, બિહાર, બંગાળ, ઉત્તરપ્રદેશ, દિલ્હી, પંજાબ, હિમાચલપ્રદેશ વગેરે સ્થળોએ લગભગ સાઠ હજાર માઈલ જેટલો પાદવિહાર કરીને સ્થળે સ્થળે ધર્મની પ્રભાવના કરી હતી. તેમણે સંવત ૨૦૦૬માં કલકત્તા-શાંતિ-નિકેતનમાં સર્વ ધર્મ પરિષદમાં જૈન ધર્મના પ્રતિનિધિ તરીકે ભાગ લીધો હતો. સંવત ૨૦૧૦માં પાવાપુરીમાં ભારત સેવક સમાજ તરફથી યોજાયેલી શિબિરમાં તેમણે મહત્વનું કાર્ય કર્યું હતું. સંવત ૨૦૧૬માં ભુધિયાણામાં જૈન સ્વેતામ્બર કોન્ફરન્સનું ૨૧મું અધિવેશન પૂજ્ય વિજયસમુદ્રસૂરિજી પી નિશ્રામાં યોજાયું ત્યારે મૃગાવતીજીનાં પ્રવચનોથી પ્રેરાઈને

‘વિજયવલ્લભ હાઈસ્કૂલ’ માટે અનેક ખહેનોએ પોતાનાં ઘરેણાં ઉતારી આપ્યાં હતાં. આશરે ૩૭૦૦ વિદ્યાર્થીઓ ધરાવતી લુધિયાણાની આ હાઈસ્કૂલ એ મૃગાવતીજીની પ્રેરણાનું પરિણામ છે. એમની પ્રેરણાથી સંવત ૨૦૧૦માં અંબાલામાં ‘વલ્લભ-વિહાર’ નામના સમાધિ મંદિરનું નિર્માણ થયું હતું. એમના ઉપદેશથી પંજાબમાં જરિયા, લહેરાં વગેરે સ્થળોએ જિનાલક, ઉપાશ્રય, ગુરુમંદિર, કીર્તિસ્તાંભ, હોસ્પિટલ, હાઈસ્કૂલ વગેરે થયાં છે. એમની પ્રેરણાથી દિલ્હીમાં વલ્લભ સ્મારકનું નિર્માણ થયું. વળી એ સ્મારકમાં ‘લોગીલાલ લહેરચંદ જૈન એકેડમી ઓફ ઇન્ડોલોજિકલ સ્ટડીઝ’ની સ્થાપના કરવામાં આવી.

મૃગાવતીજી પૂજ્ય આત્મારામજી મહારાજ અને પૂજ્ય વિજયવલ્લભસૂરિ મહારાજના સમુદાયનાં હતાં, પરંતુ તેમનામાં સાંપ્રદાયિક સંકુચિતતા નહોતી. ઉદાર દૃષ્ટિથી જીવનમાં અનેકાન્તને ચરિતાર્થ કરનારાં તેઓ હતાં. દક્ષિણ ભારતના વિહાર દરમ્યાન દિગમ્બર તીર્થ મૂળખિટ્ટીની યાત્રાએ તેઓ ગયાં હતાં. એ તીર્થના જીર્ણોદ્ધાર માટે તેમણે અનેક લોકોને ઉપદેશ આપ્યો હતો. મૂર્તિપૂજક ફીરકાના હોવા છતાં, સ્થાનકવાસી કે તેરાપંથી સ્થાનકોમાં તેઓના કાર્યક્રમોમાં તેઓ ઉપસ્થિત રહેતાં અને તે તે સમુદાયનાં સાધુ-સાધ્વીઓને ઉદારતાથી સામેથી મળવા જતાં. ચંદીગઢમાં હતાં ત્યારે તેમણે દિગમ્બર ઉપાશ્રયમાં રહી ચાતુર્માસ કર્યું હતું. ત્યાં દિગમ્બરોને પણ એમની વિધિ અનુસાર એમના પર્યુષણ પર્વની (દશલક્ષણી પર્વની) આરાધના કરાવી હતી. પોતે તપગમ્બનાં હોવા છતાં ખરતરગમ્બ, અંચલંગમ્બના ધાર્મિક

પ્રસંગો, શિબિરોમાં હાજરી આપતાં. આવા તે અનેક પ્રસંગો એમના જીવનમાં જોવા મળે છે. એમના અનુયાયીઓમાં પંજાબના કેટલાય હિન્દુઓ પણ હતા. એમની પ્રેરણાથી એવા કેટલાય પંજાબી હિન્દુઓએ રહેણીકરણીમાં માંસમદિરા છોડી જૈન ધર્મના આચાર અપનાવ્યા હતા. પંજાબમાં દહેજ વગેરેના કુરિવાજોને તિલાંજલિ આપવા માટે એમણે અનેક લોકોને ઉપદેશ આપ્યો હતો.

પૂજ્ય મૃગાવતીજી પોતે ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રનાં વતની હતાં, પરંતુ ભારતીય પરંપરામાં સાધુ-સાધ્વીઓના હૃદયમાં પ્રદેશ-લેહ હોતો નથી. પ્રદેશ, ભાષા, જાતિ ઇત્યાદિના ભેદોને તેઓ સહજ રીતે અતિક્રમી જાય છે. પૂજ્ય આત્મારામજી મહારાજ પંજાબના વતની હતા. છતાં જ્યારે તેઓ ગુજરાતમાં વિચર્યા ત્યારે ગુજરાતના થઈ ગયા. પૂજ્ય વલ્લભસૂરિ મહારાજ વડોદરાના વતની, પરંતુ તેઓ વિશેષપણે પંજાબમાં વિચર્યા. પંજાબીઓ સાથે એમની આત્મીયતા સઘાઈ ગઈ હતી. પોતાના ગુરુવર્યાને અનુસરીને મૃગાવતીજીએ પણ પંજાબ અને દિલ્હીને પોતાનાં કાર્યક્ષેત્ર બનાવી દીધાં હતાં. એમનાં એક શિષ્યા સુજયેષ્ઠાશ્રીજી ગુજરાતી હતાં, જે થોડા સમય પહેલાં કાળ-ધર્મ પામ્યાં. એમનાં બીજાં શિષ્યા સુવ્રતાશ્રીજી પંજાબનાં, ત્રીજાં શિષ્યા સુયશાશ્રીજી કચ્છનાં અને ચોથા શિષ્યા સુપ્રજ્ઞાશ્રીજી પંજાબનાં. આ ચારેય શિષ્યાઓ સાથે મૃગાવતીજીને નિહાળીએ ત્યારે ભાષા કે પ્રદેશના અધા જ ભેદો વિગલિત થઈ ગયા હોય એવી સરસ આદર્શરૂપ એકતા, એકરૂપતા એ અધાંમાં જોવા મળે. જૈન ધર્મની હબરો

વર્ષથી ચાલતી આવેલી આ એક વિશિષ્ટ લાક્ષણિકતા છે. અન્ય આચાર્ય લગવંતોના સમુદાયમાં અને અન્ય ધર્મોમાં પણ આવી લાક્ષણિકતા જોવા મળશે. આધ્યાત્મિક માર્ગે ગયેલો માણસ નિમ્ન કક્ષાના ભેદ-પ્રભેદથી કેટલો અલિપ્ત અને ઉચ્ચ રહી શકે છે અને થઈ શકે છે તેનું આ એક અનુપમ ઉદાત્ત નિદર્શન છે.

પૂ. મૃગાવતીશ્રીજીના કાળધર્મ પછી એક વાર પૂ. સાધ્વીશ્રી સુવ્રતાશ્રીજી સાથે વાત થઈ ત્યારે ગળગળાં થઈ એમણે મને પોતાનો અનુભવ કહ્યો હતો. એમણે કહ્યું કે પોતે જ્યારે મૃગાવતીશ્રીજી પાસે દીક્ષા લેવાની વાત કુટુંબમાં કરી ત્યારે સગાંસંબંધીઓએ તેનો વિરોધ કરતાં કહ્યું કે 'તું ગુજરાતી સાધ્વી પાસે શા માટે દીક્ષા લે છે? તેઓ ગુજરાતી-પંજાબીનો ભેદભાવ કરશે અને ગુજરાત બાગુ વિહાર કરી જશે તો તને ફરી પંજાબ જોવા નહિ મળે.' પરંતુ હું મારા નિર્ણયમાં મક્કમ હતી. કારણ કે મને મૃગાવતીશ્રી મહારાજના પરિચયમાં એવું ક્યારેય લાગ્યું નહોતું. મેં એમની પાસે દીક્ષા લીધી ત્યારથી તેઓ કાળધર્મ પામ્યાં ત્યાં સુધી એક દિવસ તો શું, એક ક્ષણ પણ મને એવો અનુભવ થવા દીધો નથી કે પોતે ગુજરાતી છે અને હું પંજાબી છું, એમનો આત્મા એવો મહાન જોઈ દેશાનો હતો. એમની પાસે દીક્ષા લઈને હું તો ધન્ય થઈ ગઈ છું અને જે સગાંસંબંધીઓએ ત્યારે વિરોધ કર્યો હતો તેઓ પણ પછીથી તો પૂ. મૃગાવતીશ્રીજી પાસે મેં દીક્ષા લીધી એથી બહુ રાજી થઈ ગયાં હતાં.'

છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી પૂજ્ય મૃગાવતીજીનો વિહાર પંજાબમાં રહ્યો હતો. પૂજ્ય આત્મારામજી મહારાજ અને પૂજ્ય વલ્લભસૂરિજી મહારાજનું મુખ્ય કાર્યક્ષેત્ર પંજાબ રહ્યું હતું. એથી એમના સમુદાયનાં એક મુખ્ય સાધ્વી પૂજ્ય મૃગાવતીજીનું કાર્યક્ષેત્ર પણ વિશેષપણે પંજાબ રહે એ સ્વાભાવિક છે. લુધિયાણા, જલંધર, અંબાલા, હોશિયારપુર, ચંદીગઢ, લહેરા, માલેરકોટલા જેવાં મુખ્ય નગરો ઉપરાંત માર્ગનાં ખીજાં નાનાં ગામોમાં પણ અનેક જૈન કુટુંબો સાથે પૂજ્ય મૃગાવતીજીનો સંપર્ક અત્યંત ગાઢ રહ્યો હતો.

પૂજ્ય મૃગાવતીજીની એક વિશિષ્ટતા એ હતી કે તેઓ નાનાં-મોટાં સૌને માનથી ઓળખે. એક વખત મળે એટલે એમના સ્મૃતિપટ પર એ વ્યક્તિનું નામ અંકિત થઈ જાય. કેટલાંક કુટુંબોમાં બાર-પંદર સભ્યો હોય તો તે બધાંને મૃગાવતીજી નામથી ઓળખે અને એમાંની એકાદ વ્યક્તિ ક્યારેક એમને વંદન કરવા જાય તો તેઓ આખા કુટુંબનાં બધાં સભ્યોનાં નામ દઈને બધાંની ખબરઅંતર પૂછે અને બધાંને ધર્મલાભ કહેવડાવે. એમાં વયોવૃદ્ધ વડીલોનાં નામ પણ હોય અને બે-ચાર વર્ષનાં નાનાં બાળકોનાં નામ પણ હોય. આથી જ પંજાબમાં કેટલાંય કુટુંબોના સભ્યોને પૂજ્ય મૃગાવતીજી પાસે વારંવાર દોડી જવાનું મન થાય. મળીને વંદન કરે ત્યારે એટલી જ આત્મીયતા અનુભવાય. પૂજ્ય મૃગાવતીજીને જાહેર કાર્યમાં પોતાને ધર્મ્ય કરતાં ઘણી વધારે સફળતા મળતી, તેનું કારણ અનેકાનેક વ્યક્તિઓ સાથેની આ તેમની નિઃસ્વાર્થ પ્રેમપરાયણ આત્મીયતા હતી.

હિમાચલ પ્રદેશમાં કાંગડા તીર્થમાં ચાતુર્માસ હતાં ત્યારે હું મારાં પત્ની અને દીકરી ચિ. શૈલજ સાથે ત્યાં ગયો હતો. અમારી દીકરીનો એમને પહેલી વાર પરિચય થયો, છતાં ત્યારપછી જ્યારે જ્યારે મળ્યો છું ત્યારે ચિ. શૈલજને એનું નામ દર્શને તેઓ અચૂક યાદ કરે. અમારો પુત્ર ચિ. અમિ-તાલ અમેરિકામાં અભ્યાસ કરે છે અને એમને ક્યારેય મળ્યો નથી. છતાં દરેક વખતે એને પણ એના નામ સાથે યાદ કરે. પત્રમાં પણ નામનો ઉલ્લેખ કરે. પોતાને મળી હોય કે ન મળી હોય એવી અનેક વ્યક્તિઓનાં નામ યાદ રાખવાની એમની ગજબની શક્તિ હતી. એમની સ્મૃતિ એવી હતી કે એમને લગભગ સાઠ હજાર જેટલી ગાથાઓ કંઠસ્થ હતી.

પૂજ્ય મૃગાવતીજીના પવિત્ર જીવનનો એવો પ્રભાવ હતો કે ઉપાધિવાળા કેટલાક લોકો એમના સાન્નિધ્યમાં શાંતિ અનુભવતા. કંઈક આપત્તિ આવી પડી હોય, કંઈક વ્યક્તિગત કે કૌટુંબિક પ્રશ્નો હોય અને એમની પાસે જઈને માણસ વાસક્ષેપ નંખાવે અને માંગલિક સાંભળી આવે તો પોતાના પ્રશ્નો ઊકલી ગયા હોય એવા અનુભવની વાતો ઘણા પાસેથી મને સાંભળવા મળી છે.

ગુજરાનવાલા(પાકિસ્તાન)માં પૂજ્ય આત્મારામજી મહારાજ કાળધર્મ પામ્યા હતા અને જ્યાં સુંદર સમાધિ મંદિર ખંધાવવામાં આવ્યું હતું ત્યાં હિન્દુસ્તાન-પાકિસ્તાનના વિભાજન પછી જોનો જઈ શકતા ન હતા. શીષ્યોને પાકિસ્તાનમાં

આવેલા તેમના ગુરુદ્વારાઓમાં જ્યાં માટે પાકિસ્તાનની સરકાર સમાંતર ધોરણે જેમ છૂટ આપતી હતી તે જ રીતે જૈનો માટે પણ ગુજરાનવાલાની છૂટ ઉચ્ચ કક્ષાની સરકારી વ્યક્તિઓ સુધી પોતાની વાત પહોંચાડીને મૃગાવતીજીએ મેળવી આપવાનું કાર્ય કર્યું હતું. પાકિસ્તાનના ગુજરાનવાલામાં અને અન્યત્ર જૈન જ્ઞાનભંડારોમાં કેટલીય હસ્તપ્રતો રહી ગઈ હતી. પાકિસ્તાનની સરકાર પાસેથી એમાંથી છ હજાર જેટલી જૈન હસ્તપ્રતો મૃગાવતીજીએ પાછી મેળવી લાવવા માટેનું પોતાના આચાર્ય ભગવંતોની પ્રેરણા અને સહકારથી ભગીરથ કાર્ય કર્યું. જૈન-જૈનેતર શ્રેષ્ઠીઓ, અમલદારો, ધારાસભ્યો, સંસદસભ્યો, પ્રધાનો તેમનું કાર્ય કરવા તત્પર રહેતા.

સ્વર્ગસ્થ પૂજ્ય ગુરુવર્ય વિજયવલ્લભસૂરિજી માટે યોગ્ય સ્મારક કરવાની યોજના વિચારાતી હતી, પરંતુ વર્ષો પસાર થવા છતાં તે સાકાર થતી નહોતી. વડોદરામાં પૂજ્ય વિજયસમુદ્રસૂરિજીએ આ કાર્યની જવાબદારી ઉપાડી લેવા માટે પૂજ્ય મૃગાવતીજીને આજ્ઞા કરી. આજ્ઞા થતાં મૃગાવતીજી ઉચ્ચ વિહાર કરી દિલ્હી પહોંચ્યાં. દિલ્હી, અંબાલા, લુધિયાણા, જલંધર, હોશિયારપુર વગેરે સ્થળોના શ્રેષ્ઠીઓ સાથે વિચારવિનિમય કરીને તે માટે તેમણે જરૂરી વિહાર કર્યો. તેઓ અંબાલાથી દિલ્હી વિહાર કરતાં હતાં ત્યારે વિસામો લેવા રસ્તા પરના એક ખેતરમાં એક વૃક્ષ નીચે બેઠાં હતાં એ વખતે એ સ્થળ અને એનું વાતાવરણ એમને એટલાં બધાં ગમી ગયાં અને બાણે કોઈ દિવ્ય પ્રેરણા મળતી હોય

તેમ મનમાં ભાવના થઈ કે આ જ સ્થળે વલ્લભ સ્મારક કરવામાં આવે તો કેવું સારું ! જાણે વલ્લભ સ્મારકને ત્યાં સાકાર થતું મનોમન તેઓ નિહાળી રહ્યાં. દિલ્હી આવી સંઘના આગેવાનોને વાત કરી. દિલ્હીથી ૧૮-૨૦ કિલોમીટર દૂર એ નિર્જન સ્થળે કોણ જાય અને ત્યાં કેવી રીતે કામ થાય ? વળી તેની ઉપયોગિતા કેટલી ? તેવા પ્રશ્નો કઠાચ કેટલાકને ત્યારે થયા હશે. પરંતુ સમગ્ર રીતે જોતાં સંઘના આગેવાનોને લાગ્યું કે આજે ભલે એ સ્થળ દૂર હોય, પરંતુ હાઈવે પર આવેલી એ વિશાળ, રમણીય જગ્યા ભવ્ય સ્મારક માટે બધી જ રીતે અનુકૂળ છે. સમય જતાં દિલ્હી શહેરનો વિકાસ થશે ત્યારે એ સ્થળ દૂર નહિ લાગે. એ પ્રમાણે નિર્ણય લેવાયો અને એ જ સ્થળે ભવ્ય સ્મારક માટેની યોજના થઈ. મૃગાવતીજીની શુભ નિશ્રામાં હામરોની જન-મેદની વચ્ચે મહોત્સવપૂર્વક લાલા ખૈરાતીલાલ જૈનના હાથે ત્યાં શિલાન્યાસનો કાર્યક્રમ થયો. ત્યારપછી દાનનો પ્રવાહ વધુ વેગથી વહેવા લાગ્યો. તમિયત અસ્વસ્થ છતાં પૂજ્ય મૃગાવતીજીની ઉપસ્થિતિમાં વિશેષતઃ સંક્રાન્તિ દિનની ઉજવણી વખતે થોડાક જ મહિનાઓમાં લાખો રૂપિયાનાં વચનો મળી ચૂક્યાં હતાં. પૂ. મૃગાવતીજીની આ એક વિશિષ્ટ લખિંધ હતી.

પૂજ્ય મૃગાવતીજીને હંમેશાં ખાદી પહેરવાનો નિયમ હતો. આ નિયમને તેઓ ચુસ્તપણે પાળતાં હતાં. એમની બધી શિષ્યાઓ પણ ખાદી જ ધારણ કરે. વળી એમનો એવો પણ નિયમ હતો કે જે વ્યક્તિ જાતે ખાદી પહેરતી હોય તેની પાસેથી જ ખાદીનું કાપડ વહોરવું. ત્યાગ અને

સાદાઈની એમની ભાવના કેટલી ઊંચી હતી તે આ નિયમ પરથી જોઈ શકાય છે.

દિલ્હીના શ્રી રામલાલજી સાથે મૃગાવતીજી વિશે વાતનીકળતાં તેમણે કહ્યું હતું કે મૃગાવતીજી પંજાબમાં જ્યારે વિચરતાં ત્યારે એક ગામથી બીજે ગામ જવામાં એમને રસ્તો ખતાવવા માટે તથા સાધ્વીજીઓના રક્ષણ માટે કોઈ સાથીદાર-ચોકીદાર મોકલવાનું સૂચન કરીએ તો તેઓ તેને ઇન્કાર કરતાં. તેઓ કહેતાં કે ‘અમે અમારી મેળે અમારે માર્ગ શોધી લઈશું. અમને કોઈનો ડર નથી. અમે નિર્ભય છીએ. વળી વિહારમાં અમારી સાથે કોઈ પુરુષ ચાલતો હોય એ અમને ગમતું નથી. અમારા ચારિત્રપાલનમાં અમે એટલા ચુસ્ત રહેવા ઇચ્છીએ છીએ.’ પૂજ્ય મૃગાવતીશ્રીજી પોતાના બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં, સાધ્વી તરીકે પોતાના ચારિત્રપાલનમાં અત્યંત દૃઢ હતાં. સાંજના પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી તેઓ કોઈ પુરુષનું મુખ જોતાં નહિ અને તે પ્રમાણે પોતાની શિષ્યા સાધ્વીઓને પણ સાચવતાં.

કેટલાંક વર્ષ પહેલાં મૃગાવતીજીને છાતીમાં કેન્સર થયું ત્યારે ઓપરેશન વખતે એમણે જે ઘૈર્ય અને દૃઢ ચારિત્રપાલન કર્યું હતું તેની વાતો પણ તેમના પ્રત્યે અત્યંત આદરભાવ પેદા કરે એવી છે. દિલ્હીમાં તેઓ ઓપરેશન માટે એમ્બ્યુલન્સમાં નહિ પણ નવ કિલોમીટર જેટલું અંતર પગે ચાલીને હોસ્પિટલ ગયાં હતાં. ઘણી અંશક્રિત હતી છતાં લિક્વિડનો ઉપયોગ તેમણે નહોતો કર્યો, પણ દાઢર ચઢીને ગયાં હતાં. હોસ્પિટલનાં બીજાનાં વાપરેલાં સાધનો—

અર્થોમીટર, ઇન્જેક્શનની સીરીન્જ, ઝલડપ્રેશર માપવાનું યંત્ર વગેરે ન વાપરતાં પોતાનાં અલગ રખાવ્યાં હતાં. પોતાની પાટ જુદી રખાવી હતી. ઓપરેશન વખતે પોતાને કોઈનું પણ લોહી ચડાવવામાં ન આવે તે માટે ખાસ સૂચના આપી હતી ઓપરેશન પછી ડોક્ટરે કહ્યું હતું કે શરીરે પરસેવો ન થવો જોઈએ અને તે માટે પ'ખો વાપરવો પડશે. પરંતુ મૃગાવતીજીએ તેની પણ ના પાડી હતી. હોસ્પિટલમાં પોતાની જગ્યા એવી પસંદ કરાવી હતી કે જ્યાંથી રોજ સવારના જિનમંદિરના શિખરનાં દર્શન થઈ શકે. હોસ્પિટલના કેટલાયે દાકતરો, નર્સો, અન્ય દર્દીઓ વગેરે રોજ તેમની પાસે વાસક્ષેપ નખાવવા આવતાં. ઓપરેશન પછી હોસ્પિટલમાંથી જ્યારે તેમને રજા આપવામાં આવી ત્યારે પણ લિક્કટ, સ્ટ્રેચર કે વાહનનો ઉપયોગ તેમણે નહોતો કર્યો. રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં તેઓ થાકી જાય તો શિષ્યા-સાધ્વીજીનો ટેકો લઈ જિભાં રહેતાં. એમ ધીમે ધીમે વિહાર કરી દિલ્હીમાં દરિયાગંજથી રૂપનગર પાંચ દિવસે તેઓ પહોંચ્યાં હતાં.

રવિવાર, તા. ૧૫મી જૂન ૧૯૮૬ના રોજ દિલ્હીમાં સંકાંતના દિવસ નિમિત્તે તેમજ સ્વર્ગસ્થ પૂજ્ય આત્મારામજી મહારાજની પુણ્યતિથિ નિમિત્તે એક કાર્યક્રમ યોજવામાં આવ્યો હતો. તે પ્રસંગે મારા મિત્ર શ્રી શૈલેશભાઈ કોઠારી સાથે ત્યાં મારે ઉપસ્થિત રહેવાનું થયું હતું એ પ્રસંગે જ દિવસ પૂજ્ય મૃગાવતીજી પાસે બેસવાનું સદ્લાભ્ય સાંપડ્યું. પોતાને કેન્સરનો વ્યાધિ થયો છે અને દિવસે દિવસે આયુષ્ય ક્ષીણ

થતું જાય છે એ વિશે પોતે સ્વસ્થતાપૂર્વક, સમતાપૂર્વક સભાન હતાં એ એમની વાતચીત પરથી સ્પષ્ટ થતું હતું. કેન્સરના વ્યાધિને કારણે તેમને શારીરિક પીડા અસહ્ય રહેતી. થોડુંક બોલતાં હાંફ ચડી જતો. પંદર-પચીસ મિનિટથી વધારે બેસી શકાતું નહિ. તરત સૂઈ જવું પડતું. વળી પાછી સ્વસ્થતા આવે એટલે બેઠાં થાય. વાતચીત કરે. કાને ઓછું સંભળાતું. એટલે બીજાઓને મોટેથી બોલવાનું કહેતાં. એ પણ બરાબર ન સમજાય એટલે એમની શિષ્યાઓ એમના કાન પાસે મોટેથી ફરીથી તે તે વાક્યો બોલે અને મૃગાવતીજી તે પ્રમાણે પ્રસન્ન વદને ઉત્તર આપે. એમની શારીરિક અસ્વસ્થતા આટલી બધી હોવા છતાં એમનું આત્મિક બળ ઘણું મોટું હતું. આગલે દિવસે બહારગામથી પધારેલાં ઘણાંબધાંની સાથે સતત વાતચીત કરવાનો પરિશ્રમ થયો હતો. સંક્રાંતિના દિવસે એમની નિશ્રામાં સ્મારક પરનાં જિન મંદિર માટેની જિન પ્રતિમાઓની બોલી બોલવાનો કાર્યક્રમ હતો. એટલે એ દિવસે સભામાં પાંચ-છ કલાક સતત બેસવું પડે એમ હતું. પૂજ્ય મૃગાવતીજીનું આત્મબળ એટલું મોટું હતું કે સતત પાંચ-છ કલાક સુધી તેઓ સ્વસ્થતાપૂર્વક બેઠાં અને કાર્યક્રમ દરમ્યાન પ્રાસંગિક વક્તવ્ય પણ રજૂ કર્યું. એ જ દિવસે બપોરે આત્માનંદ જૈન સભાના કાર્યકર્તાઓ અને પ્રતિનિધિઓની સભા હતી. તેમાં પણ લગભગ અઢી કલાક તેઓ સ્વસ્થતાપૂર્વક બેઠાં હતાં અને દોરવણી આપતાં રહ્યાં હતાં. એ પ્રસંગે શરીરની અંદર અસહ્ય પીડા છતાં પ્રસન્ન અને સસ્મિત વદને બધી કાર્યવાહીમાં એમણે ભાગ લેતાં અમે જ્યાં ત્યારે એમની આ આત્મિક

શક્તિની સવિશેષ પ્રતીતિ થઈ હતી.

પૂજ્ય મૃગાવતીજીના કાળધર્મના આગલા દિવસે ૧૭મી જુલાઈએ અત્યંત ગંભીર બીમારીના, અંતિમ ઘડીના સમાચાર ઠેર ઠેર પ્રસરી ગયા. સેંકડો માણસો દિલ્હી પહોંચી ગયા. મારા મિત્ર શૈલેશભાઈ કોઠારી પણ વિમાનમાં દિલ્હી પહોંચી ગયા. હું સંજોગવશાત્ ન જઈ શક્યો. મૃગાવતીજી તદ્દન અશક્ત થઈ ગયાં હતાં, પરંતુ વાતચીત કરી શકતાં હતાં. શૈલેશભાઈને જોતાં જ એમણે પ્રશ્ન કર્યો, 'પ્રોફેસર રમણભાઈ નથી આવ્યા?' શૈલેશભાઈએ મુંબઈ પાછા આવીને જ્યારે આ વાત મને કરી ત્યારે પૂજ્ય મૃગાવતીજીએ અંતિમ ઘડીએ પણ મને યાદ કર્યો એથી ધન્યતા અનુભવી.

પૂજ્ય મૃગાવતીજીના પાર્થિવ દેહનો અગ્નિસંસ્કાર વડલલ સ્મારકમાં થયો એમાં પણ કોઈ દૈવી સંકેત હશે! એ પ્રસંગે એમની સ્મૃતિ માટે લાખો રૂપિયાનું ફંડ થોડા કલાકમાં જ થયું એ પણ જેવીતેવી વાત નહોતી.

પૂજ્ય મૃગાવતીજીના હૈયામાં સર્વ પ્રત્યે પ્રેમનો, કલ્યાણનો સ્રોત એટલો બધો વહેતો રહ્યો હતો કે અગ્નિ-સંસ્કાર વખતે સિન્દર-એ'શીની ઉંમરનાં માણસો પણ યોલતાં હતાં કે, 'આજે અમે જાણે અમારી માતા ગુમાવ્યાનું દુઃખ અનુભવીએ છીએ.'

પૂજ્ય મૃગાવતીજીને આથી વધુ સુંદર અંજલિ કયા શબ્દોમાં હોઈ શકે?

પૂ. શ્રી લીલાવતીબાઈ મહાસતીજી

પરમ પૂજ્ય મહાસતી શ્રી લીલાવતીબાઈ સ્વામી શનિ-
વાર તા. ત્રીજી જુલાઈ ૧૯૮૩ના રોજ રાત્રે પોણાબાર વાગે
સુરેન્દ્રનગરમાં કાળધર્મ પામતાં જૈન સમાજને એક પરમ
તેજસ્વી, બાળપ્રહ્લાચારી, વિદુષી સાધ્વીજી મહારાજની ખોટ
પડી છે.

તેમના કાળધર્મના સમાચાર તરત સમગ્ર સૌરાષ્ટ્રમાં
તથા અમદાવાદ, મુંબઈ, કલકત્તા વગેરે સ્થળોએ ઝડપથી
પ્રસરી ગયા. અને સ્વિવારે અનેક ઠેકાણેથી જૈન સંઘના
આગેવાનો સુરેન્દ્રનગર આવી પહોંચ્યા. બપોરે ત્રણ વાગ્યે
એમની પાલખી નીકળવાનો સમય હતો, તે પહેલાં તે
સ્થાનિક અને બહારગામના હજારો ભાવિકો સુરેન્દ્રનગરમાં
તેમનાં અંતિમ દર્શન માટે ઉપાશ્રયે એકત્ર થયા હતા. એ
દિવસે ધ્રાંગધ્રામાં સ્થાનકવાસી મોટા સંઘના ઉપાશ્રયના નવા
મકાનના ઉદ્ઘાટનનો પ્રસંગ હતો. મુંબઈથી ધણા માણસો
એ પ્રસંગે ધ્રાંગધ્રા પહોંચ્યા હતા. ઉદ્ઘાટનનો પ્રસંગ સાહાર્થ-
થી પતાવી તેઓ સહુ સુરેન્દ્રનગર પહોંચી ગયા હતા. આ
પ્રસંગે મારે પણ ધ્રાંગધ્રા અને સુરેન્દ્રનગરમાં ઉપસ્થિત રહે-
વાનું બન્યું હતું.

હજારોની માનવમેદની વચ્ચે પૂ. લીલાવતીબાઈના પાર્થિવ
દેહની અંતિમ સંસ્કારવિધિ કરવામાં આવી હતી.

સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયમાં પૂ. લીલાવતીબાઈનો પ્રભાવ

ઘણો મોટો રહ્યો હતો. લગભગ ૪૮ વર્ષના દીક્ષાપર્યાય દરમિયાન એમના હાથે ઘણાં મોટાં મોટાં કાર્યો થયાં છે અને સંખ્યાબંધ શ્રાવિકાઓએ દીક્ષા લીધી છે. પ. પૂ. મંગુલાબાઈ મહાસતીજી તથા પ. પૂ. મુક્તાબાઈ મહાસતીજી સહિત એમની શિષ્યાઓની સંખ્યા ૭૩ની છે, જેમાં પાંચેક તો યુનિવર્સિટીની ગ્રેજ્યુએટ છે. (મારા વડીલ મિત્ર શ્રી વાડીલાલ જેઠાલાલ શાહની જે દીકરીઓ પૂ. મનીષાબાઈ તથા પૂ. પ્રિયદર્શનાબાઈ પણ એમની જ શિષ્યાઓ છે.) એક દીક્ષા તો પંદરેક દિવસ પછી આપવાનું ગોઠવવામાં આવ્યું હતું. પરંતુ તે પહેલાં લીલાવતીબાઈ કાળધર્મ પામ્યાં. શિષ્યાઓનો આવડો મોટો સમુદાય બતાવે છે કે સમાજ ઉપર પૂ. લીલાવતીબાઈનો પ્રભાવ કેટલો બધો હતો.

પૂ. લીલાવતીબાઈનો જન્મ સં. ૧૯૭૫ના માગશર સુદ તેરસને રવિવારના રોજ બર્મામાં થયો હતો. નાનપણથી જ તેમનામાં વૈરાગ્યના સંસ્કાર પડેલા હતા અને ૧૮ વર્ષની ઉંમરે સં. ૧૯૯૨ના જેઠ સુદ અગિયારસને દિવસે તેમણે લીંબડી સંપ્રદાય(છ કોટિ)નાં પ. પૂ. દિવાળીબાઈ મહાસતી પાસે વાંકાનેર મુકામે ભાગવતી દીક્ષા ગ્રહણ કરી હતી. કડક આરિચ્છપાલન, ઉત્તમ કોટિની જ્ઞાનની આરાધના, પ્રખર વ્યાખ્યાનશક્તિ વગેરે દ્વારા એમણે પોતાના સમુદાયમાં અગ્ર-ગણ્ય સ્થાન મેળવ્યું હતું. એમણે સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાત અને મુંબઈ સુધીના વિહારો દરમિયાન પોતાનાં વ્યાખ્યાનો વડે અનેક લોકોને પ્રભાવિત કર્યાં હતા. તેમનાં વ્યાખ્યાનોના કેટલાક સંગ્રહો પ્રગટ થયા છે. મુંબઈમાં એમણે કાંદાવાડી,

માટુંગા, બેરીવલી, ઘાટકોપર, દાદર, પાર્લેમાં એમ છ ચાતુર્માસ કર્યાં હતાં. તેઓ મુ'બઈમાં પધાર્યાં ત્યારે તેમની સાથે ૨૧ શિષ્યાઓ હતી અને તેઓ મુ'બઈથી છેલ્લે વિહાર કરીને ગયાં ત્યારે ૪૨ શિષ્યાઓ હતી. આ ખતાવે છે કે એમનું પોતાનું જીવન મુમુક્ષુ આત્માઓને માટે કેટલું બધું પ્રેરક હતું! માતા જેવાં અપાર વાત્સલ્યના કારણે એમની શિષ્યાઓને પણ એમનું સાન્નિધ્ય છોડવું ગમતું નહિ. તેઓ પોતે ચારિત્ર્યપાલનમાં અત્યંત કડક હતાં. મુ'બઈ જેવા શહેરમાં ગોચરી વગેરે બાબતમાં ક્યારેક થોડી શિથિલતા આવી જવાને સંભવ રહે પરંતુ ત્યાં પણ તેઓ પોતે કડક પાલનના ચુસ્ત આગ્રહી રહ્યાં હતાં, અને તે માટે પોતાની શિષ્યાઓને પ્રેરણા અને પ્રોત્સાહન આપતાં રહ્યાં હતાં.

મુ'બઈમાં શ્રમણી વિદ્યાપીઠના પદવીદાન પ્રસંગે મારે એમને પ્રથમ વાર મળવાનું થયું હતું ત્યારે એમની સાથેની વાતચીતની તથા એમના ઉચ્ચ વિચારોની મારા ચિત્ત ઉપર ઊંડી છાપ પડી હતી.

સ્વ. પૂ. લીલાવતીબાઈ મહાસતીજીના ભગ્યાત્માને શાંતિ હો અને ભાવાદરપૂર્ણ વંદના હો !

પૂ. શ્રી કુંદકુંદસૂરિજી મહારાજ

પ. પૂ. શ્રીમદ્ વિજયકુંદકુંદસૂરીશ્વરજી મહારાજ વિ.સં. ૨૦૩૬ના કાગળ સુદ ૪ ને ગુરુવાર, તા, ૧૭મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૮૩ના દિને સવારે ૧૦-૦૩ કલાકે જન્મ-ખંભાણિયામાં ૬૪ વર્ષની વયે કાળધર્મ પામ્યા. એમના કાળધર્મના સમાચાર છાપામાં વાંચતાં મેં એમના પરમ ભક્ત શ્રી શશીકાન્તભાઈ મહેતાનો રાજકોટ ફોનથી સંપર્ક કર્યો હતો. એમણે કહ્યું કે પોતે અંતિમ સમયે ત્યાં હાજર હતા અને એક જૈન સાધુભગવંતનું સમાધિમરણ કેવું અપૂર્વ હોઈ શકે તે તેમને પ્રત્યક્ષ જોવા મળ્યું હતું.

વર્તમાન જૈન શ્રમણ સમુદાયમાં જેમના પ્રત્યે આપણને અત્યંત પૂજ્યભાવ થાય એવા કેટલાક આચાર્યોમાં પૂ. શ્રી કુંદકુંદસૂરીશ્વરજીને ગણાવી શકાય. તેઓ ગચ્છાધિપતિ પરમ શાસન પ્રભાવક પૂ. વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના પ્રશિષ્ય અને પૂ. પં. સ્વ. ભદ્રંકરવિજયજી ગણિવર્ધના શિષ્ય હતા. પૂ. રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજનાં શિષ્યરત્નોમાં પંન્યાસજી મહારાજ તરીકે સુપ્રસિદ્ધ, નમસ્કાર મહામંત્રના પરમ આરાધક અને વિવિધ શાસ્ત્રીય વિષયો ઉપર સ્વાનુભૂતિને આધારે મૌલિક પ્રકાશ પાડનાર એવા શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજના નામથી લાગ્યે જ કોઈ ધર્માનુરાગી નવકાર મહામંત્રના આરાધક જૈન અપરિચિત હશે. પૂ. પંન્યાસજી મહારાજના કાળધર્મ પછી પટ્ટધર શિષ્ય શ્રી કુંદકુંદસૂરિજી મહારાજના

શિરે એમના સમુદાયની જવાબદારી આવી હતી. તેઓ પોતાના ગુરુમહારાજની પાછળ પાછળ આટલા જલદી આપણી વચ્ચેથી વિદાય લેશે એવી કલ્પના નહોતી.

પોતાના ગુરુ ભગવંતની જેમ શ્રી કુંદકુંદસૂરિજીએ પણ નમસ્કાર મહામંત્રની અનેરી આરાધના કરી હતી. એમણે 'નમસ્કાર ચિંતામણિ' નામનો જે દળદાર ગ્રંથ લખ્યો છે તે પણ એ વિષયનો માહિતીસભર પ્રમાણભૂત ગ્રંથ ગણાય છે.

૫. કુંદકુંદસૂરિજીનો જન્મ વિ. સં. ૧૬૭૫માં સૌરાષ્ટ્રના હાલારના મોટામાંઠા નામના ગામમાં થયો હતો. એમનું પૂર્વાશ્રમનું નામ કેશવજીભાઈ હતું. એમના પિતાનું નામ પુંજભાઈ અને માતાનું નામ માંકાબહેન હતું. એમના તેઓ પાંચમા પુત્ર હતા. પિતાનો વ્યવસાય ઘી વેચવાનો તથા ખેતીનો હતો. એમની આર્થિક સ્થિતિ સાધારણ હતી. કિશોર કેશવજીભાઈને રમતગમતો કરતાં વાંચનમાં વધુ રસ હતો. એમના મોટા ભાઈઓ મુંબઈમાં નોકરી કરતા હતા. પ્રાથમિક શાળાનો અભ્યાસ મોટામાંઠામાં કર્યા પછી કિશોર કેશવજીભાઈ મુંબઈ આવી, ભાઈઓ સાથે રહી કચ્છી વીસા ઓસવાળ હાઈસ્કૂલમાં અભ્યાસ કરવા લાગ્યા હતા. શાળામાં તેઓ પોતાના વર્ગમાં પ્રથમ નંબરે રહેતા. ત્યારે ભારતની આઝાદીની ચળવળ ચાલતી હતી. કેશવજીભાઈ એનાથી રંગાયા હતા અને ચુસ્ત ખાદીધારી બન્યા હતા.

કેશવજીભાઈ મૅટ્રિક સુધીનો અભ્યાસ પૂરો કરતાં પહેલાં પોતાના કુટુંબના ઘીના વ્યવસાયમાં જોડાયા. પરંતુ તેમનું મન વેપાર કરતાં ધર્મમાં વધુ લાગ્યું હતું. તેઓ આયંબિલની

ઓળી તથા ખીજી તપશ્ચર્યાઓ કરતા હતા.

કેશવજીભાઈના મોટા ભાઈ માણેકલાલે ચાલીસ વર્ષની વયે પૂ. પંન્યાસ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી પાસે દીક્ષા લીધી હતી. તેમને વંદન કરવા જતાં તેઓ ભદ્રંકરવિજયજીના સંપર્કમાં આવ્યા હતા. પૂ. ભદ્રંકરવિજયજીનું એક જ વ્યાખ્યાન સાંભળીને કેશવજીભાઈને દીક્ષા લેવાનું મન થયું. પરંતુ તે માટે માતાપિતાની સંમતિ ન મળી. આથી દીક્ષા ન લેવાય ત્યાં સુધી રોટલો અને છાશ જેવી ખેત્રણ વાનગી જ વાપરવાનો અને આહાર ઉપર સંયમ ધારણ કરવાનો એમણે નિર્ણય કર્યો. દરમિયાન મુંબઈમાં પૂ. શ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરિએ ઉપધાન તપની આરાધના કરાવેલી. તેમાં જોડાવાની કેશવજીભાઈને તક મળી. આથી એમની ત્યાગ-વૈરાવ્યની ભાવનાને પોષણ મળ્યું અને પૂ. શ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરિની વાણીનો લાભ મળ્યો. એથી દીક્ષા લેવાનો એમનો સંકલ્પ વધુ દઢ થયો.

ત્યારપછી કેશવજીભાઈને વેપાર અર્થે મહારાષ્ટ્રમાં યવતમલ નામના નગરમાં બે વરસ રહેવાનું થયું. એ વખતે પંન્યાસ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી પણ મહારાષ્ટ્રમાં વિચરતા હતા. આથી તેમની વાણીનો લાભ કેશવજીભાઈને મળ્યો. એમની પાસે દીક્ષા લેવાનો એમણે નિર્ણય કર્યો. પરિવાર તરફથી સંમતિ મળતાં તેવીસ વર્ષની યુવાન વયે એમણે મહારાષ્ટ્રમાં નાસિક પાસે વણી નામના ગામમાં વિ. સં. ૧૯૯૮માં પંન્યાસ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી પાસે દીક્ષા લીધી. એમનું નામ મુનિ કુંદકુંદવિજયજી રાખવામાં આવ્યું. એ

જ દિવસે રાજસ્થાનના એક ગૃહસ્થ શ્રી પ્રેમચંદભાઈએ પણ પંન્યાસજી મહારાજ પાસે દીક્ષા લીધી અને એમનું નામ પ્રદ્યોતનવિજયજી રાખવામાં આવ્યું.

દીક્ષા પછીનાં પ્રથમ પાંચ વર્ષ સુધી મુનિ શ્રી કુંદ-કુંદવિજયજીએ જે જ દ્રવ્યથી એકાસણાં કર્યાં. પૂ. શ્રી વિજયપ્રેમસૂરિજી, પૂ. શ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરિજી તથા પૂ. પં. શ્રી ભદ્રંકરવિજયજીના સાન્નિધ્યમાં એમના સંયમજીવનનું સરસ ઘડતર થયું હતું.

પૂ. કુંદકુંદસૂરિની હાલારની એમની જ્ઞાતિના ઘણા લોકો પૂર્વ આફ્રિકામાં વસે છે, એના લીધે એમનાં પુસ્તકોનો પ્રચાર પૂર્વ આફ્રિકામાં ઘણો બધો રહ્યો છે. પરિણામે પૂર્વ આફ્રિકાના જૈનોના ધર્મજીવન પર એમનો પ્રભાવ ઘણો બધો પડ્યો છે. પૂર્વ આફ્રિકામાં મોઝામ્બાસા, નાઈરોબી ઇત્યાદિ શહેરોમાં ભગવાન મહાવીરના ૨૫૦૦ માં નિર્વાણ મહોત્સવ પ્રસંગે અમારે વ્યાખ્યાનો આપવા માટે જવાનું થયું હતું ત્યારે શ્રી કેશવજીભાઈ રૂપશીભાઈ, શ્રી વાઘજીભાઈ ગુડકા વગેરે સંઘના આગેવાનો સાથેની વાતચીત દ્વારા જાણવા મળ્યું હતું અને પ્રત્યક્ષ પણ જોવા મળ્યું હતું કે શ્રી કુંદકુંદવિજયજીનાં પુસ્તકો, લેખો, પત્રો, ઇત્યાદિ ત્યાંના લોકોને માટે કેટલાં બધાં પ્રેરણારૂપ બની રહ્યાં હતાં.

પૂ. કુંદકુંદસૂરિજીને મારે પિંડવાડામાં અને પાલીતાણામાં, એમ બે વખત મળવાનું થયું હતું. પાલીતાણામાં હું એમને વંદન કરવા ગયો હતો ત્યારે બહુ નિરાંતે એમની સાથે ઘણા વિષયો પર ઘણી વાતો થઈ હતી. એ વખતે

એમણે મને પોતાનાં લખેલાં ઘણાં પુસ્તકો વાંચવા માટે લેટ આપ્યાં હતાં. પૂ. કુંદકુંદસૂરિજીને મળીએ ત્યારે એમની સરળતા અને પવિત્રતાની સુવાસ આપણને ઊંડી સ્પર્શી જાય. એક જ્ઞાની ભગવંત કેટલા બધા પવિત્ર અને સરળ હોઈ શકે તેના ઉદાહરણરૂપ એમનું જીવન હતું.

પૂ. કુંદકુંદવિજયજી, પોતાના ગુરુભગવંત પંન્યાસજી મહારાજની જેમ પદવીથી વિમુખ હતા. આડત્રીસ વર્ષનો દીક્ષાપર્યાય થયો છતાં તેઓ મુનિ પદથી જ સંતુષ્ટ હતા. પરંતુ વિ. સં. ૧૬૩૬માં પાટણમાં પંન્યાસજી મહારાજ કાળધર્મ પામ્યા તે પછી સંઘના આગ્રહથી અને ગચ્છાધિપતિ પૂ. શ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરિજીની આજ્ઞાથી એમણે પદવી સ્વીકારી હતી. એમને વિ. સં. ૨૦૩૭માં ભગવતીસૂત્રના યોગોદ્ઘનપૂર્વક વિજયકનકચંદ્રસૂરિના હાથે ગણિ-પંન્યાસની પદવી આપવામાં આવી હતી અને વિ. સં. ૨૦૩૮ માં અમદાવાદમાં આચાર્યની પદવી આપવામાં આવી હતી.

પૂ. કુંદકુંદસૂરિજીનો લગભગ એકતાલીસ વર્ષનો દીક્ષા-પર્યાય હતો. આ દીક્ષાપર્યાયમાં એમણે વિવિધ અનુષ્ઠાનો, યાત્રાઓ, છ-રી પાળતા સંઘ, ઉપધાનતપ, અંથલેખન ઇત્યાદિ દ્વારા ધર્મની ઘણી સારી પ્રભાવના કરી હતી. એમના સાતેક શિષ્યોમાં એમના સંસારી ભત્રીજા પૂ. શ્રી વજ્રસેનવિજયજીનો પણ સમાવેશ થાય છે.

પૂ. કુંદકુંદસૂરિજીએ લગભગ એંસી જેટલાં પુસ્તકો લખ્યાં છે. એમાં ‘નમસ્કાર ચિંતામણિ’, ‘આનંદધન ચોવીસી ભાવાર્થ’, ‘યશોવિજયજી ચોવીસી ભાવાર્થ’, ‘આરાધનાસાર’,

‘નમસ્કાર મહામંત્રનાં દષ્ટાંતો’, ‘જપ સાધના’, ‘મંગલપ્રકાશ’, ‘ચિત્રલેખાની ચતુર વાતો’, ‘ઐધદાયક દષ્ટાંતો’ (અગિયાર ભાગ), ‘સમાધિસુધા’ વગેરે ગ્રંથો સુપ્રસિદ્ધ છે. એમાંનાં કેટલાંક પુસ્તકો વિદ્રતાપૂર્ણ છે અને કેટલાંક પુસ્તકો સામાન્ય વાચકો માટે ઐધપ્રેરક છે.

આચાર્યની પદવી પછી શ્રી કુંદકુંદસૂરિજીની તખિયત સારી રહેતી ન હતી. તેમને અમદાવાદમાં કમળો થયો હતો. ત્યારપછી તેમને કિડનીની તકલીફ થઈ હતી, અને દિવસે દિવસે તે વધતી જતી હતી. તેમ છતાં તેમણે પોતાની સંયમ-આરાધનામાં જરા પણ શિથિલતા આવવા દીધી નહોતી. અમદાવાદમાં છેલ્લા ચાતુર્માસ પછી ભ્રમખંભાળિયામાં આવીને લગભગ ચારસો આરાધકોને ઉપધાનતપની આરાધના તેમણે શરૂ કરાવી હતી. ઉપધાનતપમાં સવારથી તે સાંજ સુધી આખો દિવસ વિવિધ પ્રકારની ધર્મક્રિયાઓ કરવા-કરાવવાને કારણે શ્રમ પડે એ સ્વાભાવિક છે. પોતાની લથડતી તખિયત છતાં પૂ. કુંદકુંદસૂરિજીએ આ જવાબદારી ઉપાડી હતી. પોતાનો દેહ હવે વધુ સમય ટકવાનો નથી એનો અણસાર એમને આવી ગયો હતો. તેમ છતાં તેઓ ચિત્તની પૂરેપૂરી સ્વસ્થતા ધરાવતા હતા. એમની માંદગી કાગણુ સુદ એકમે ગંભીર બનતાં ત્યાં ઉપસ્થિત થયેલા જુદા જુદા સંઘના આગેવાનોએ ચાર્ટર્ડ વિમાન કરીને એમને અમદાવાદ કે મુંબઈ જેવા મોટા શહેરની હોસ્પિટલમાં દાખલ કરવા માટે વિચાર કર્યો, પરંતુ તેની ખબર પડતાં પૂ. કુંદકુંદસૂરિજીએ તે માટે સ્પષ્ટ ઇન્કાર કર્યો હતો. એમણે સલામ અવસ્થામાં

પોતાના જ હાથે ચિકી લખી અને ત્યાં ઉપસ્થિત રહેલા પોતાના વડીલ ગુરુબંધુ પૂ. શ્રી મહાસેનવિજયજી મહારાજને આપી હતી. એમાં લખ્યું હતું, ‘આ બીમારીમાં કદાચ હું બેલાન બની જાઉં તો મારા ચારિત્રધર્મને બાધક એવી કોઈ પ્રવૃત્તિ મારા શરીર અંગે કરશો નહિ.’

પોતાની અંતિમ ક્ષણોમાં પૂ. કુંદકુંદસૂરિજીના ઉદ્ગારો હતા કે ‘મારા દાદા ગુરુમહારાજ શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્ર-સૂરીશ્વરજી મહારાજે મને ચારિત્રધર્મ આપ્યો, મારા પૂજ્ય ગુરુમહારાજ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજે મને મૈત્રીભાવથી નવડાવી દીધો અને શ્રી સકળ સંઘે મને વાત્સલ્યભાવનું દાન કયું’. હવે મારે શી ખામી છે? મારી તમે જરા પણ ચિંતા ન કરશો. હું સારા સ્થાને જાઉં છું.’

ત્યારપછી બરાબર ૧૦-૦૨ કલાકે એમણે કહ્યું, ‘મને પદ્માસને બેસાડો અને ભગવાનનાં દર્શન કરાવો.’ એટલે તેમને બેઠા કરી પદ્માસને બેસાડવામાં આવ્યા અને શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ ભગવાનનાં દર્શન કરાવવામાં આવ્યાં. એ દર્શન કરતાં કરતાં તેઓ બોલ્યા, ‘નમો જિજ્ઞાણુ’ અને પછી તરત જ તેમણે આંખ ઢાળી દીધી. બરાબર ૧૦-૦૩ કલાકે એમણે દેહ છોડી દીધો. એક વિરલ પ્રકારનું સમાધિમરણ તેઓ પામ્યા. આવું સમાધિમરણ માત્ર ઈચ્છાથી નથી આવી શકતું. દીર્ઘ સમયની સાધના હોય તો જ તે સંભવિત છે. પૂ. કુંદકુંદસૂરિજીના જીવનમાં પરમાત્મા પ્રત્યેની અપાર ભક્તિ, નવકારમહામંત્રની દીર્ઘ સાધના, નૈષ્ઠિક પ્રહાર્યર્યનું ચુસ્ત પાલન, પોતાના ગુરુ પ્રત્યે સમર્પિત ભાવ, ત્યાગ, સંયમ,

સરળતા, ગુણાનુરાગીપણું, વાણીની મધુરતા, સહિષ્ણુતા, સમભાવ, જીવમાત્ર પ્રત્યે મૈત્રી, પ્રમોદ આદિ ભાવના, સ્વાધ્યાય, લેખન, મનનચિંતનમાં સતત અનુરક્તિ, પંચસૂત્રનું રટણચિંતન વગેરે જે હતાં તેને લીધે તેઓ બહુ જીવ્થી કેટિના શ્રમણ બન્યા હતા અને એમની આ આરાધનાએ એમને સમાધિ-મરણ અપાવ્યું. એમણે છેલ્લે 'સમાધિસુધા' નામનું પુસ્તક લખ્યું હતું, જાણે કે પોતાની પૂર્વતૈયારી તરીકે જ એ પુસ્તક લખાયું હોય!

સ્વ. પૂજ્ય શ્રી કુંદકુંદસૂરીશ્વરજીને આપણી કેટિશઃ સાદર વંદના હો!

પૂ. શ્રી અભયસાગરજી મહારાજ

પ. પૂ. શ્રી અભયસાગરજી મહારાજ ઊંઝા મુકામે વિ.સં. ૨૦૪૩ના કારતક વદ ૯, તા. ૨૬ મી નવેમ્બર, ૧૯૮૬ના રોજ અપોરના સમયે બાસઠ વર્ષની વયે કાળધર્મ પામ્યા હતા. કેટલાક સમય પહેલાં થયેલા પક્ષાઘાતના હુમલા પછી એમની તબિયત અસ્વસ્થ રહ્યા કરતી હતી. એમના કાળધર્મથી એક મહાન આરાધક મહાત્માની આપણને ખોટ પડી છે.

લગભગ ત્રણેક દાયકા પહેલાં હું મિકાનેરમાં શ્રી અગરચંદ્રજી નાહટાના ઘરે હતો ત્યારે પૂજ્ય અભયસાગરજી મહારાજને હું ક્યારેય મળ્યો ન હતો એવું બાણીને નાહટાજીએ આશ્ચર્ય વ્યક્ત કર્યું હતું. એમણે ભલામણ કરી કે મારે અભયસાગરજી મહારાજને જરૂર મળવું જોઈએ. વિશુદ્ધ ચારિત્રપાલન, ઊંડું શાસ્ત્રજ્ઞાન અને યોગવિદ્યા તથા મંત્ર-વિદ્યાના પરમ આરાધક એવા અભયસાગરજી મહારાજને મળવાની તાલાવેલી ત્યારથી મને લાગી હતી.

આગમોદ્ધારક તરીકે સુવિખ્યાત બનેલા સ્વ. સાગરાનંદ-સૂરિ મહારાજના કેટલાક શિષ્યોએ માળવામાં મધ્યપ્રદેશમાં વિચરવાનું વધુ રાખેલું, એ એમનું મુખ્ય કાર્યક્ષેત્ર થઈ ગયેલું. એવા સાધુઓમાં સ્વ. પૂ. ઉપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરજી મહારાજનું નામ પણ મુખ્ય હતું. તેઓ રાજગઢ, મોહનખેડા, ભોપાલ, લક્ષમણી, અલિરાજપુર, દાહોદ, ગોધરા, લુણાવાડા વગેરે સ્થળોએ વિચરતા હતા.

મારા વડીલ મિત્ર સૂરતના સ્વ. કેસરીચંદ (બાબુભાઈ) હીરાચંદ પૂ. ધર્મસાગરજી મહારાજ અને પૂ. અભયસાગરજી

મહારાજ પાસે દર વર્ષે અચૂક વંદન કરવા જતા. મારે અભયસાગરજી મહારાજને મળવું હતું. તેમનું ચોમાસું ત્યારે લુણાવાડામાં હતું. કેસરીચંદલાઈ મને લુણાવાડા લઈ ગયા. ત્યાં અભયસાગરજી મહારાજને પ્રથમ વાર મળવાનું થયું હતું. ત્યારે મારે રસનો વિષય મધ્યકાલીન જૈન ગુજરાતી સાહિત્યનો હતો અને એ વિષયમાં અભયસાગરજી મહારાજે પણ ઠીક ઠીક કામ કર્યું હતું. એથી એમની સાથે તરત આત્મીયતા બંધાઈ હતી. લુણાવાડાથી અમે રાજગઢ ગયા. ત્યાં ધર્મ-સાગરજી મહારાજનું ચોમાસું હતું. ધર્મસાગરજી મહારાજને પણ હું ત્યારે પહેલી વાર મળ્યો. તેઓ ઉચ્ચ તપસ્વી અને ઉચ્ચવિહારી હતા. ચાર-છ દિવસના ઉપવાસ પછી દસ માઈલનો વિહાર કરવો હોય તો તેટલું ચાલવાની સ્કૂર્તિ ધર્મસાગરજી મહારાજમાં હતી. ગૃહસ્થપણામાં ધર્મસાગરજીના પુત્ર તે જ અભયસાગરજી. લગભગ છ વર્ષની વયે એમણે પિતા ધર્મ-સાગરજી પાસે દીક્ષા લીધી. પિતા-પુત્ર તે ગુરુ-શિષ્ય બન્યા. માળવાના લોકો ઉપર તેઓ બંનેનું, વિશેષતઃ પૂ. ધર્મસાગરજીનું પ્રભુત્વ ઘણું મોટું રહ્યું હતું.

અભયસાગરજી મહારાજને ત્યારપછી પાલિતાણામાં આગમ મંદિરમાં કેટલીય વાર મળવાનું થયું હતું. આખો દિવસ તેમનો સ્વાધ્યાય ચાલતો જ હોય. સ્ત્રીવર્ગ, વ્યાખ્યાનના સમય સિવાય પોતાની પાસે ન આવે એ માટે તેઓ બહુ ચુસ્ત આગ્રહ રાખતા. તેઓ બાળબ્રહ્મચારી હતા અને બ્રહ્મચર્યનું અખંડ પાલન કરતા. ઉપાશ્રયમાં તેઓ ઘણી વાર કોઈ એક ખૂણામાં એવી રીતે બેસતા કે બહારથી અનજાતો કોઈ શ્રાવિકા

કંઈ પૂછવા આવી હોય તો પરસ્પર તેઓ એકબીજાની નજરે ન પડે. કેટલીક વાર તો બહારથી પહેલી વાર એમને મળવા આવનાર અમણી વ્યક્તિને પૂછવું પડે કે તેઓ બધા સાધુ-ભગવંતોમાં પૂ. અભયસાગરજી મહારાજ કોણ છે? પોતાના સમુદાયમાં તેઓ મુખ્ય હતા છતાં પોતાના શિષ્યસમુદાયમાં તેઓ એવી રીતે ભળી જતા કે અમણ્યાને તેમની મુખ્યતાનો અણસાર ન આવે.

સવારના બ્રાહ્મમુહૂર્તે ઊઠી જવું અને ધ્યાન વગેરેમાં લાગી જવું એ પૂ. અભયસાગરજીનો રોજનો કાર્યક્રમ હતો. એમની સાધના ઘણી ઊંડી હતી. કેટલીક વાર તો આખી રાતની રાત પોતાની સાધનામાં તેઓ એકલા બેઠા હોય અને સવાર પછી આખો દિવસ એટલા જ સ્વસ્થ દેખાતા હોય. તેઓ નવકારમંત્રની નિયમિત આરાધના પૂર્ણ આસ્થા સાથે કરતા. તેઓ કેટલીક ગુપ્ત વિદ્યાઓ જાણતા હતા, પરંતુ અધિકાર વગર તેઓ કોઈને તે આપવા ઇચ્છતા નહોતા.

અભયસાગરજી મહારાજનો જન્મ વિ.સં. ૧૬૮૧માં મહેસાણા જિલ્લાના ઉનાવા ગામમાં થયેલો. એમના પિતાનું નામ મૂળચંદ્રભાઈ (ઉપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરજી) અને એમની માતાનું નામ મણિબહેન (સાધ્વી શ્રી સદ્ગુણાશ્રીજી) હતું. અભયસાગરજીનું જન્મનામ અમૃતલાલ હતું. માતાપિતાએ દીક્ષા લીધા પછી અને ભાઈ-બહેને પણ દીક્ષા લીધા પછી અમૃતલાલને પણ બાલવયે દીક્ષા લેવાની ભાવના થઈ. વિ.સં. ૧૬૮૮માં શંખેશ્વર તીર્થમાં આગમોદ્ધારક પૂ. સાગરાનંદસૂરિના હસ્તે એમને સાડા છ વર્ષની વયે દીક્ષા આપ-

વામાં આવી હતી, તેમજ એમનું નામ મુનિ અરુણોદયસાગર રાખવામાં આવ્યું હતું. અને એમને ઉપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરના શિષ્ય તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા. આમ પિતા-પુત્ર ગુરુ-શિષ્ય બન્યા હતા. ત્યારપછી વિ.સં. ૨૦૨૯માં નરોડા તીર્થમાં એમને પંચાસની પદવી આપવામાં આવી તે વખતે એમનું નામ અભયસાગરજી રાખવામાં આવ્યું હતું. એમણે ન્યાય, વ્યાકરણ, અલંકાર વગેરેનું જિંદું અધ્યયન કર્યું હતું.

અભયસાગરજી મહારાજે છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષો જંબુદ્રીપ, જૈન ખગોળ અને આધુનિક શોધખોળો વચ્ચે કયાં કેટલો તફાવત છે એના અભ્યાસમાં ગાજ્યાં. અમેરિકાએ ચંદ્ર ઉપર માનવી ઉતાર્યા એ વાત ખોટી છે, તેઓ અવકાશમાં અન્ય કોઈ સ્થળે જિતર્યા છે અને સૂર્ય ચંદ્રરૂપી દેવવિમાનની જે વાતો આવે છે અને અમેરિકાએ જે સંશોધન કર્યું છે એ બંને ગુઠાં ગુઠાં છે એવું સિદ્ધ કરવા માટે એમણે ઘણો સમય આપ્યો. ‘ઉત્તરધ્રુવની શોધસફર’ નામનું મેં એક પુસ્તક લખ્યું હતું તે તેઓ ત્રણ-ચાર વાર ખરાખર વાંચી ગયા હતા અને ઉત્તરધ્રુવમાં ત્રણથી પાંચ-છ મહિના જેટલી ક્ષિર્ધરાત્રિ પછી જે સૂર્ય જિગે છે તે એનો એ જ સૂર્ય છે કે ખીજે એનું સંશોધન કરવાની એમની ખૂબ ઇચ્છા હતી. પરંતુ મેં કહેલું કે, ‘એ માટે આપણી સરકારની અને પરદેશની તે તે દેશોની સરકારની સંમતિ જોઈએ, વિદેશી હૂડિયામણુ જોઈએ. આપણું એ કામ નહિ, કારણ કે આધુનિક સાધનોથી સુસજ્જ એવી પ્રયોગશાળા ત્યાં જિભી કરીને પાંચ-સાત નિષ્ણાત માણસોને રોકવામાં આવે તો જ આ કાર્ય થઈ

શકે. કરોડો રૂપિયા ખર્ચાઈ જાય છતાં પરિણામ કાંઈ ન આવે એવી આ યોજનાને આપણાથી પહોંચી શકાય નહિ.’

અલખત આ નિમિત્તે અભયસાગરજી મહારાજે દુનિયા-ભરના વૈજ્ઞાનિકો સાથે ઘણો પત્રવ્યવહાર કરેલો. વળી ખગોળના આધુનિક સંશોધનને લગતાં ઘણાં ખર્ચાં પુસ્તકો પરદેશથી મંગાવીને એનો પણ એમણે અભ્યાસ કરેલો. અલખત એ તો સાચું જ છે અને એનો હું સાક્ષી છું કે અભયસાગરજી મહારાજે પોતાની મૌલિક બુદ્ધિથી કેટલાય પ્રશ્નો ઊભા કરેલા જે વૈજ્ઞાનિકોને વિચારણીય લાગ્યા છે. કેટલાક વૈજ્ઞાનિકોએ એવું પોતાના પત્રોમાં કબૂલ કરેલું છે એ મેં એમની પાસેની પત્રવ્યવહારની કાંઈકોમાં નજરે જોયેલું છે. આપણા આગમગ્રન્થો અનુસાર ચૌદ રાજલોક અને દેવવિમાનો વગેરેને લગતી જે માહિતી આવે છે તેના ઊંડા અભ્યાસ સાથે વર્તમાન પાશ્ચાત્ય ખગોળ-સંશોધન કેવું કેવું કાર્ય કરે છે તેનો પણ તલસ્પર્શી અભ્યાસ કરીને એ એ વચ્ચે ક્યાં ક્યાં સામ્ય અને વિરોધ છે તેની તારવણીનું કાર્ય અભયસાગરજી મહારાજ જેવું કોઈએ કર્યું નથી. ‘બૂદ્ધમણુ શોધ સંસ્થાન’ નામની સંસ્થા એમની પ્રેરણાથી મહેસાણા-માં સ્થપાયેલી અને જંબુદ્રીપની યોજના એમના માર્ગદર્શન હેઠળ પાલિતાણામાં થઈ.

છેલ્લાં બેએક વર્ષથી હરિભદ્રસૂરિના યોગ વિશેના ગ્રન્થોનો અભયસાગરજી મહારાજનો સ્વાધ્યાય ઘણો ઊંડો ચાલતો હતો. તેમણે એ વિશે પાટણમાં એક સેમિનારનું આયોજન કરવાનું મને સોંપ્યું હતું. પરંતુ એમની અસ્વસ્થ

તખિયતના કારણે છેલ્લી ઘડીએ એ કાર્યક્રમ મુક્તતવી રહ્યો હતો.

અભયસાગરજી મહારાજે મધ્યકાલીન ગુજરાતી જૈન સાહિત્યનું જે એક મહત્વનું કાર્ય કર્યું છે તે 'ભક્તિરસ-ઝરણા'ના સંપાદનનું છે. એના બે દળદાર ગ્રંથોમાં એમણે હસ્તપ્રતો ઉપરથી આપણી સ્તવન-ચેવીશીનું સરસ અધિકૃત સંપાદન કર્યું છે. એમણે કેટલાંક વર્ષ પૂર્વે સાધુઓને માટે ઉપયોગમાં આવતાં વસ્ત્ર-ઉપકરણ વગેરેને લગતો એક મહત્વનો પારિભાષિક ગ્રંથ તૈયાર કર્યો હતો. 'તત્ત્વજ્ઞાન સ્મારિકા' નામનો, વિજ્ઞાન અને તત્ત્વજ્ઞાન વચ્ચેના ભેદને સમજાવતા ગુદા ગુદા લેખકોના લેખોનો, એક સંગ્રહ એમણે પ્રગટ કરાવ્યો હતો. સાગરાનંદજી મહારાજનાં પ્રવચનોમાંથી સામગ્રી એકત્રિત કરીને 'આગમજ્યોત' નામથી પુસ્તિકાઓ પણ તેઓ વર્ષોથી પ્રગટ કરાવતા હતા. 'આગમરહસ્ય', 'પરમાત્મભક્તિ' વગેરે એમના અન્ય ગ્રંથો છે. એમના હાથે જૈન સાહિત્યનાં વિવિધ ક્ષેત્રોમાં ઘણું મહત્વનું કાર્ય થયું છે.

સ્વ. અભયસાગરજી મહારાજનું બીજું એક મહત્વનું કાર્ય તે નાગેશ્વર તીર્થના સંશોધનનું છે. પોતાના ગુરુ ધર્મ-સાગરજી મહારાજ સાથે એ પ્રદેશમાં તેઓ ઘણું વિચરેલા. નાગેશ્વર મહાદેવ તરીકે પૂજાતી મૂર્તિ તે પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પ્રતિમા છે એ એમણે શોધી કાઢ્યું, સિદ્ધ કરી બતાવ્યું અને બાવાજી પાસેથી એ તીર્થ જૈન સમાજને મેળવી આપ્યું એ એમની મહાન સેવા છે. તેઓ અત્યંત સરળ સ્વભાવના હતા. એમના કાળધર્મથી એક પરમ તેજસ્વી વિભૂતિની આપણને ખોટ પડી છે. નત મસ્તકે એમને ભૂરિ ભૂરિ વંદના.

